Előszó

Editorial

A Szociális Szemlében közölt írásokat – elméleti tanulmányokat, kutatási beszámolókat, jó gyakorlatok bemutatását – ezúttal egy, az Ős-Dráva Programhoz kapcsolódó konferencia ihlette, amelyet a Baranya Megyei Önkormányzat és a Pécsi Tudományegyetem 2013 tavaszán rendezett Felelő(s) Közösségek (Response-able Communities) címmel.

Barabási-Albert László, az ismert, magyar származású amerikai természettudós szerint korunkban a tudomány egyik legnagyobb problémája, hogy bár az analízis terén hatalmas ütemben fejlődtünk, hiányoznak az integráló, szintetizáló törekvések. A részleges, széttartó tudások alkalmatlanok arra, hogy megoldják a mai ember, a mai társadalmak legégetőbb problémáit. Bár sokat beszélünk az interdiszciplináris megközelítésről, kevés e téren az előremutató próbálkozás. S az interdiszciplinaritás önmagában nem is elegendő: a rendelkezésre álló források kreatív összekapcsolása, a tudások sokféleségének elérhetővé tétele oldhatja meg hatékonyan ismétlődő válsághelyzeteinket. A konferencia hazánkban különlegesnek számító vonása, hogy eredményei a döntéshozók és a tudományos élet képviselőinek széleskörű együttműködésén alapulnak. A legfrissebb tudományos eredmények így a fejlesztések fontos erőforrásaként szolgálhatnak, ugyanakkor a gyakorlati tapasztalatok közvetlen visszacsatolása segíti az akadémiai munkát: olyan kérdések megfogalmazásához vezet el, amelyeknek közvetlen jelentősége van közös életünk jobbításában.

Felelősek vagyunk önmagunkért, természeti-társadalmi környezetünkért, és felelősek vagyunk a jövő nemzedék életéért is. Fejlődésünk, testi és lelki egészségünk attól függ, mennyire tudunk ezeknek a felelősségeknek a ránk szabott mérték szerint megfelelni.

Ha megfeledkezünk a jövőről, remény helyett a félelmeink irányítanak bennünket. Ha a fogyasztói társadalmak ideológiái mentén a társadalomtól várjuk a ránk eső személyes felelősségek vállalását, az passzívvá, tehetetlenné teszi az egyént, és költséges, fenntarthatatlan társadalmi működést eredményez.

A társadalmi integráció mind hazánkban, mind pedig Európában kulcskérdéssé vált: kulcsfontosságúak a felelős és kreatív közösségek. Számos országban felismerték, hogy a helyi közösségek erősítése a tapasztalt problémák megoldásának királyi útja lehet. Ahhoz, hogy mindhárom fenti területen megfelelhessünk felelősségeinek, erős közösségi kötelékeket kell megteremtenünk, olyanokat, amelyek a lokalitásban gyökereznek, és abból táplálkoznak. Képessé kell tenni tehát a közösségeket a felelősségvállalásra; és erőssé is kell tenni őket, hogy e kihívásoknak megfelelhessenek.

B. Erdős Márta

szerkesztőbizottsági tag

Köszönetnyilvánítás

Acknowledgements

Köszönettel tartozunk Prof. Dr. Komlósi Lászlónak, a PTE általános rektor-helyettesének, és Prof. Dr. Fischer Ferencnek, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara dékánjának. A kiadvány az ő támogatásuk nélkül nem kerülhetett volna nyomdába.

Köszönet illeti a Társadalmi Kapcsolatok Intézete Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszékének oktatóit, akik önkéntes munkájukkal segítették a kiadvány megjelenését. Dr. Madácsy József a magyar nyelvű szövegek olvasószerkesztői munkálatait, dr. B. Erdős Márta az angol nyelvű anyagok olvasószerkesztői munkálatait, Molnár Dániel pedig a tördelést végezte el.

Köszönjük lektoraink: dr. Aubert Antal, dr. Bertalan Péter, Brettner Zsuzsanna, dr. Erdős Márta, René Fonck, dr. Kelemen Gábor, Knyihár Éva, Marton Gergely, Márk Mónika, Molnár Dániel, Nyers Szilvia és dr. Szvetelszky Zsuzsanna önzetlen és gyors segítségét.

A Szerkesztőség

Policy, Evaluation and Practice

ROGER ELLIS

Effective social action depends on a complex network of links. This paper is concerned with links and the role of Programme Evaluation in fostering links. Evaluation is presented as a key link between policy and action and as a potent way of linking universities and the communities they serve. These are lofty perhaps even pretentious aims. First it will be necessary to explain exactly what Evaluation, or to give it its full title Programme Evaluation, is as an area of applied social science.

Programme Evaluation is a well-established discipline internationally. In many countries it is a requirement for funding that a social programme is formally evaluated. The programmes to be evaluated include those with educational, health, social, economic, and community safety aims. So what do we mean by evaluation?

Like many terms used is social science, Evaluation has both a common or demotic meaning and a more technical, professional definition. This may be characterised as a contrast between everyday and professional use of the term evaluation.

Everyday evaluation is a characteristic of human cognition and feeling. We are constantly placing a value on people, events, activities and things. It would be unusual to perceive any entity without at the same time placing a value on it. Programme evaluation, on the other hand, is more focused and is concerned with placing a value on a defined programme whether this programme has social, health, educational or regional development aim. The analysis of the programme may be conceived as addressing three main questions; does the programme achieve its stated outcomes; how does it achieve these outcomes; and what do all involved in the programme think of it.

Everyday evaluation is based on implicit standards which are sometimes made explicit but dont have to be. Professional evaluation must be based on explicit standards for outcomes and the process of delivery.

Everyday evaluation is based on liking or not liking; wanting or not wanting and judging something suitable or not suitable on a personal basis. These judgements are essentially emotional with affection underpinning cognition. Professional evaluation, on the other hand, must be grounded in valid and reliable data gathering; it must be evidence-based and open for public scrutiny. In this sense programme evaluation is applied social science.

Everyday evaluation is intuitive and individual. Professional evaluation is rational, evidence based, and public. These differences are important and underpin the validity of programme evaluation as

- Objective and external
- A considered, explicit & transparent judgement
- Comprehensive
- Using triangulated perspectives and
- Leading to recommendations for policy, programme and practice.

Everyday evaluation, on the other hand, is

- Subjective and internal
- An opinion
- Partial

- One perspective and
- The basis for individual action only.

Since programme evaluation is concerned with the objective and public measurement of social and individual phenomena it is closely related both theoretically and methodologically to social science. The questions it poses and the answers it produces have important implications for the programme being evaluated both in its practice and the policy which it is expressing.

Programme Evaluation of Evaluation Research as it is sometimes known has a substantial international presence through professional associations and societies; through university departments and chairs; and through public policy departments. The results of programme evaluations and methodological and theoretical issues are expressed through a number of refereed journals. Programme evaluations are conducted in a number of fields including, particularly,

- Regional Development
- Health
- Social Services
- Education and
- Community Safety

Programme evaluation is, then, a systematic method for collecting, analyzing, and using information to answer questions about projects, policies and programmes. Amongst the questions a programme evaluation will pose regarding a programme are the following.

- Did it work?
- What happened?
- Did it do what it said it would do?
- Did it achieve its predicted outcomes?
- What happened that wasn't expected?
- How did it work?
- What caused what?
- What did it cost?
- Was it cost effective?
- What did people think of it?
- Would it have happened anyway?
- What is it being compared with?

Before a programme evaluation can be undertaken, particularly if there is not a formal requirement for it, there need to be convincing arguments. First of all an external and objective evaluation demonstrates public accountability for the programme. Second the results of the evaluation can contribute to the improvement of the programme both for its practice and for the policy of which it is a part. Third the evaluation can demonstrate that the programme has delivered value for the funds invested in it. Fourth the evaluation report can help to disseminate the lessons learned from the programme. Fifth the evaluation can lead to publicity for the programme and to publications in various professional and academic outlets.

Programme evaluation can be a key partnership activity between the university and the community which it serves. Programme evaluation is an important form of knowledge transfer. The university transfers social science expertise to structure and carry out the

evaluation. The knowledge of the programme gained through doing this transfers back into the university to inform its teaching and research.

I would suggest that the University should address programme evaluation in a number of ways. The discipline should be recognized as a key element in applied social science. You would know better than I the most appropriate home for programme evaluation. Typically it is found in social science or education or psychology departments. You should identify some internal programmes which would benefit from a formal evaluation. This would constitute an important element in what is described in higher education as institutional research. You should look for evaluation projects in the local community. As your capability develops you should look for regional, national and international projects.

I am here representing the Social and Health Evaluation Unit (SHEU) of which I am a Director and which has undertaken more than one hundred externally funded evaluations over a ten year period. The Unit now has branches in United Kingdom, Ireland, Canada New Zealand, Norway, Sweden and the Netherlands and has been renamed as SHEU International.

At this point we could offer free consultation on possible programme evaluations. We would help you to use our proven Trident method which my colleague Elaine Hogard will be describing. We would love to offer support to your developing PE capability through staff training and, for example, joint supervision of undergraduate or post graduate PE projects. We are definitely here to help!

Using the Trident in Programme Evaluation

ELAINE HOGARD

Roger Ellis has given the context for this paper in setting out the relationships between Policy, Evaluation and Programmes and commending Programme Evaluation as a way of establishing links between University and Community. My paper is about the nuts and bolts of programme evaluation and a particular approach that we have developed and found useful in carrying out more than a hundred contracted programme evaluations in the areas of regional development, health, social services, education and community safety.

We call our method The Trident because it focuses an evaluation on three main areas: Outcome, Process and Multiple Stakeholder Perspectives. We invented this method in the year 2000 when we undertook our first evaluation contract. This was to evaluate a category of staff called clinical facilitators who were a key part of the Nurse Education programme in our university.

The clinical facilitators were experienced nurses whose job was to supervise the nursing students' clinical placement and to link this practice with the university-based curriculum. They were intended to provide a bridge between theory and practice. The scheme was an innovation and a condition of its funding was there should be an external evaluation of its success. We were given the contract because we were in the same university as the nursing department but separate from it and able, in principle, to be objective in our assessment.

The contract was very broad in its specification so we had to go back to first principles in deciding how we should do it. We came to the conclusion, after reading widely in the area which, at that point was new to us, that evaluations could ask three main questions:

Has the programme achieved its stated outcomes?
What was the process through which the programme was delivered?
What did everyone involved in the programme think of it?

While these questions are obviously related and overlapping we felt that they suggested three different data streams and, indeed, social science approaches. The outcomes we felt had to be expressed in objective measurable terms amenable to valid and reliable psychometrics. The process needed some way of reconstructing a complex social process which, ideally, would have involved prolonged participant observation. The multiple stakeholders' perspectives were more phenomenological and depended on the perceptions of individuals and groups including students, nurses, managers and the clinical facilitators themselves.

In the end we decided that the key outcome was the enhanced competence and confidence of the students, which we decided could be measured using Objective Structured Clinical Examinations (OSCEs) where students had to practise such skills as blood pressure measurement and clinical hand washing in carefully controlled situations where they were assessed by trained examiners.

While it would have been ideal to observe the interaction between student and clinical facilitators over a period this was neither practical nor permissible so we used a version of a social anthropological method called reconstitutive ethnography whereby clinical facilitators were interviewed to tap their recollections of process. These recollections

were structured and modeled and the facilitators then validated the constructions. This led to a model of clinical facilitation which influenced the nursing curriculum.

Finally stakeholder perspectives were explored through group interviews and survey questionnaires with common questions.

This evaluation was the test bed for the Trident and it proved functional in giving a structure to the evaluation and its research questions and data gathering. It was also intelligible to contractors and participants which helped to make the evaluation meaningful and acceptable. It encouraged participation and gave a structure to the final report and recommendations.

So the Trident offers a Comprehensive Systematic Programme Evaluation Framework. Unlike many educational programme evaluations, it is not just concerned with consumer (student) views, important though they are, but gathers the perspectives of all stakeholders. It focuses on actual outcomes and impact. It looks separately at the process of delivery and can then link these findings with outcomes and the views of participants.

The Trident offers a framework which permeates the evaluation and structures:

- Evaluation Questions
- Data Gathering
- Conclusions
- Recommendations

Roger Ellis has emphasised the value of programme evaluation and the justifications that can be given for it. In our work we have often gained contracts through a competitive bidding process where the need for an evaluation is not in question. But for other evaluations we have had to persuade agencies that evaluation is worth doing and I am sure this is more like your situation here. In making bids and in persuading the reluctant we have used six arguments, as already mentioned by Roger but worth repeating. They are as follows.

- Accountability
- Feedback for Practice
- Record of Achievement
- Data for Research
- Dissemination and Publications
- Recommendations for Policy and Practice

In addition to these justifications we find it helpful in a bid to apply the Trident provisionally to indicate the kinds of questions we will be asking and gathering data to answer. Once we have the contract we ask the programme providers to complete a brief questionnaire to help us to apply the Trident more thoroughly. In this questionnaire they have to identify the main outcomes by which the programme's success might be judged and, vitally, the evidence which will be available for this. They have to tell us where the best records of process might be found. Finally they have to identify the key stakeholders whose views we might sample. I can send a copy of this questionnaire to anyone interested in this part of the process.

Returning to the Trident, it poses three main questions.

Is the programme meeting its objectives and achieving the intended outcomes?
How is the programme working; what is the process of delivery?
What do all the people involved: recipients, providers, associates, and managers, think of the programme?

You might like to think of a programme, however modest, that you would like to evaluate. The Trident could, for example, be applied to this conference.

What were the intended outcomes of the conference and how will these be measured? Remember we are not talking about the activities of the conference here but the outcomes these activities were intended to achieve.

What was the process and activities that made up the conference? How might these be described and analysed? How might these be linked with outcomes?

What did all the participants think of the conference?

We claim that the Trident is tried and tested and this can be assessed from the published reports of our evaluations all of which have ISBNs and from the journal articles which have emerged from our work. The arguments for using the Trident can be summarised as follows.

- It is tried and tested in more than 100 programme evaluations
- It structures evaluation through focus on three main questions
- It integrates quantitative and qualitative data
- It ensures comprehensive data gathering
- It facilitates hypothesis testing linking two or three data streams
- It intelligible to contractors, deliverers and recipients

I will conclude by focusing more closely on each prong of the Trident

Outcomes may be described as programme objectives or aims but they must be distinguished from the process of delivery. We often find that providers tend to focus on the delivery of their programme rather than look at the outcomes that are supposed to be the results of the programme. These outcomes must be measurable in some way and not just impressionistic.

The so-called Logic Model may be helpful in distinguishing between Short Term; Medium Term; and Long Term Outcomes. The further the outcomes are from the point of delivery, the harder they are to measure. For example one programme we evaluated was an educational programme to encourage student teachers' global awareness. The short-term outcome was an assignment, fairly easily assessed. The medium term outcome was the use of material on their teaching practice which was measurable but rather more difficult to access. The long-term outcome was the impact on their future teaching career which was impossible to measure within the time frame of the evaluation.

Process evaluation is concerned with the actual way the programme is delivered. Data for process description may come from programme plans and specifications and from records that have to be kept of what has actually happened. Data may depend on interviews with participants to reconstruct what happened. If there is time, structured observation can be helpful as can 'shadowing of key individuals delivering the programme.

Multiple Stakeholder Perspectives depend on a thorough analysis to decide who is involved and affected by the programme. In management jargon, a 360degree analysis is required. Typically stakeholders include:

- Programme recipients
- Programme deliverers
- Professionals
- Volunteers
- Managers
- 'Experts by Experience'

The latter term is a recent notion that those who are recipients of a programme are experts, comparable with those who deliver the programme. Their expertise is based on their experience. The notion has proved potent in, for example, involving service users with learning difficulties in the inspection of facilities where they often see things the other experts may miss.

To give some examples of the Trident in Action here are some recent programme evaluations where we (SHEU) have used it.

- Training & Education of Nurses
- Sure Start Early Education
- Safer Homes
- Early Language Development
- Shaping the Future through Health Knowledge
- Personality Disorder Network
- Personalization for Learning Disability
- Dementia Support Program
- Tourism & Gardens
- Village Halls and Carbon Footprint

Of course, you won't be surprised to hear that all is not plain sailing! Some of the problems we have faced in our programme evaluations include outcomes being poorly defined and process being confused with outcomes; process descriptions that are superficial or nonexistent; stakeholders who are conceived as recipients only. Data gathering can prove difficult in practice although straightforward in principle. Evaluations can lose momentum and have a low priority for those delivering the programme. To overcome these difficulties we have found it helpful to establish, from the start, a Steering Group consisting of those who have contracted the programme; those who are delivering or, if possible, receiving, the programme and the evaluators. The Steering Group has to approve the design and methods for the evaluation; facilitate access to data, and receive interim and final reports.

However, the satisfying parts of the job, facilitated, we believe, by the Trident, have included having an Impact on practice and policy; providing a record of achievement which helps with future funding; and achieving the dissemination of best practice through reports and publications. More broadly, we feel our social science skills are really making a difference!

The following references will give you the flavour of our work.

Sines, D., Hogard, E. & Ellis, R. (2012). Evaluating Quality of Life in Adults with Profound Learning Difficulties Resettled from Hospital to Supported Living in the Community. The *Journal of Intellectual Disabilities* 16 (4): 247-263.

Hogard, E. & Ellis, R. (2010). An Evaluation of a Managed Clinical Network for Personality Disorder: Breaking New Ground or Top Dressing?. *Evaluation in Clinical Practice* 16 (6): 1147-1156.

Hogard, E. (2007). "Using Consultative Methods to Investigate Professional-Client Interaction as an Aspect of Process Evaluation. *American Journal of Evaluation* 28 (3): 304-317.

Ellis, R. & Hogard, E. (2006). The Trident: A Three-Pronged Method for Evaluating Clinical, Social and Educational Innovations. *Evaluation* 12 (3): 372-383.

Thank you for the opportunity to describe our Trident. Please keep in touch: I would love to help with your work.

‘We do not inherit the Earth from our Ancestors; we borrow it from our Children.’

TRICIA JENKINS

What is SiS Catalyst?

This proverb from an unknown Native American tribe is at the heart of the thinking of SiS Catalyst: Children as Change Agents for Science and Society. Focusing on the dialogue between society, the scientific and technological community and children, we have been identifying learning within and between, our own organisations, systems, cultures and countries. As we shared this learning globally, it has become very clear that the issues and concerns are contextualised locally; but our solutions are intrinsically the same. This combined with the recognition that our future is being created by our local individual actions, enabled us to take a universal approach which transcends systems, cultures and countries.

Mobilising Mutual Learning Action Plans

SiS Catalyst is a Mobilising Mutual Learning Action Plan (MMLAP) funded for four years (2011 – 2014) by the European Commission under the Seventh Framework Programme. It is currently one of only nine projects classed as MMLAPs and has 30 partners and advisers from 23 countries and since 2013 there are also 36 Mentoring Associates in 18 pairings, from 25 different countries.

With a minimum duration of three years, MMLAP Activities may take place at local, regional or national levels and must have a European dimension with transnational exchanges. They include:

- Facilitating dialogue and building a common approach
- Making the various types of relevant knowledge accessible
- Capacity-building and training
- Identifying topics and opportunities for future participative multi-actor research
- Producing a common and well-adapted communication strategy
- Promoting Science in Society aspects and Responsible Research and Innovation dimensions (societal engagement, gender, ethics, open access, science education, governance)
- Monitoring related initiatives and policy developments at local, national and European levels

The purpose of MMLAPs is to collectively-build responses to the various questions raised by a societal challenge and by the research and technologies that are used to address them. The societal challenge that SiS Catalyst addresses is; it is a global reality that our children will inherit the world that we create today; this will be our collective legacy to them. However, the one group that is not included in the development of our policies and practices is the one group that will be most affected by them, our children.

Locally defined minorities

SiS Catalyst is a social inclusion initiative. It seeks to address the social exclusion which occurs as a consequence of poverty, unemployment, poor educational qualifications, disabilities and a lack of resources.

Within SiS Catalyst we have used progression to higher education as our indicator of social inclusion because successful completion of higher education brings many benefits to the individual, their family and community. Globally, and within countries, there is great inequality of opportunity for progression to higher education. Successful completion of a higher education brings with it a range of benefits including the increased likelihood of a lifetime with a higher income, more employment security and opportunities, as well as other benefits including better health and even increased longevity.

It is a global reality that within some streets 8 out of 10 young people benefit from a higher education, whilst in some streets less than 8 in a 100 young people benefit from a university education. Within SiS Catalyst, we have used the expression 'locally defined minorities' to explore at an organisational level, which children are least likely to progress to higher education.

The key factors which determine the likelihood of a young person going to university are; where they live, the income of the family, their gender and if they come from a minority community.

Whatever the country, it is not difficult to envisage the streets where the 8/10 young people live. The streets are more affluent, there are more cars, the houses are bigger and there is clearly more money available. In the streets where the less than 8 in 100 live, the streets are more crowded, there are less symbols of wealth and behind this there are other indicators of poverty for example higher crime rates, higher teenage pregnancies and less public resources available etc.

Globally there is a direct link between low family income and attainment at school. In some countries this is more extreme than others but across the world economic poverty is directly linked to poverty of educational opportunities.

Gender is also a factor for the likelihood of progression to higher education and this is also specific to particular subject areas. In some countries girls are less likely to go to university, they are also less likely to study a specific set of science and engineering subjects. However, in many of the developed countries there is a worrying trend for boys to be less likely to go to university. In my personal opinion this is a very serious development and one which is not being fully recognised or addressed. We are in danger of failing a generation of our young men, by disenfranchising them from education in their mid to late teens.

Young people from minority communities, as a consequence of ethnicity, religion or another aspect of differentiation, can also be more or less likely to progress to higher education. If the young people from a minority community are also living in an area of low income and associated poverty, this often compounds their likelihood of not progressing to university.

It is important to recognise that every higher education institution will have their own 'locally defined minority'. There could be two universities within one city with very different groups of students; there can be two departments within one university recruiting very dissimilar cohorts of students.

Social inclusion and participation in higher education is a multi-layered and multi-sector issue, to which no country in Europe currently has a solution. The concept of locally defined minorities is one which enables a country, region, institution or organisation to target a particular group of young people. By identifying the group of children least likely

to progress and succeed within a higher education institution, it is possible to make a direct link within policy and practice that directly addresses generational social inequality.

During the presentation at the conference in Pécs I asked the participants to consider the group that they would identify as their 'locally defined minority' by asking a specific question; identify 3 characteristics of who is NOT benefitting from university in Baranya County?

With a specific knowledge of the locality and economic circumstances of the region it is not difficult to draw up a list of characteristics in order to identify this group. I felt it was important for the participants of the conference to visualise those young people who are currently most excluded from educational opportunities in Baranya County.

The experience of SiS Catalyst has been that although our locally defined minorities are very specific to our unique history, society and location, the issues that they face and the solutions to these are very similar. The message of SiS Catalyst is that progression to university is not the result of ability; it is the consequence of culture. Young people usually go to higher education around the age of 17/18 years; but inequalities in the achievement of children from low and high income backgrounds emerge extremely early.

Culture of higher education institutions

We have also been looking at the culture of higher education institutions. These are built upon the experience of generations of those who have had the advantage of educational opportunities. This culture is deep and pervasive and each institution has its own specific culture which is a blend of its unique history, geography, people, values, politics, architect and weather etc.

The culture of the child from the 'locally defined minority' does not include progression to higher education. That is not a value judgement; it is a statement of fact.

The likelihood of a young person from a 'locally defined minority' progressing to, and succeeding within, a specific university is therefore about the relationship between these two cultures. However, there are a range of other societal actors involved; primary and secondary educational services, governments, media, business, traditions, civil society organisations, social movements and of course, the young people themselves.

SiS Catalyst is about the global changes in culture that we need to embrace for our future. The question we have been reflecting on is; how can we include children in a dialogue between society and the scientific and technological communities, including the governance of such activities?

The evolving technology

Children are growing up in a world that is fundamentally different to that of their parents and grandparents. We live in a world of evolving technology, with global connectivity and unprecedented access to knowledge. The learning journeys of our children are in the context of technologies which expand the scope of human possibilities. This raises the question; are current educational systems fit for purpose?

The SiS Catalyst question is; how will children be societal actors in the development of the new educational systems? In the context of Baranya County the question is how do children see technology providing opportunities for the region?

The connectivity and access to knowledge that the developing new technologies give us are not dependent on being connected physically, for example by living in the city. Children will use technology differently than the current generation, and they will use it within their own context. So the question that I posed how radical will the Ős-Dráva program be?

There is an opportunity within Banyana County to explore with children how they could best use the technology to enable their dreams to come true. But this will require building the trust, providing a support environment, obviously enabling access to current technology and then asking the children themselves how they foresee technology being used to enable them to implement their own vision for the future.

This is not an easy concept for many adults to embrace as there are lots of levels to it. Firstly the recognition that children use and will use technology in ways almost impossible for us to understand. Secondly it questions our roles as adults; we cannot teach what we do not know. It also fundamentally means that we have to trust children and showing and acting upon their reflections.

By including children as societal actors in the development of policy and practice I am proposing that adults take responsibility for finding ways of consulting with children. I also believe that children need to understand that they are genuinely being given responsibility, that they are trusted, respected and being listen to. This is the mutual learning we have to mobilise: thinking globally and acting locally by involving children in the decisions that affect their future.

The ethics of this work

Being involved with SiS Catalyst has made us look at the ethics of how we make the individual choices which collectively create our future. Ethics deals with values and virtues, with good and bad, with right and wrong. It affects what we say or leave unsaid, do or don't do. Ethical practice has higher aspirations than law, which often only sets minimum standards.

As children represent approximately one-third of the world's population, we feel that it is fundamentally right that we ensure that they are societal actors in the creation of their own future?

Key player – does this mean you?

Within SiS Catalyst we have explored the concept of 'key players' as individuals with responsibility for change. We conceptualised two sets of key players; Strategic 'Enablers' who facilitate or block change and operational 'Hands-On' key players who make things happen locally.

The future of our children and our children's children is dependent on the actions we take today. With this knowledge comes the responsibility that this global perspective needs to be incorporated into action within our own day to day activities. Agents of change create paradigm-shifts. In the past accepted beliefs took many years to be

replaced by new worldviews. In our world the pace of change is so much faster, as our technological interconnectivity enables ideas to go round the world in seconds.

SiS Catalyst recognises that key players are agents of change; they have the responsibility of ensuring that we include children as societal actors within all future actions, policies and practices within their own sphere of influence.

The key players within Baranya County were very well represented at this conference. Both the Enablers and the Hands-on key players; the policymakers and opinion influences, who can make/or stop things happening and those who work at an operational level who's passion, commitment and a mission will implement the changes in Baranya County.

Both sets of key players have different spheres of influence, and both are necessary for a change to occur. The message from SiS Catalyst is for both sets of key players to be fearless! to genuinely put the children, and their future world, at the centre of all thinking, planning and actions.

Cultural Go-betweens

Within my presentation, I also used an example from Lima, Peru. The Mundo de Ania initiative (the World of Ania) - www.mundodeania.org. This civil society organisation works with children across Peru and other countries in South America by supporting them to take responsibility for their own actions, within their own world.

The philosophy of Mundo de Ania is to enable children to see that they can take responsibility for their own actions now. That responsibility is not something that they will start to do for example when they are 18 years old.

Mundo de Ania does this by supporting children to take responsibility for their own little garden ("Tinis"). These were personal spaces, outside their homes, or sometimes just three little plant pots.

Each of these little gardens had three discrete elements. The children grew something for themselves ("Para mi"), they grew something for another person, for example their grandparents ("Para mi familia"), and something for Nature ("Para la Naturaleza"). By this very simple method the children took responsibility for themselves, for someone else and also made a contribution to the wider world.

I gave the specific example of a group of children living in a shanty town of Comas, on the outskirts of Lima, Peru. This is an area of great poverty and associated social and economic issues, and a very bleak environment for children to grow up in. A group of children had become involved in Mundo de Ania through the voluntary work of a young local lad, Roger. This young man, not much older than the children themselves, had assisted them to grow their own personal little gardens, as well as a beautiful communal green space; an oasis for children.

I explored the role of Roger and used the expression Cultural Go-between to describe it. It would not have been possible for an outsider to have gone into the community of Comas, to have built the trust of the children, their parents and the Gangs etc. But because Roger had grown up, and was known within that community, he was able to introduce the children to the ideas of Mundo de Ania. He was a Go-between between two cultures; the culture of Comas and the culture of Mundo de Ania.

Implications for Baranya County

I concluded the presentation with some specific questions based on the findings of SiS Catalyst:

Ask the children – it's their future.

How will you do this?

Who are the Cultural Go-betweens in Baranya County?

Do you (and your institution) share the children's dreams?

Who is taking responsibility to co-create these dreams?

What support is needed to co-create these dreams?

What will this collaboration look like in practice?

Is everyone 'on board' and respectful?

Concluding thoughts

The focus of this conference was on Response-able communities. Within my presentation I focused my attention on the future, the children. I propose that the organisers and the key players within Baranya County took the responsibility that came along with additional funding and a mandate to change, by ensuring that children were given the opportunity to be genuine societal actors within the process of change. This will require ensuring that children understand that they are genuinely being given responsibility, that they are trusted, respected and being listen to in the decisions that affect their future; and the future of their children's children.

A szociális gazdaság szerepe és jelentősége a helyi társadalom és gazdaság fejlesztésében, illetve a térségi-területi felzárkózásban

The Role and Importance of Social Economy in the Development of Local Community and Economy, and Regional Convergence

JUHÁSZ GÁBOR

Összefoglalás

A helyi gazdaság fejlesztése nem választható külön a nemzeti gazdaságpolitikától: fontos, hogy a központi kormányzat ösztönözze, támogassa a helyi kezdeményezéseket, míg a helyi szereplők által kovácsolt együttműködés hozzá kell, hogy járuljon a nemzetgazdasági célkitűzések teljesüléséhez. A szociális gazdaság mintegy „kiegészítő" funkciót képviselő szegmensként működik a nemzetgazdaság részeként. Felvállalja a társadalmi integrációval, az esélyegyenlőség megteremtésével, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos érdekek érvényesítését egyaránt. Mindezek révén a szociális gazdaság az ökoszociális modell érvényre juttatását kísérli meg a piacgazdasági feltételrendszerben. A szociális gazdasági tevékenységek közös érdekeken alapuló, hosszú távú együttműködést igényelnek a szereplőktől, s a „nem versenyző" csoportoknak is foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget teremtenek. A helyi közösségek (helyi társadalmak) nélkülözhetetlen szerepet játszanak a szociális gazdaság működtetésében. A helyi szükségletek kielégítésére épülő, foglalkoztatási célú szociális gazdaság (alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) jellemző területei lehetnek a szociális szolgáltatások, a településüzemeltetés, az informatikai és kulturális szolgáltatások, a tájfenntartó gazdálkodás, a mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozása, a hagyományos kézműves mesterségek felélesztése és a falusi turizmus, illetve a zöldturizmus keretében történő szolgáltatások működtetése. A helyben működő szociális/ társadalmi vállalkozások gazdasági teljesítményük mellett nélkülözhetetlen értékteremtő, -közvetítő és -megőrző funkciót is betöltenek.

Kulcsszavak: *felzárkózáa – területi kohézió – Területi Agenda – Szociália Agenda – ökoazociália pillér – hely-alapú azociálpolitika – helyi gazdaaág – helyi közöaaégi gazdaaágfejleaztéa – téraégi fenntarthatóaág – azociália gazdaaág*

Abstract

The development of local economy cannot be separated from national economic policy: it is important that the government should encourage and support local initiatives. At the same time, the cooperation of local actors should contribute to accomplishing the aims of national economy. Social economy is a segment of national economy and has a supplementary function. It undertakes lobbying activities related to social integration, equal opportunities and environmental sustainability. By means of these activities, social economy attempts to enforce the eco-social model under the conditions of market economy. Social economic actions require the long-term cooperation of actors, based on common interests. Additionally, they provide opportunities for employment and income-earning even for "non-competing" groups. The role of local communities (local societies) is essential in working social economy. Employment-oriented social economy (alternative or community employment) is based on local needs, and incorporates the following characteristic areas: social services, urban management, IT and cultural

services, farming and landscape maintenance, processing of agricultural and forestry products, traditional handicrafts and services associated with rural tourism and eco-tourism. Apart from their economic performance, local social enterprises have an essential role in value creation, mediation and preservation.

Keywords: *convergence – local cohesion – Local Agenda – Social Agenda – eco-social basis – locality-based social policy – local economy – local communal economy-development – regional sustainability – social economy*

Mit jelent a „felzárkózás" kérdésköre?

A magas szintű munkanélküliség, az elöregedés tendenciáját jelző demográfiai folyamatok, a migráció fokozódása, a menekültek számának emelkedése, a tagállamok elmélyülő pénzügyi és gazdasági problémái, az éghajlatváltozás negatív hatásai, a környezetszennyezés növekedése és a biodiverzitás csökkenése mind-mind napjaink Európáját érintő globális kihívások, amelyek mérhető területi, környezeti, társadalmi és gazdasági hatásokat generálnak. A differenciált következmények által érintett egyének, csoportok és közösségek nem ritkán hosszan tartó válságba, ezáltal „halmozottan hátrányos helyzetbe" kerülhetnek. A generációkon átívelő, megoldatlan problémák, a hiányok fokozódása „elmaradottságot", javaktól való tartós megfosztottságot okoznak, s a tényleges lehetőségek és perspektívák hosszú távon való nélkülözése együtt jár a marginalizálódás veszélyeivel is.

A „felzárkózás" kérdésköre ennek megfelelően fontos, aktuális kérdéseket vet fel az Európai Unióban és Magyarországon egyaránt. Számos célcsoport – mint például a tartós munkanélküliség által sújtott egyének, a halmozottan hátrányos helyzetben lévők, a fogyatékkal élők, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, a roma etnikumhoz tartozók, vagy az említettek koncentrációjával jellemezhető fejlődésben elmaradott térségi, területi egységek, szegregátumok – mind a mai napig megoldatlan problémáit foglalja magában. A felzárkózáspolitika csak akkor lehet hatékony – gyakorlati megvalósítását illetően –, ha differenciált szakterületek (mint például a szociálpolitika, a foglalkoztatáspolitika, a munkaerő-piaci politika, a lakáspolitika, a fejlesztés politika, az oktatáspolitika, az egészségpolitika vagy a támogatáspolitika) együttes alkalmazása révén közelíti meg az említett célcsoportokhoz vagy területi egységekhez kapcsolódó problémákat, negatív jelenségeket, hátrányokat okozó tüneteket. A továbbiakban a felzárkózás politika néhány területét és az azokhoz kapcsolódó fontosabb kérdéseket, fogalmakat tekintjük át a teljesség igénye nélkül. (Kajner, 2006)

Térségi-területi felzárkózás

A térségi-területi felzárkózás szempontjából fontos kategóriát képvisel a területi kohézió fogalma. A területi kohézió a Lisszaboni Szerződés révén vált a gazdasági és a szociális kohézió mellett a kohéziós politika harmadik pillérjévé. A területi kohézió differenciált szakpolitikák integrált eszközrendszerét alkalmazza komplex módon annak érdekében, hogy elősegítse az egyes térségek egyensúlyi fejlődésének kibontakozását, felzárkózását.

Az Európai Unió első Területi Agendája (TA2007) révén létrejött egy, a területi kohézió gyakorlatban való érvényre jutását célzó integrált keret, amely a területi szempontok különböző szakpolitikákban történő megjelenését szolgálja a területi kohézió megteremtése céljából. Konzultációs sorozat eredményeként, az uniós magyar elnökség koordinálásával alkották meg a területi dimenziót politikai szintre emelő Területi Agenda

2020-at, amely a területi szempontok valamennyi regionális, szak- és egyéb politikába való beépülését vetíti előre. További céljai közt szerepel a lokális igények és szükségletek markánsabb figyelembevétele, minthogy az ezekre épülő fejlesztési koncepciók alapján kívánja elősegíteni a régiók, térségek és a települések komplex alapokon nyugvó fejlődését, a területi kohézió megvalósulását az eltérő területi sajátosságok hatékonyabb kihasználásával. A területi megközelítés segítséget nyújt ahhoz, hogy megfelelő megoldási javaslatok születhessenek, és ezek alapján konkrét intézkedések kerüljenek foganatosításra azokban a térségekben, ahol halmozottan fordulnak elő fejlődési korlátokat generáló hátrányok. A kohéziós politika átalakítása jelenleg is folyamatban van, hiszen a már említett globális kihívások és hatásaik újra és újra változtatási szükségleteket generálnak. (eu2011.hu)

A vidék felzárkózása a KAP átalakítása folytán

A közös agrárpolitika (CAP; KAP) első pillére a mezőgazdasági termelés előtérbe helyezése révén, közvetlen kifizetések és piaci támogató intézkedések alkalmazásával igyekszik hozzájárulni a termelők támogatásához. A második pillér az agrár-környezetvédelemre és a vidékfejlesztésre, illetve ehhez kapcsolódóan a vidéki közösségek fejlesztésére fókuszál a támogatások odaítélésénél.

Az elmúlt években megindult a KAP átalakítása, amelynek eredményeként az első pillér költségvetési forrásainak jelentős hányada átcsoportosításra került a második pillér javára. Ennek köszönhetően a közös agrárpolitika közös agrár- és vidékfejlesztési politikává (CARPE) alakul át: a továbbiakban a második pillérből kifizetésre kerülő támogatások a rurális térségek, vidéki települések fejlesztésére az eddiginél nagyobb mértékben fordíthatók annak érdekében, hogy ezeken a területeken javulhasson az életminőség, a népességmegtartó képesség az infrastruktúra és a szolgáltatások rendelkezésre bocsátásával. Ugyancsak itt merülnek fel a „közjó" kategóriájába tartozó további feltételek – biodiverzitás, tiszta környezet és víz biztosítása, a megújuló energiák használatának elterjesztése – javítása is. Ugyancsak a KAP második pillére tartalmazza a tevékenységek diverzifikációjára irányuló támogatásokat, amelyek a vidéki munkamegosztás és foglalkoztatás új lehetőségeit vetik fel.

Az „ökoszociális" szemléletmód gyakorlatban való elterjedése jelentős mértékben hozzájárulhat a területi és társadalmi hátrányok kompenzációjához, illetve felszámolásához, a területi és társadalmi értelemben vett felzárkózáshoz. A vidéki közösségek differenciált módszerekkel való fejlesztése nélkülözhetetlen az életminőség javításához, a népességmegtartó képesség fokozásához.

Társadalmi felzárkózás

Köztudomású, hogy a térségi-területi sajátosságok nagymértékben szerepet játszanak a különböző társadalmi hátrányok kialakulásában, fennmaradásában vagy megszűnésében. Így például a gettósodó, slumosodó településrészek leromlott állaga, az infrastrukturális hiányosságok, és az ezen településrészeken koncentrálódó hátrányos helyzetű lakosság, valamint az alacsony gazdasági aktivitás és beruházási hajlandóság, a csökkenő ingatlanárak és a helyben való foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségek, illetve közszolgáltatások hiánya között közvetlen összefüggés áll fenn.

A szociális és foglalkoztatási stratégiák és irányelvek gyakorlatban való alkalmazhatósága számos esetben csorbát szenvedett az elmúlt időszakban az Unióban és Magyarországon

egyaránt. A tapasztalatok alapján bizton állíthatjuk, hogy önmagukban a szakpolitikák egyedül képtelenek megbirkózni az egyre összetettebb társadalmi problémákkal, a különböző hátrányok felszámolásával. Ennek belátása ahhoz a konszenzushoz vezetett, amely szerint az Unión belül ösztönözni szükséges az integrált, komplex problémamegoldó módokat. A társadalmi kirekesztés és szegénység elleni küzdelemben úgy érhető el jelentős elmozdulás és minőségi változás, ha a mindezidáig külön-külön alkalmazott szakpolitikai intézkedések egy átfogóbb stratégia és integrált kezelő szisztéma részévé válnak.

Jelentős előrelépésnek tekinthető a Bizottság 2008-ban napvilágot látott Közleménye a felülvizsgálaton átesett Szociális Agendáról: ezáltal új legitimációt kapott az ún. „nyitott koordinációs módszer" (open method of coordination) alkalmazása a társadalmi kérdésekben. A felülvizsgált Szociális Agenda három fő elve a „lehetőség", a „hozzáférés" és a „szolidaritás", lényegi momentuma pedig az "aktív befogadás" koncepciója, amely megfeleltethető a Lisszaboni Stratégia által szorgalmazott integrált megközelítés elvárásainak.

Az "Európai kerekasztal a szegénységről és társadalmi kirekesztésről" című szakmai rendezvény állította a fókuszba először az ún. „hely-alapú szociálpolitikát". A 2009-ben megrendezett konferencia jelentős innovációt sürgetett a gyakorlatban: a "hely"- és "személy-alapú" megközelítések egységesítését javasolta bevezetni a különböző szakpolitikák által meghatározott problémakezelő folyamatokba és rendszerekbe az említett nyitott koordinációs módszer keretében, valamint a Kohéziós Politikában. A kerekasztalon meghatározásra kerültek a szegénység és kirekesztettség szempontjából fontosnak tekinthető társadalmi kérdések is. Ezek a következők: a sérülékeny csoportok társadalmi és munkaerő-piaci aktív befogadásának elősegítése; megfelelő lakáskörülmények szavatolása minden ember számára; a gyermekszegénység felszámolása a generációkon keresztül öröklődő szegénység megtörésével; a különböző csoportokkal szemben megnyilvánuló diszkrimináció megszüntetése; a differenciált hátrányokkal sújtott csoportok – úgymint például a fogyatékkal élők, a nemzeti-etnikai kisebbséghez tartozók vagy a bevándorlók – integrációjának fokozása; küzdelem az egyéneket, családokat sújtó eladósodás ellen.

Dacára az elmúlt időszak fejlesztéspolitikai intézkedéseinek, Magyarországon az egyes térségi-területi egységek társadalmi és gazdasági fejlettsége között ma még relatíve nagy differenciáltság tapasztalható. A mind a mai napig megoldatlan problémák, negatív irányba ható folyamatok kezelése érdekében új fejlesztéspolitika megalkotására van szükség. A jövőben jóval nagyobb hangsúlyt kell fektetni az egyes fejlesztések területi adottságaira és sajátosságaira helyi erőforrásokra való alapozásuk megteremtése érdekében. (rtop.hu)

Helyi gazdaságfejlesztés: a terület-, illetve vidékfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze

A helyi gazdaság a gazdaságnak azon legalsó működési szintje, ahol a termelés és a fogyasztás közvetlenül összekapcsolódik. Mivel a világ számos pontján máig létezik az ilyen formán szerveződő és működő helyi gazdaság, ezért tradicionális jellegűnek mondható, ugyanakkor újszerű is, mert a mai globalizálódó világban a fogyasztói társadalom alternatívájaként számíthatunk rá. Ugyancsak előszeretettel alkalmazzák – mint eszközrendszert – a gazdasági nehézségekkel küzdő térségek gazdasági fejlesztésének érdekében is.

A helyi gazdaságfejlesztés komplex folyamatként írható le, amely céljaiban, eszközeiben és módszereiben széles skálát képviselhet. A definíciókat összegezve azt mondhatjuk, hogy a helyi gazdaságfejlesztés olyan közösségi intervenció, amely a fenntartható fejlődés érdekében igyekszik beavatkozni a társadalmi és gazdasági, illetve környezeti folyamatokba. A helyi gazdaságfejlesztés nagymértékben támaszkodik a helyi, térségi sajátosságok, adottságok, erőforrások új szempontok és módszerek alapján való kiaknázására. A helyi gazdaságfejlesztés irányulhat egy település, azon belül egy településrész, vagy pedig több településből álló területi egység, egy mikro-térség vagy kistérség fejlesztésére is. (Lengyel & Deák, 2002)

A helyi gazdaságfejlesztés általános, átfogó célja közösség-, illetve társadalomfejlesztési célkitűzéseket is magában foglal: az intervenció a helyi lakosság életkörülményeinek, életminőségének javítását célozza meg elsődlegesen. Ennek megfelelően nem pusztán helyi gazdaságfejlesztésről, hanem „helyi közösségi gazdaságfejlesztésről" beszélhetünk inkább. A társadalmi és gazdasági érdekek érvényesítését egyszerre szolgálhatja a helyi vállalkozásösztönzés és -fejlesztés, a helyi piacok kialakítása, amelyek nem működhetnek hatékonyan azon közösségszervező és -fejlesztő kezdeményezések nélkül, amelyek a helyi lakosság vásárlói tudatosságának, magatartásának megváltoztatására irányulnak. Ebben az értelemben a helyi gazdaságfejlesztés „helyi érdekű gazdaságfejlesztésnek" is nevezhető: a termelői-fogyasztói kapcsolatok és a közösségszervezési akciók révén az emberek felismerhetik és kihasználhatják annak a lehetőségét, hogy maguk tegyenek elsősorban a saját környezetük javításáért, megőrzéséért. A helyi érdekű, a helyi szereplők által szervezett és megvalósított közösségi akciók eredményei helyben hasznosulhatnak, további ösztönzést, motivációt biztosítva a cselekvőknek: helyi termék, szolgáltatás, helyi piac, helyben lévő munkahely és jövedelem képződik az együttműködés során, mindennek az alapjaként pedig kialakulhat egy közös érdekeltség, egy azt képviselő erős közösség, amely képes folyamatosan értéket teremteni és megőrizni, valamint érdeket érvényesíteni. (rtop.hu)

A helyi gazdaságfejlesztés alapvető területei közé tartozik a helyi termékek előállítása és értékesítése, helyi pénz működtetése, megújuló energiaforrások felhasználása, valamint a helyi mikro-, kis- és középvállalkozások fejlesztése, illetve a szociális gazdaság kiépítése is. Mindezek hozzájárulnak a helyi termékekhez és szolgáltatásokhoz kötődő munkahelyek létrehozásához és megőrzéséhez, a helyi munkanélküliség csökkentéséhez és a térségi elvándorlás mérséklődéséhez. Mindezek dinamizálása révén nagyobb eséllyel maradhatnak fenn egyúttal a helyi hagyományok és szokások, éledhetnek újjá a tájra jellemző motívumok, amelyek hozzásegítik az itt élőket identitásuk megőrzéséhez. Ugyanezen területek, tevékenységek működtetése által csökkenthetjük a települési, térségi, közösségi energiafüggőséget, növelhetjük a helyi vállalkozások bevételeit, kiszélesíthetjük a térség idegenforgalmi kínálatát, valamint csökkenhet az áruszállítás és termékelőállítás okozta környezetszennyezés. A szociális, társadalmi hasznok révén biztosíthatjuk a hátrányos helyzetben lévők megélhetését, az életminőség javulását.

A helyi gazdaságfejlesztés a fentiek alapján tehát alkalmas lehet az elmaradott, hátrányos helyzetű térségek, települések fejlesztésére a társadalmi és gazdasági érdekek, érdekeltség létrehozása, megerősítése révén. A hazai területfejlesztési gyakorlatból leszűrt egyik legfontosabb tapasztalat szerint azt mondhatjuk, hogy kizárólag külső erőforrásokból építkező fejlesztések révén nem lehet fenntartható megoldásokat találni a helyi problémákra. A lokális közösség érdekeinek érvényre juttatása szempontjából sokkal lényegesebbek a belső (helyben található, saját) erőforrások, amelyek kiaknázása azonban mind a mai napig – sokszor érthetetlen módon – nem történik meg, vagy nem a

megfelelő módon, mértékben és minőségben megy végbe. Az említett belső erőforrások magukban foglalják a helyi, térségi humán erőforrásokat (a helyben rendelkezésre álló munkaerőt, a felhalmozott tudást, ismereteket, értékeket és hagyományokat, az egyének, csoportok és közösségek együttműködési, illetve fejlődési potenciálját), valamint a természeti környezeti és a gazdasági erőforrásokat egyaránt. Az Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) kiáll a külső és a belső erőforrások egyensúlyba hozása mellett a különböző fejlesztési projektek, programok során. Az OTK a térségi erőforrások védelme és fejlesztése érdekében támaszkodik a térségi fenntarthatóság elvének gyakorlatban való megvalósítására. A térségi fenntarthatóság elvét követő helyi gazdaságfejlesztés a belső erőforrásokat helyezi a fókuszba, amely nem pusztán az adott térségnek jelenthet fejlődési perspektívákat, hanem a szóban forgó térségen kívül is hasznokat eredményezhet. (Horkay, 2010)

A helyi gazdaságfejlesztés gazdaságélénkítő szerepe magában foglalja beruházások, fejlesztések helyben való ösztönzését, ezáltal új munkahelyek teremtését. Közösségfejlesztő jelentősége a helyi közösségen belül az együttműködések dinamizálásában, megerősítésében, a helyi identitás formálásában, érték- és hagyományőrzésben teljesedik ki. A társadalom és gazdaságfejlesztő funkciók egymást kiegészítő funkcionális egymásrautaltságából adódik a helyi gazdaságfejlesztés terület- és vidékfejlesztési, illetve felzárkózáspolitikai jelentősége.

Szociális gazdaság

Az említett globális szintű problémák közül az egyik legjelentősebb a munkanélküliség problematikája, amely nagyobb mértékben befolyásolja az Európai Unió nemzetközi versenyképességét. A munkajövedelemből élők számarányának csökkenésében jelentős szerepet játszik a foglalkoztatási lehetőségek hiánya mellett az elöregedés jelensége is Európában.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) véleménye szerint a szinte kizárólag a gazdasági érdekeket szem előtt tartó, profitmaximalizálásra épülő gazdaság negatív hatása a munkavolumen mára tapasztalható jelentős mértékű csökkenése. A munkanélküliség terjedésével, a szociális problémák, az esélyegyenlőtlenségek, a társadalmi hátrányok, fejlődési korlátok növekedésével szemben ma általános igényként fogalmazódik meg egy, a jelenlegihez képest szolidárisabb gazdaság kiépítése. A szolidaritás elvének nagyobb mértékben eleget tevő gazdasági modell jelentős mértékben épít a gazdasági és társadalmi szereplők egymás iránti felelősségvállalására, egy környezettudatos szemléletmód és magatartás gyakorlatban való érvényesülésére. Ez az alulról építkező modell nem az önmagáért működő, profithajhász gazdaságot, hanem a társadalmi igények és szükségletek kielégítése érdekében mintegy eszközként szolgáló feltételek és mechanizmusok bevezetését szorgalmazza. A szolidaritás elvének való elégtétel többek között magában foglalja például az adósságállományok új szempontok alapján való csökkentését, a kereskedelem kölcsönös előnyök alapján való működtetését, az etikus finanszírozás bevezetését, a civilek által képviselt szociális vállalkozások jelentősebb szerepvállalását, az esélyegyenlőség megteremtését, a fogyasztói tudatosság növelését, vagy az erőforrások igazságos elosztását. A társadalmi célokat, igényeket, szükségleteket az igazságosság és méltányosság, illetve a szolidaritás elvei alapján kiszolgáló gazdasági modell angol megfelelője az ún. „social economy". A magyarul – a „társadalmi" fogalmi kategória jelentéstartalmát leszűkítve – szociális gazdaságnak fordított kifejezés a piacgazdaság feltételrendszerében mintegy kiegészítő gazdaságként

működő, elsősorban a harmadik szektorhoz kötődő gazdasági tevékenységeket foglalja magában, amelyek közvetlenül törekednek az ún. nem versenyző, a társadalom peremére szorult csoportok, és az elmaradott, hátrányos helyzetű térségek, területi egységek felzárkóztatására differenciált, alternatív lehetőségek felmutatásával. (Frey, 2007)

A szociális gazdaság által képviselt kezdeményezések nélkülözhetetlen szereplői tehát a helyi közösségekből létrejövő civil szerveződések. Az általuk működtetett, a lokális szükségletek kielégítésére irányuló non-profit gazdasági tevékenységek alapvetően foglalkoztatási és szociális célokat képviselnek. A szociális gazdaság által létrehozott alternatív vagy közösségi foglalkoztatás jellemző területei lehetnek a helyben nyújtandó szociális és kulturális szolgáltatások (például az idősek vagy kisgyermekek ellátása, vagy hagyományőrző programok szervezése), bizonyos településüzemeltetési feladatok (például a közterületek rendben tartása), környezetvédelmi tevékenységek (a természeti környezet, például az erdők, vízfolyások gondozása vidéki térségekben), a tájfenntartó gazdálkodás (családi, kisüzemi méretekben végzett, természetvédelmi célú mezőgazdasági és kertészeti tevékenységek, mezőgazdasági és erdészeti termékek helyben való feldolgozása és értékesítése), a hagyományos kézműipari mesterségek újraélesztése, működtetése, vagy a falusi turizmushoz, a zöldturizmushoz kapcsolódó szolgáltatások kiépítése (Az EU fehér könyve a növekedésről, versenyképességről és foglalkoztatásról alapján).

A szociális gazdaság az említett tevékenységi területeken biztosít foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget a hátrányos helyzetű, az elsődleges munkaerőpiacról kiszorult, a társadalom peremén élő embereknek (az Európai Foglalkoztatási Stratégia alapján). Az alternatív foglalkoztatási lehetőségeket biztosító társadalmi/szociális vállalkozások helyi civil, közösségi érdekek és együttműködés alapján jönnek létre, amelyek mérhető gazdasági teljesítményük mellett nélkülözhetetlen, a felzárkózás szempontjából kiindulási alapot nyújtó társadalmi integrációs funkciót is képviselnek. (tudasklaszter.hu)

Irodalom

A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A nemzeti romaintegrációs stratégiák unió keretrendszere 2020-ig. eu211.hu

A Bizottság Közleménye Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel, 2010. eu211.hu

Almássy, T. (2001). Szivárványgazdaság. Egy ember léptékű világ lehetősége. *Ökotáj* 27-28.

Az EU fehér könyve a növekedésről, versenyképességről és foglalkoztatásról. eu211.hu

Az Európai Unió Területi Agendája. Egy sokszínű régiókból álló, befogadó, intelligens és fenntartható Európa felé. A területi tervezésért és területfejlesztésért felelős miniszterek 2011. május 19-én, Gödöllőn tartott informális ülésén született megállapodás. http://www.eu2011.hu

Balogh, P. (2012). *Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdasági és szociológiai elemzése. Ph.D. értekezés.* Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézet. Budapest: Szociológia Doktori Iskola.

Czene, Zs. & Ricz, J. (szerk.) (2010). *Területfejlesztési füzetek (2) Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok.* NFM – NGM – VÁTI.

Dauncey, G. (2001). *Az öaazeomláa után.* Budapest: Göncöl Kiadó.
ENSZ Habitat program (2005). *Promoting Local Economic Development through Strategic Planning*.
Frey, M. (szerk.) (2007). *Szociália gazdaaág kézikönyv.* Budapest: OFA ROP Hálózat.
Horkay, N. (2010). Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. *XV. Követ Konferencia.* VÁTI Nonprofit Kht.
Kajner, P. (szerk.) (2006). *Gazda(g)aágunk újrafelfedezéae. Helyi erőforráaokra támaazkodó vidéki gazdaaágfejleaztéa.* Budapest: L' Harmattan Könyvkiadó.
LEED team in collaboration with Todd, G. (2009). *„Coping with the Criaia at Local Level: Policy Lessons from the OECD Programme on Local Economic and Employment Development (LEED)", internal working document.* CFE – OECD.
Lengyel, I. & Deák, Sz. (2002). Klaszter – a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze. In: Buzás, N. & Lengyel, I. (szerk.). *Ipari parkok fejlődéai lehetőaégei: regionália gazdaaágfejleaztéa, innovációa folyamatok éa klaazterek.* Szeged: JatePress.
Nemzeti Energiaatratégia 2030 (2012). NFM.
Nemzeti Fejleaztéa 2020. Az Orazágoa Fejleaztéai Koncepció éa az Orazágoa Területfejleaztéai Koncepció táraadalmi egyeztetéai változata. Stratégiai vitaanyag (2012). Készült a Kormány 1254/2012. (VII. 19.) Kormányhatározat „a területfejlesztési politika megújításáról, az Új Országos Területfejlesztési és az Új Országos Fejlesztési Koncepció kidolgozásáról" alapján.
Nemzeti Vidékatratégia 2012-2020 - („A magyar vidék alkotmánya") (2012). VM.
Swinburn, G., Goga, S. & Murphy, F. (2004). *A helyi gazdaaágfejleaztéa kézikönyve.* Gütersloh – London – Washington, D. C.: Bertelsmann Stiftung – UK DFID – The World Bank.
Törőcsik, G. & Szepesi, B. (2011). *Az átmenet gazdaaágtana. Politikai gazdaaágtani pillanatképek Magyaroraágon.* Budapest: ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszék – MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Balassi Kiadó.
Zsolnai, L. (2001). *Ökológia, gazdaaág, etika.* Budapest: Helikon Kiadó.
http://www.rtop.hu/helyigazdasag.htm
http://www.rtop.hu/horizontalis.htm
http://www.tudasklaszter.hu/node/22

The project class: making and breaking social capital in urban and rural development[1]

A projektosztály: a társadalmi tőke felhasználása és elhasználása a város- és vidékfejlesztésben

KATALIN FÜZÉR

Abstract

One of the most important transformations that European societies have recently experienced is project proliferation. This new form of redistributing money and power within the European realm is arguably more readily perceivable in rural areas, but urban development has also been reshaped in the wake of "projectification". The paper lays out models of how social capital is being redistributed in the context of urban and rural development and shows what role social capital can play at the nexus of project class and partnerships.

Keywords: *project proliferation – project class – partnership – social capital – urban development – rural development*

Összefoglalás

Az európai társadalmak közelmúltbeli átalakulásának egyik legfontosabb fejleménye a projektosztály kialakulása volt. A pénz és a hatalom újraelosztásának ez az új módja az európai térségben ugyan nagyobb mértékben érinti a rurális területeket, de a városfejlesztés is átalakult a projektesítés nyomán. A tanulmány felvázolja azokat a modelleket, amelyek leírják, hogy a társadalmi tőke miként kerül újraelosztásra a vidék- és városfejlesztésben, és megmutatja, hogy a társadalmi tőke milyen szerepet játszhat a projektosztály és a partnerségek viszonyrendszerében.

Kulcsszavak: *projekteátéa – projektoaztály – partneraég – táraadalmi tőke – váraofejleaztéa – vidékfejleaztéa*

The project class: making and breaking social capital in urban and rural development

One of the most important transformations that European societies have recently experienced is project proliferation. (Sjöblom et al., 2006; Sjöblom et al., 2012; Böröcz & Sarkar, 2005a, 2005b; Kovách & Kristóf, 2007; Czibere & Kovách, 2013) This new form of redistributing money[2] and power within the European realm is arguably more readily perceivable in rural areas (Csurgó, Kovách & Kucerova, 2008; Kovách, 2000; Kovács, 2012), but urban development has also been reshaped in the wake of "projectification" of development regimes. Based on earlier work in the context of urban development (Füzér et al., 2005; Bukowski & Füzér, 2007; Füzér, 2007, 2011, 2012a, 2012b), this paper extends my investigations to models of how social capital is being redistributed in the

[1] Research for this article was funded by the Hungarian Scientific Research Fund, OTKA PD 104150 „Social Capital and Urban Development."

[2] At stake here was 350 billion EUR between 2007-2013, the figure currently being 336 billion EUR for the period between 2014-2020 (Hoffmann, 2013), amounting to ten percent more than last year's total GDP of Austria, which was 300 billion EUR.

context of urban and rural development. The models sum up the role social capital plays at the nexus of project class and partnerships, the crucial collective actors of development regimes.

Project proliferation and the rise of the project class

Project proliferation is becoming an increasingly important form of redistributing public funds and power within the European realm. The process implies a massive transformation of public administration from traditional bureaucratic hierarchies to a short-term set of activities performed by networked participants operating under strict budgets. (Sjöblom et al., 2006; Sjöblom et al., 2012; Kovách & Kristóf, 2007) Projects spread over very many different fields of European societies' lives: from development policy on EU, national, regional and local levels, through universities and the educational sector, to professional assistance services to traditional bureaucracies.

Project proliferation gave rise to a new social class: the project class. (Kovách & Kucerova, 2006, 2009; Füzér, 2013) The social and political function of the project class is the mediation of funds and information to potential beneficiaries and actual recipients of project funds. The project class provides access to funds and networks that otherwise would remain distant to potential beneficiaries. In terms of recruitment, the project class draws on various high skilled professional groups such as legal and financial service providers (chiefly as) project managers and many other types of professionals, depending on the thematic focus of projects. These professionals typically possess shared "project class skills" beside their particular expertise: these range from management skills, networking skills, advanced level (project) English competence to IT skills, as well as flexibility of time use in work and a flexible life style. Given the increasing significance of development funds in practically all, not only in the new member states of the EU, the project class has acquired a share in the power of political and economic elites, especially on local levels.

Social capital in urban and rural development

As the theoretical framework of the study, the paper employs one of the most successful social science concepts of recent times, that of social capital. Social capital is a sociological theory that concentrates on the interplay of networks in the society, the trust that holds them together (or separates them, for that matter) as well as the social norms they animate. But social capital has also become a more and more powerful policy concept in the context of economic and social development. These two faces of social capital, one scientific and the other policy-oriented, make it a useful paradigm to study the social context and consequences of urban and rural development.

Social capital has been a dazzling success in the academia of the social sciences: the late 1980s were marked by the contributions of Pierre Bourdieu and James Coleman, whereas major inspirations in the 1990s came from Robert Putnam and Francis Fukuyama. In the world of development policy too, social capital became a success story: besides international development agencies such as OECD (2001), or the World Bank,[3] several countries' national development policies have relied on social capital such as the UK,

[3] The World Bank's task force on social capital is at http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALDEVELOPMENT/EXTTSOCIALCAPITAL/0,,contentMDK:20642703~menuPK:401023~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:401015,00.html (Last visited on 30. 08. 2013.)

Canada, Australia, New Zealand or Ireland. In the US, the social science doyen of social capital, Robert Putnam initiated a nation-wide social capital development strategy in the form of the Saguaro Seminar[4] as well as a stream of concrete projects.[5]

After triumph, a wave of criticism ensued. The concept of social capital was criticized (e.g. by Portes, 1998) for its under-theorised background and for attempting too much in explaining a great variety of social phenomena such as health condition, educational attainment, success on the labour market, quality of life, government performance and, of course, economic development. (Fukuyama, 1995; Putnam, 1993, 1995, 2000) In the practical world of development policy, social capital received criticism (Woolcook & Deepa, 2000; Woolcook, 2001) for the way in which it was treated as panacea for all social problems. Much of this criticism is apparently well-founded, for the standard theory of social capital lays the thrust of its emphasis on distinguishing its approach from that of social network analysis, and, in doing so, relies on three established concepts of sociological theory: trust, networks and social norms. The problem is that it handles these sociological concepts both theoretically, and – even to a greater extent – empirically, in a rather casual way. In the policy world, on the other hand, we see that the programs for the development of social capital are considered to be relatively inexpensive solutions for complex problems such as poverty or economic backwardness. This means that the optimism attached to social capital promises a less expensive alternative and a complement to other, very expensive means of development.

In response to criticisms, one of the most promising developments in the theory of social capital has been the introduction of distinctions among three types of social capital: bonding, bridging and linking. (Woolcook, 2001, p. 13-14; Field, 2003, p. 42-43; Halpern, 2005, p. 26-31) This move has allowed for reconnection to the sociological theories that stand in the background of social capital and have made possible a more complex and robust re-theoretisation of how trust, networks and social norms intertwine in the three forms of social capital. This development gives new impetus to empirical research as well, and should certainly be integrated into instruments of urban policy, where such a distinction has been almost missing – one notable exception being Gittel and Vidal. (1998, p. 13-23)

Bonding social capital is inherent in networks that build on a high degree of personal trust as well as honesty, reciprocity and trustworthiness in such relationships as family, relatives and close friends. Those who do not belong to these networks are closed off from them. Bonding social capital plays a vital role in the lives of all social groups since it is a guarantee of wellbeing, interpreted as realising various levels of satisfaction with life, as opposed to the material dimension of welfare.

The relations belonging to bridging social capital are predicated upon generalised trust among people, and require a considerable degree of honesty and reciprocity. These relations connect us to people belonging to social groups other than our own, such as classmates, acquaintances or colleagues. Bridging social capital is, on the one hand, vital to social integration and, on the other hand, constitutes a resource which is supportive of progress in terms of both the individual career and of household status.

The concept of linking social capital is applied to the relations within hierarchical structures of the society, which connect us to people in positions of influence ('good

[4] http://www.hks.harvard.edu/saguaro (Last visited on 30. 08. 2013.)
[5] http://www.bettertogether.org (Last visited on 30. 08. 2013.)

connections'). In such cases, expectations of honesty and reciprocity prevail but in very different configurations compared to the two previous types: linking social capital can, for example, thrive in a web of favours that can be interpreted as a system of corruption – a witness to the warning that social capital does not always and necessarily have only positive social implications. (Field, 2003, p. 71-90; Whitehead, 2004) It is evident that, in any society, linking social capital plays a central role in attaining and retaining advantageous social positions. This type of social capital is predicated upon a mix of trust in the formal, institutional structures of the society as well as on trust in informal connections that often override formal hierarchies.

Making and breaking social capital at the nexus of project class and partnerships: four models

The EU ideal of development regimes. Development policy schemes of the EU envision a non-problematic, smooth cooperation among the three chief actors of the projectified terrain: the political elites, the project class and partnerships. Political elites share power with the project class to the extent of the latter's role of providing access to development funds, all to the benefit of communities more or less organised into supporting partnerships.

The project class provides access to funds and networks that otherwise would remain distant to potential beneficiaries. This connection therefore embodies a prime example of *linking social capital* where the relationship is predicated upon a high level of confidence in the institutional structures that serve as resource providers (such as EU funds providers, national development agencies), and a high level of trust between members of the project class and beneficiaries that enables long term cooperation between the actors whose position is very different in the social and political hierarchy. Members of the project class occupy positions of influence: they are positioned not only above potential beneficiaries but also next to traditional political and economic elites with whom they share power due to their inevitable mediator role. Access to developments funds is especially crucial for communities whose economies are short on capital and investments. In such settings the influence of the project class becomes severe.

Members of a well-functioning project class are held together chiefly by *bridging social capital* that relies on the trust emanating from a professional ethos: long term and effective cooperation is predicated upon the expertise, management skills and reliability of project class members; skills that are often put to extreme tests under the conditions of running projects that, by definition, require performance in short-term (non-permanent) organisational forms that are usually complicated but have to comply with strict budgets and deadlines.

Partnerships are formed from the networks of potential beneficiaries and stakeholders whose very presence vis-à-vis the project class depends upon the stock of *bridging social capital* shared among these "lay actors": in case they can build on generalized trust to cooperate with each other and are able to exercise reciprocity within their circles, partnerships can be able partners of project class endeavours. Otherwise "public" or "community" involvement in development activities remains a matter of complying with project indicators.

Beneficiarism. Under this model, the lack of *bridging social capital* among locals and their resulting incapability to form partnerships is posing a great challenge to the project class: in order to "produce" participation, techniques of traditional community building

or other methods of involvement of locals into project and policy planning, implementation and long term maintenance of project results and activities might be applied. These activities, however, rarely fit the class posture of the project class. Such capacity building needs local presence and the building up of a minimal level of institutionalized trust towards professionals. Only then can the development of generalized trust among locals themselves be triggered and channelled into a self-reinforcing process of the development of their local *bridging social capital*. The passive acceptance of certain development project benefits (such as renovated dwellings) is also sought to be turned into a robust version of *linking social capital*, where locals have both institutionalized trust towards as well as reciprocal expectations from the project class. This can rarely be accomplished as part of the activities of a particular development project – when done separately, as a traditional community building effort, the lack of real stakes (and the investment of serious monies) might leave both the project class as well as locals undermotivated. Therefore, only complex development projects with interdisciplinary teams of professionals (including social workers with experience both in case work and community work) as project class, have the chance of overcoming this dire outgoing situation and turn beneficiarism into a meaningful development project that does not entrench the lack of bridging and linking social capital but finds the particular, locally configured ways of developing both kinds of social capital. Should that not succeed, parochial political culture (Almond & Verba, 1963) is to reign, allowing little or no bridging social capital among locals, offering minimal institutional confidence towards political institutions and development agencies, resulting in little or no linking social capital in the framework of beneficiarism's development regime.

Clientalism. Under this model, development projects deteriorate into the provision of selective favours for local clients, a practice which has detrimental consequences for local *bridging social capital*: it destroys the generalized trust that makes cooperation among locals possible in the first place. The few threads of *linking social capital* that become reinforced among clients and project class members under this model can in no way "compensate" for the breaking of social capital that occurs in the wake of these practices. Besides being detrimental to bridging social capital among locals, clientalism is arguably also damaging the professional ethos that prevails among members of the project class and contributes to the breaking of trust and therefore bridging social capital among project class members. Clientalism's selective reinforcement of linking social capital among local clients, project class members and, of course, the usual masterminds behind such schemes, certain members of the political elite, provide a prime example of the potential negative overall social impact of social capital.

Annexation. Annexation happens when local political and economic elites avoid sharing power with new actors and occupy the positions of project class themselves. This move prevents the making of new assets of *linking social capital* that would have otherwise emerged among the local community and the project class. The making of extra *bridging social capital* among locals in the course of forming partnerships becomes very unlikely, given that the political takeover of development project position has demobilizing instead of mobilizing effects for local communities, with the exception of extreme cases of protest and/or resistance.

Developments under both clientalism and annexation serve as reminders of the dark side of social capital: it is no panacea and can have negative social outcomes. The EU development scheme LEADER has been criticized for failures that can be interpreted along the lines of these models (Kovách, 2000). The question is whether its new version,

"community lead local development" (CLLD)[6] would fare better and its practice resemble more the EU ideal of development regimes than clientalism or annexation.

Empirical research on urban and rural development can apply these models to study the features of concrete development regimes, especially when several cases are put into a comparative perspective. The chief criteria that differentiates urban and rural development regimes in the context of contemporary Hungarian society is that rural societies frequently (but not without exception[7]) lack indigenous, local project classes due to their decapitated local social structures (Németh, 2011) whereas urban development regimes, for most of the time, engage local project class participants as well. For such cases of urban development, the local project class is a vital asset of local resources in terms of the implied bridging and linking social capital that forms part of the outgoing conditions of urban development. (Füzér, 2013)

References

Almond, G. A. & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Newbury: Sage.

Böröcz, J. & Sarkar, M. (2005a). What is the EU? *International Sociology* 20 (2): 153-173.

Böröcz, J. & Sarkar, M. (2005b). Mi az Európia Unió? *Politikatudományi Szemle* 2005 (3-4): 151-177.

Bukowski, A. & Füzér, K. (2007). Problems and alternatives in urban rehabilitation policy co-ordination across cities and regions of Europe. The case of CASE ("Cities against Social Exclusion" Interreg III C) (pp. 11-24.) In: Bukowski, A., Füzér, K., Jabłońska, B. & Smagacz, M. (eds.). *Urban Rehabilitation in Segregated Districts of Central and Eastern European Cities: Studying Social Exclusion and Developing Urban Policy*. Krakow: RABID.

Czibere, I. & Kovách, I. (eds.) (2013). *Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Csurgó, B., Kovách, I. & Kucerova, E. (2008). "Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe." *Sociologica Ruralis* 48 (3): 292-312.

Field, J. (2003). *Social Capital*. London: Routledge.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.

Füzér, K. (2007). The role of social capital in social exclusion: the segregating district of Pécs East in the light of EU-SILC 2006 (pp. 43-73). In: Bukowski, A., Füzér, K., Jabłońska, B. & Smagacz, M. (eds.). *Urban Rehabilitation in Segregated Districts of Central and Eastern European Cities: Studying Social Exclusion and Developing Urban Policy*. Krakow: RABID.

Füzér, K. (2011). Social Urban Rehabilitation Policies and Universities: The Case of Pécs, European Capital of Culture and the University of Pécs (pp. 153-161). In Coudenys, W. (ed.). *Inclusion Through Education and Culture*. Sibiu: UNeECC Forum. Vol. 3.

[6] Cf. Policy framework at: http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/od2012/doc/community_en.pdf (Last visited on 30. 08. 2013.)

[7] Research on the local project class of Kémes, a village that lies on the outskirts of the depressed Ormánság region, and is home to the headquarters of the Ős-Dráva development project, was carried out by my student research team in the summer of 2012 in the framework of the rural research field work of the Department of Sociology, University of Pécs. Our results show a remarkably strong, dually segmented local project class, with material achievements (and project information signboards) proudly positioned all over the village.

Füzér, K. (2013). Urban development beyond the European Capital of Culture Programme. The local project class and local partnerships: allies, rivals or foes? Forthcoming in: Coudenys, W. (ed.). *Ageing Society, Ageing Culture?* Sibiu: UNeECC Forum. Vol. 4.

Füzér, K. & Monostori, J. (2012). Social Capital, Social Exclusion and Rehabilitation Policy in the Hungarian Urban Context (pp. 31-75). In: Lewandowski, J. & Streich, G. (eds.). *Urban Social Capital: Civil Society and Urban Life*. Farnham: Ashgate.

Füzér, K., Sik, E., Gerő, M. & Zongo,r G. (2005). *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. Budapest: TÁRKI.

Gittel, R. & Vidal, A. (1998). *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy*. Thousand Oaks – California: Sage Publications.

Halpern, D. (2005). *Social Capital.* Cambridge: Polity Press.

Hoffmann, Cs. (2013). Az EU kohéziós politikája a 2014-2020-as programozási időszakban (pp. 308-316). In Czibere, I. & Kovách, I. (eds.). *Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Kovách, I. (2000). LEADER, The New Social Order and Central and Eastern European Countries. *Sociologica Ruralis* 40 (2): 181-190.

Kovách, I. & Kristóf, L. (2007). The Projectification of Power. The Impact of European Integration on Power and Society (pp. 191-205). In Bayer, J. & Jensen, J. (eds.) *From Transition to Globalization*. Budapest: MTA PTI.

Kovách, I. & Kucerova, E. (2006). The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologica Ruralis* 46: 3-21.

Kovách, I. & Kucerova, E. (2009). The Social Context of Project Proliferation – The Rise of the Project Class. *Journal of Environmental Policy and Planning* 11 (3): 203-220.

Kovács, T. (2012). Vidékfejlesztési politika. Budapest – Pécs: Dialóg Campus.

Németh, Zs. (2011). *Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásai 1990 és 2001 között Magyraországon*. Budapest: KSH NKI.

OECD (2001). *The Well-being of Nations*. Paris: OECD.

Portes, A. (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology* 24: 1-24.

Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Putnam, R. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6: 65-78.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster.

Sjöblom, S., Andersson, K., Ecklund, E. & Godenhjelm, S. (eds.) (2006). *Project Proliferation and Governance*. Helsinki: Helsinki University Press.

Sjöblom, S., Andersson, K., Marsden, T. & Skerratt S. (eds.) (2012). *Sustainability and Short-term Policies*. Farnham: Ashgate.

Whitehead, L. (2004). Bowling in the Bronx: the uncivil interstices between civil and political society. In Brunell, P. & Calvert, P. (eds.). *Civil Society in Democratization*. London: Frank Cass.

Woolcock, M. & Deepa, N. (2000). Social capital: implications for development theory, research, and policy. *World Bank Research Observer* 15 (2): 225-249.

Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *Isuma: Canadian Journal of Policy Research*. 2 (1): 1-17.

Reconstructing sustainable communities: responding to (self)destructions of consumerism

Életképes közösségek: a fogyasztói társadalom (ön)pusztító vonásaira adható válasz

MÁRTA B. ERDŐS

Abstract

The author argues for adopting a holistic, systemic perspective when approaching contemporary ecological, economic and social crises states and future developmental possibilities. Issues of social welfare and well-being are addressed in a relational/community framework with responsibility as a core concept.

Keywords: *systems theory – human development – responsibility – resilience – community*

Összefoglalás

A szerző amellett érvel, hogy a jelen ökológiai, gazdasági és társadalmi válsághelyzeteit és a jövőbeni fejlődési lehetőségeket holisztikus, rendszerszemléletű megközelítés alapján érdemes újragondolni. A jólét és a jóllét kérdései kapcsolati-közösségi keretben kerülnek tárgyalásra: e szemlélet szerint a felelősség kulcsfontosságú kérdés.

Kulcsszavak: *rendszerszemlélet – emberi fejlődés – felelősség – reziliencia – közösség*

A systemic perspective on human progress

As early as in the 1970s, Gregory Bateson, one of the most influential representatives of systems theory pointed out to a basic fallacy that is at the root of the contemporary ecological, economic and social crises states. A fallacy of exclusion, *man's heroic struggle against the blind forces of nature,* serves as the fundamental ideology of modernism and of endless technological 'improvements'. As humans, however, are parts of the ecosystem themselves, they are not in the position to fully control or conquer it. Striving for such a purpose is inherently fallible as no element of a system may fight against the whole system for total control. If it does, it may result in the destruction of the defective parts or of the entire system. "*The creature that wins against its environment destroys itself."* (Bateson, 1972, p. 493)

Shared, false ideologies tend to persist – as human beings are not rational but rationalizing animals and believe whatever their short-term interests seem to suggest. (Aronson, 1968) What are the long-term possible consequences of such misconceptions? Complex dynamic systems may tolerate errors effectively and are very flexible; but the vulnerability of the system is increased by every single moment of destruction until the system reaches a liminal stage where its balance is easily upset and the entire system will collapse. At critical thresholds (tipping points) the system changes abruptly from one state to another: in chaotic systems, minute causes result in large effects. Disparate phenomena have been studied to identify common signs of critical states, characterized by low resilience/low recovery potential; and predictors as critical slowing down, increase in autocorrelation, increase in variance, skewness and flickering have been identified. (Scheffer et al., 2009; Heylighen, 2002) It is important to note, however, that

order, chaos, complexity and diversity – as socially constructed, interest-driven categories – may have very different meanings and implications in the different cultures.

Under stress, the level of diversity is increased in living systems to cope with new challenges. (Csermely, 2004) Similar tendencies have been identified with humans (from this perspective, epistemological systems of high complexity) in psychosocial crisis states, such as strong "ambivalence" (i.e. opening up one's personal constructs to find new perspectives); reliance or even "dependence" on others, emphasizing the strength of human relations as external reserves; and trial and error approaches to acquire new strategies in problem solving. (Caplan, 1964) On the contrary, suicidial persons[1] are characterized by an increasing narrowness of perception, of relationships, emotions and life goals. (Ringel, 1979) Consilient evidence on disparate phenomena supports the claim that diversity is an important resource and is the precondition of survival and development in the ecosystem, including humans and their societies.

Should we unconditionally embrace and celebrate diversity as the best candidate to solve our problems? The notion of catastrophic evolution may explain for people's controversial attitudes to diversity and change. If the 'receiving' system is chaotic (Heylighen, 2002) and/or the adaptation period is very short, that is, 'sudden contact' occurs, it often results in radical and accelerated transformations or unpredictable shifts in the system, e.g., in its physical and symbolic structures and construction processes. The consequences are often devastating. In our era of globalization, sudden contact has become part of everyday life. (Moghaddam, 2006)

The above empiric results and theories suggest that we probably tend to under-estimate the complexity of the ecosystem, overestimate its resilience and our capacity to control it; neglect the existing predictors of tipping points; misuse the potentials inherent in diversity; overlook the possibility of second order change (Watzlawick, Weakland & Fish, 1974) and believe that change is identical with returning to some previous known state instead of entering some new and yet unknown context.

The meaning of development for human communities

"Growth for the sake of growth is the ideology of the cancer cell."

Edward Abbey

In the dominant discourse of Western societies development is largely identified with economic growth. GDP is often fetishized in the political discourse as the single important measure to evaluate a country's overall success; though it does not tell much on some aspects that have long been considered important by a number of cultures, such as the 'pursuit of happiness', recently defined as 'subjective well-being'; or on social justice. (Abdallah et al., 2009) Long debates over the Easterlin-paradox (happiness does not increase as the income per person in a country rises) indicate the need for more complex measures. (Fromann, s. a.) Some alternatives to GDP have already been introduced, such as the Human Development Index, which combines life expectancy, education and income indexes to measure a country's performance. (Haq & Sen, 1990) The Gross National Happiness (GNH) is a rich and complex Bhutanese measure balancing between material, psychological and spiritual indicators in the following domains: psychological well-being,

[1] The question whether suicide is due to some character pathology, neuroendocrine risk factors or situational factors or a combination of all these is beyond the scope of the current paper.

health, education, culture, time use, good governance, community vitality, ecological diversity and resilience, and living standards. (Ura et al., 2012) Another measure, the Genuine Progress Indicator (GPI) uses GDP as a starting point but takes environmental and social costs into account; therefore it is more sensitive to issues of well-being. (http://rprogress.org.) The Happy Planet Index combines life expectancy, life satisfaction and ecological footprint. (Abdallah et al., 2009; Marry, 2012) There is a common denominator in these complex indices: all of them highlight the issue of ecological and social responsibility, often referred to as "costs" in the language of economic analyses.

Responsibility as a community concept

"Men made it but they can't control it"

J. Steinbeck

Until recently, we have conceptualized economic life as an autopoietic (Maturana & Varela, 1987) or even intentional system (Dennett, 1998), capable of self-organization and self-regulation in the service of human development. The 2008 global crisis has challenged this anthropomorphic view and raised some vital questions. Do the Batesonian considerations apply to this system? If the market does not control itself then who are to control it? Economic experts, politicians, state societies or some democratic (=diverse) 'global society' as a higher level context system? Is global democracy feasible? If the system of global economy is beyond human control, what comes next? What are the present costs/responsibilities? This is an open field for joint action, whether or not a satisfactory response may be given to all of the above questions.

Humans have three major responsibilities (Kruse & Schmitt, 2012):

- Responsibility for ourselves, manifested in the care of the self
- Responsibility for the community, understood as social solidarity or relational responsibility – a solid base for trust
- Responsibility for the future conceived as ecological responsibility[2] (ecosystem, environment) and generativity (for the human race, sometimes manifested in legal systems as the notion of intergenerational constitution)

These three responsibilities are strongly inter-related. Several studies have demonstrated that generativity – leaving a valuable personal legacy for future generations – is correlated with psychological well-being and life satisfaction. Those with high levels of generativity are less likely to experience anxiety and depression, and are more resilient. (Van Hiel et al., 2006; de St. Aubin & McAdams 1995; Bauer, McAdams & Pals, 2008; Grossbaum & Bates 2002; Kasser & Ryan 1993; Morfei et al., 2006; Huta & Zuroff, 2007) These studies indicate that generative behaviour is a form of the care of self; and are strong empiric supports for Erikson's (1959) epigenetic principle.

The idea of relational responsibility (McNamee & Gergen, 1999) is supported by Böszörményi-Nagy's contextual therapy theory. The concept of relational ethics is much more than a moralistic project: it is about practical and effective *problem solving*.

[2] The Bible, when defining man's position in the ecosystem, emphasizes the concept of *care* over suppression. Modern cultures, though using the Bible as a basic frame of reference, interpret the original concept in a different way („have dominion"). Source: http://www.zsido.hu/vallas/allatok.htm

Böszörményi-Nagy's theory focuses on entitlement, care, loyalty, transgenerational patterns and legacies, reciprocity, trust, multidirectional partiality, amendments and solidarity. (Böszörményi-Nagy & Krasner, 2001) There are many important features which characterize a community: common interests, goals, values and identity elements co-constructed and expressed by the members in the symbolic domain (Cohen, 1985). Communities are the contexts for human life and, accordingly, fulfil a number of core functions (Buda, 1994) which can be summarized in the single statement that all our socialization processes take place in the community during the life span. Following Böszörményi-Nagy's line of thoughts, there is a key factor in the person-community relation: the community takes responsibility for the person; and the person, during these socialization processes, learns how to take responsibility for her communities, which are her vital resource. Relational responsibility and relational ethics are based on the natural interdependence present in human relationships. One's capacity to take one's three responsibilities is built upon empowerment and enablement processes.

Distorted social constructions on care and responsibility

There are a number of man-made, socially constructed barriers, manifested in our contemporary discursive patterns and behaviours, which make it difficult for us to take responsibility for ourselves, for our communities and for the future. Consumer society discourses are inherently paradoxical: values of autonomy, freedom, solidarity and care are highlighted, but the same values are simultaneously invalidated by hedonistic messages. The primary subject-object relation is reversed as human identities are produced by the commodities they consume. It is the product which controls the person who is a passive beneficiary in the process. (Firat, 1991) As the present-day system of global economy can be operated by significantly less people that inhabit the earth (Martin & Schumann, 1996), the majority may experience themselves as superfluous persons. Such experiences are at the root of many social and mental problems. Dependence and helplessness is manifested in the deficit language of consumer societies. (Cooperrider & Whitney, 1999)

Contemporary social tensions are often articulated in terms of addictions and the corresponding discourse patterns penetrate the public and private scenes. The addict is the prototype of the consumer, as the character pathology of our era. (Curra, 2000; Firat, 1991) It is the addict who, losing control, is the "product" of her substance of choice and gains an identity as a substance abuser; s/he is constantly craving for more and more; and wants it immediately, no matter what it costs. Today's loans (irresponsibly abusing one's mind, body and relationships) are to be paid back in the future at a very high interest rate. The addict's needs are artificially created (i.e., 'designer' drugs). Deliberate manipulations of one's own psychical and physical states by drug use result in loss of control. The irresponsibility of the addict is complemented by the destructive and controlling dominance and paternalism of the co-dependent person (the 'hero') – a caricature of responsibility, care and solidarity. (B. Erdős & Kiss, 2012)

The pursuit of happiness – a relational approach

Hedonism is the ideological fuel for consumer societies; however, the pursuit of happiness – an idea going back to Aristotle – has not always been understood as a hedonistic approach to life, focusing solely on the pleasure of the senses and refusing even minor sufferings. Studies by Antonovsky (1987) on sense of coherence, comprising

meaningfulness, comprehensibility and manageability; and by Csikszentmihályi (1990) on the autotelic personality suggest that happiness is more than immediate satisfaction. McAdams' and associates' (1997) narrative research on stories of redemption has reached a similar conclusion. Persons with high generativity have an early belief that the world is a place where people care; demonstrate sensitivity to others' sufferings, have a stable personal philosophy and community commitments. In stories of redemption initial bad experiences are followed by good outcomes; and even tragic episodes turn out to be a blessing. Spirituality, a previous taboo term in science, has become a phenomenon to be studied in the social sciences – even in global WHO projects. (Laudet, Morgen & White, 2006)

These recent notions – as conclusions of empiric researches – have their origin in an early philosophical conception of happiness: eudaimonia. (Bauer, McAdams & Pals, 2008) While one-sided focus on hedonism becomes an endless source of personal resentment whenever things go wrong in one's life (and, no doubt, sometimes they do), eudaimonia is accepting one's own life journey with its ups and downs seen as natural. It is harmony with one's own fate; in John Steinbeck's words: "to *know*, to *accept*, to welcome *her* position."

There are a number of community initiations today which are definitely part of the intensive and exciting search for new conceptions and solutions for contemporary ecological, social and personal and community spiritual problems (among many others, Optimista Klub /Optimists' Club/ and Liliomos Mozgalom /Lily Movement/ in Hungary). The lesson to be learnt from these communities, encouraging reconstructive community dialogue, is the three Rs they are concerned about: Responsibility, Resilience and Resourcefulness.

References

Abdallah, S., Thompson, S., Michaelson, J., Marks, N., Steuer, N. (2009). *The Happy Planet Index 2.0.* New Economics Foundation.

Antonovsky, A. (1987). *Unraveling The Mystery of Health - How People Manage Stress and Stay Well.* San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Aronson, E. (1968). Dissonance theory: progress and problems (pp. 5-27). In: R.P. Abelson, E. Aronson, W. J. McGuire, T. M. Newcomb, M. J. Rosenberg & P. H. Tannenbaum (eds). *Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook.* Chicago: Rand McNelly.

B. Erdős, M. & Kiss, Sz. (2012). A gondoskodás jelentésének változása a felépülés során. *Szociális Szemle* 5 (1): 18-32.

Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Chicago: University of Chicago Press.

Bauer, J. J., McAdams, D. P. & Pals, J. L. (2008). Narrative Identity and Eudaimonic Well-Being. *Journal of Happiness Studies* 9: 81-104.

Böszörményi-Nagy, I. & Krasner, B. (2001). *A kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa*. Budapest: Coincidencia.

Buda, B. (1994). A közösség szerepe (pp. 162-187). In: Buda, B. *Mentálhigiéné.* Budapest: Animula.

Caplan, G. (1964). *Principles of Preventive Psychiatry*. New York: Basic Books.

Cohen, A. P. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. London: Tavistock.

Cooperrider, D. L. & Whitney, D. (1999). *Appreciative Inquiry*. San Francisco: Berrett-Kochler Communications Inc.

Curra, J. (2002). A drogok és a drogfogyasztás (pp. 30-61). In: Rácz, J. (ed.) *Drog és társadalom*. Budapest: Új Mandátum.

Csermely, P. (2004). *A rejtett hálózatok ereje. Hogyan stabilizálják a gyenge kapcsolatok a világot?* Budapest: Vince Kiadó.

Csíkszentmihályi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper and Row.

De St. Aubin, E. & McAdams, D. P. (1995). The relations of generative concern and generative action to personality traits, satisfaction/happiness with life and ego development. Journal of Adult Development *2***:** 99-112.

Dennett, D. (1998). *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest: Osiris.

Erikson, Erik H. (1959). *Identity and the Life Cycle. Growth and Crises of the Healthy Personality*. New York: International Universities Press.

Firat, A. F. (1991). The Consumer in Postmodernity. *Advances in Consumer Research* 18: 70-76.

Fromann, R. (s. a.). *Nemzetek boldogsága és annak forrása az Easterlin-paradoxon tükrében*. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=270:nemzetek-boldogsaga-es-annak-forrasa-az-easterlin-paradoxon-tuekreben&catid=30:nemzetek-europaja (Last visited on 09. 07. 2013.)

Genuine Progress Indicator. http://rprogress.org/sustainability_indicators/genuine_progress_indicator.htm (Last visited on 25. 08. 2013.)

Grossbaum, M. F. & Bates, G. W. (2002). Correlates of psychological well-being at midlife: The role of generativity, agency and communion, and narrative themes. *International Journal of Behavioral Developments* 2: 120-127.

Haq, M. & Sen, A. (1990). *Human Development Reports*. UNDP. http://hdr.undp.org/en/humandev/ (Last visited on 25. 08. 2013.)

Heylighen, F. (2002). *Deterministic Chaos*. Principia Cybernetica Web. http://pespmc1.vub.ac.be/CHAOS.html (Last visited on 18.08.2013.)

Huta, V. & Zuroff, D. C. (2007). Examining mediators of the link between generativity and well-being. *Journal of Adult Development* 1-2: 47-52.

Kasser, T. & Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology* 65 (2): 410–422.

Kruse, A. & Schmitt, E. (2012). *Generativity as a Route to Active Ageing. Current Gerontology and Geriatrics Research.* http://www.hindawi.com/journals/cggr/2012/647650/ (Last visited on 18. 05. 2013.)

Laudet, A. B., Morgen, K., & White, W. L. (2006). The Role of Social Supports, Spirituality, Religiousness, Life Meaning and Affiliation with 12-step Fellowships in Quality of Life Satisfaction Among Individuals in Recovery from Alcohol and Drug Problems. *Alcohol Treat Q.* 24 (1-2): 33-73.

Marry, M. (2012). *The Happy Planet Index 2012 Report*. http://www.happyplanetindex.org/assets/happy-planet-index-report.pdf (Last visited on 05. 08. 2013.)

Martin, H. & Schumann, H. (1997). *The Global Trap: Globalization and the Assault on Prosperity and Democracy*. New York, NY: St. Martin's Press.

Maturana, H. R. & Varela, F. J. (1987). *The tree of knowledge: The biological roots of human understanding.* Boston: Shambhala Publications.

McAdams, D.P., Diamond, A., de St. Aubin, E. & Mansfield, E. (1997). Stories of commitment: The psychosocial construction of generative lives. *Journal of Personality and Social Psychology* 72: 678-94.

McNamee, S. & Gergen, K. (1999). *Relational Responsibility. Resources for Sustainable Dialogue*. Thousand Oaks, California: Sage.

Moghaddam, F, M. (2006). Catastrophic Evolution, Culture and Diversity Management Policy. *Culture & Psychology* 4: 415-434.

Morfei, M. Z., Hooker, K., Carpenter, J., Mix, C. & Blakeley, E. (2004). Agentic and Communal Generative Behaviour in Four Areas of Adult Life: Implications for Psychological Well-Being. *Journal of Adult Development* 11 (1): 55-58.

Ringel, E. (1979). The pre-suicidal syndrome and its relationship to dynamic psychiatry. *Dynamische Psychiatrie* 12 (1): 1-14.

Scheffer, M., Bascompte, J., Brock, W. A., Brovkin, V., Carpenter, S. R., Dakos V, Held, H., van Nes, E. H., Rietkerk, M. & Sugihara, G (2009). Early-warning signals for critical transitions. *Nature* 461 (3).

Ura, K., Alkire, S., Zangmo, T. & Wangdi, K. (2012). *A Short Guide to Gross National Happiness Index.* Thimphu: The Centre for Bhutan Studies. http://www.grossnationalhappiness.com/wp-content/uploads/2012/04/Short-GNH-Index-edited.pdf (Last visited on 05. 08. 2013.)

Van Hiel, A., Mervielde, I. & De Fruyt, F. (2006). Stagnation and Generativity: Structure, Validity and Differential Relationships with Adaptive and Maladaptive Personality. *Journal of Personality* 74: 543-574.

Watzlawick, P., Weakland, J. & Fisch, R. (1974). *Change.* N.Y. – London: Norton.

Constructing communities around symbolic public issues: Instrumental and symbolic aspects

Közösségek konstruálása szimbolikus jelentőségű közügyek mentén: Instrumentális és szimbolikus szempontok

GÁBOR SZÖLLŐSI

Abstract

This study examines a specific, mostly hidden process of local development programs: the way the program influences the symbolic contents, in particular, the identity of the local community for the successful implementation of the program.

The social constructionist theory on communities serves as a strating point for the current paper. Cohen's theory, which conceptualizes the community as a constructed entity is one of the foundations; the other comes from the idea that the construction of a community is not necessarily a spontaneous process, but may result from purposeful political efforts.

According to Summers' typology, development programs can be labelled as either 'development in the community' or 'development of the community' programs, the former directed to modify the potentials of the community and the latter the internal relations of the community. The study concludes that this typology is inadequate for describing the relationship between the local development program and the local community. In fact, every development program consists of two sub-programs: the first (visible) subprogram has declared (instrumental and/or symbolic) objectives, and the other, mostly hidden subprogram is directed at manipulating the symbolic relations of the community to help realize the goals of the first one. This second subprogram could be most influential in the cases when the manipulation affects strong symbolic entities, first and foremost, the identity of the local community.

Keywords: *local development programs – social construction of local community – social construction of identity – manipulation of symbolic meanings*

Összefoglalás

A tanulmány a helyi fejlesztési programok egyik sajátos, többnyire rejtetten ható folyamatát vizsgálja: azt, ahogyan a programok tervezői hatást gyakorolnak a helyi közösség szimbolikus tartalmaira, különösen pedig identitására, a programok sikeres végrehajtása érdekében.

Az írás a szociális konstrukcionizmusnak a közösségre vonatkozó elméleti megállapításait veszi alapul és fejleszti tovább. Az egyik alapot Cohen elmélete jelenti, mely a közösséget konstruált jellegű entitásnak tekinti. A másik alapul vett nézet szerint a közösség konstruálása nem feltétlenül spontán folyamat, hanem származhat céltudatos politikai vagy más törekvésekből is.

Summers közkeletű teóriája szerint a fejlesztő programok feloszthatók 'közösségben fejlesztő', illetve 'közösséget fejlesztő' programokra; az előbbi a közösség lehetőségeinek, az utóbbi a közösség belső viszonyainak a módosítására irányul. A tanulmány arra a megállapításra jut, hogy ez a tipológia nem képes a helyi fejlesztési programoknak a helyi

közösséghez való viszonyát adekvát módon leírni. Valójában minden fejlesztési program két alprogramból áll, melyek közül az első, látható alprogram valamely (instrumentális és/vagy szimbolikus) célt fogalmaz meg, és törekszik annak elérésére; a másik, többnyire rejtett alprogram a közösség szimbolikus viszonyait módosítja az első cél megvalósulása érdekében. Különösen nagy hatású lehet a második alprogram, amennyiben képes a helyi közösség identitását a program számára kedvező módon megváltoztatni.

Kulcsszavak: *helyi fejlesztési programok – helyi közösség szociális konstruálása – identitás szociális konstruálása – szimbolikus tartalmak manipulálása*

Introduction

There is an inherent relationship between a development program and its geographical context, and the area is inseparable from those who are living there. The place and its population have a decisive impact on the development program and an adequately planned development program will have an impact on the place and its population. Behind the evident correlation there are hidden, serious academic problems, of which the present study intends to deal with the relationship of a development program and a local community. This relationship can be conceptualized according to several theoretical viewpoints, implying different goals, methods, and results.

Dominant economic, infrastructural and other priorities of regional development programs favor the functionalist approach, ignoring other aspects concerning the reactions of the local community. In reality, nor the planners, nor the members of the local community are neutral passersby, but active participants of the intrinsically interactive development processes. Participants can form the situation – among others – by construing their own interpretations on themselves, on the other actors, and generally on the whole context of the developmental program.

In every program, there are two parallel subprograms: an instrumental and an interpretative one. The instrumental ('visible') subprogram is linked to another ('invisible') scheme, in which the planners are manipulating the interpretations and the identity of the local community. This second subprogram can have a huge impact on the local community in the cases when issues with strong symbolic significance are placed at the center of the discourse.

Therefore the question presents itself: To what extent can the interpretive work – making and applying interpretations and exchanging them between the participants – influence the planning and application of local development programs?

The issue became highlighted in connection with one of the current land development programs in Hungary, the Old-Drava program. The declared goals of the project are the following:

"Old-Drava Program is a complex regional development program equally affecting the natural, social and economic spheres, which can create the conditions of sustainable development in the long term in one of the most disadvantaged regions of our country, the Ormánság. The Program may become the first national model program for regional and rural development resulting in durable solutions and, if successful, it can also be a model at international scale. (…) The Government of Hungary made a resolution on the Old-Drava Program on 17 July 2012." (Government resolution No. 1242 of 2012 (VII.17.)) According to the aims of the Government, complex conditions of long-term sustainable development, equally affecting the natural, social and economic spheres based on the

surface water system to be created at the planning area of the Old-Drava Program (which includes the major part of the Ormánság).

By analyzing the text the following observations can be made:

- The program defines goals which are predominantly oriented to the development of local economics, to management of the landscape and natural waters, and declares measures accordingly. Connected to these goals, there are some general objectives which relate to the local population ("to create quality of life"). The program has no specific measures for these general objectives, but considers them as evident consequences of the measures of economic development, landscape and water management.
- The document provides the interpretations of the planners as the only valid perception of the situation. Considerations that the local community may have different interpretations about the issues of their region or about the meaning of better quality of life are entirely missing.

Development programs are classified in the literature on the basis of how they relate to development of the local community. Programs can have different objectives regarding the local community: some focus on the development of the community, and others give priority to economic development and to other contextual elements. Although programs concentrating on economic and other environmental factors do have an impact on the capabilities of the local society, this approach is not considered as the development of the local community.

As Summers has asserted: "The development of specific community areas and systems, while contributing to enhancements of the local community, is not sufficient enough to lead to the emergence of community. The development of community seeks to enhance the social realm and relationships between people." (Summers, 1986, p. 352)

In order to make a clear distinction, Summers differentiated between development *of* community and development *in* community. The first directly affects the relationships within the community, and the second influences the opportunities of the members of the community. This approach became widely accepted in the development literature. (Summers, 1986; Luloff & Swanson, 1995; Luloff & Bridger 2003) According to Brennan (2013): "Community and community development are based on the assumption that they contribute to the social wellbeing and the self-actualization of community members. Community is enhanced when residents work together to address common issues. However, for development to be most effective and to maximize its impact within the locality, it must incorporate both social and economic needs. In understanding this process, the distinction between development of and development in community is important."

Another relevant typology in the literature classifies community development programs based on the theoretical aspects manifested in them. According to Hustedde and Ganowicz, local development programs usually relate to the local community following the logic of one of the three classical social theories to answer the main issues of community development (structure, power, and shared meaning). (Hustedde & Ganowicz, 2002) For a follower of the functionalist approach, it may be evident that the transformation of various structures (such as improving the economic opportunities) alone can create a better quality of life for the local population. However, from the perspectives of conflict theory or from a symbolic interactions view this is not at all obvious. This paper – with regard to the above distinctions – intends to deal with

'development in community', and not with 'development of community'-type of programs, from an interpretationist, namely, social constructionist approach.

The goal of the paper is to identify relevant theoretical frameworks for interpretive processes, creating and transmitting meaning between the planners and the local community, taking place in the context of 'development in community' programs (programs aimed at enhancing economic and similiar opportunities). There is a real need to understand the complexity of this relationship, but in the Hungarian academic literature it is not is not so common to apply an interpretive, more specifically, a constructionist approach to the relationship between the development program and the local community. What makes the situation most complex is that neither the designer nor the local community members are simply reflecting reality (which is 'out there'), but are constructing an intersubjective or internal reality, which they objectivate and identify as external. The interpretations of designers, community members and other stakeholders are real forces, which determine the identity and behavior of the participants. This, in turn affects the planning, implementation, acceptance or rejection of the program.

To raise a fundamental question: are planners of developmental programs are passive onlookers of the discursive processes, forming the interpretations and identities of the local community, or do they explicitly seek to change the way the local population looks at itself? The current paper reviews the perspectives on the construction of the place and the community; distinguishing instrumental actions of the development programs from the actions directed at modifying the interpretations and identity of the local community; and considers the methods used for the second purpose. Finally, the paper outlines a pilot research project that aims to deepen our knowledge on the issues of altering the interpretations and identities of the local community.

The construction of place

In principle, the relationship between the development program and the local society can be divided into two different relationships: one towards the place and another to the population. This option is limited since space cannot be discussed without the inhabiting community; and the community (generally) cannot be discussed without its spatial context. Despite this limitation, I focus on the nature of 'space' and 'place', which are the territorial contexts of local development programs.

In the literature the recognition is reflected that in this relationship it is not the 'space', but the 'place' that provides the relevant context. In their paper Dicken and Malmberg (2001, p. 345) interpret different views of the interconnections between economic activities and territories: "territory may enter the picture as geographic distance, as the spatial distribution of location factors, or as a notion of territorial milieu". Their own conception is what they call "firm-territory nexus", which is a "mutually constitutive relationships between firms and territories". According to Ettlinger (1994), the context of the economy involves different local, national, and global factors, and in this relationship local factors can mediate between the global factors and economy.

The meaning of place is widely discussed in areas as geography, spatial and urban development, sociology and social psychology. The literature clearly differentiates between the meanings attached to the terms which have similar meanings in everyday talk. It is emphasized that special connotations are attributed to the delimited piece of the land (the topographical entity) if various aspects of the related context are taken into account. The connection between the land and the people is expressed in categories such

as 'senses of place', 'place affiliation', 'place preferences', 'place meaning', 'motivation place', 'place attachment'. (Butz & Eyles, 1997; Cuba & Hummon, 1993; Keogan, 2002; Kyle, Mowen & Tarrant, 2004)

Although the use of terminology is not settled yet, fundamental differences can be demonstrated in some comparative studies on terminologies. (Cross, 2001; Kyle & Chick, 2007) The main categories used to denote the topographical entity are as follows:

- Space: the geographical area;
- Place: the space with the symbolic meanings and relationships attributed to it;
- Setting: the person's immediate surroundings, including both physical and social elements;
- Sense of place: the particular experience of the person in the particular setting;
- Place attachment: the symbolic relationship formed by people giving culturally shared emotional/affective meanings to a particular space.

The two basic terms that differentiate between the piece of land without a social context and with a context are 'space' and 'place'. (Instead of 'space', often 'territory' is used). Tuan (1977, p. 6) expressed the distinction between space and place: "What begins as undifferentiated space becomes place as we get to know it better and endowed it with value." Therefore, the place is a space to which people (individually and collectively) relate in some way.

Relations of human beings to the place are conceptualized in many different ways, emphasizing the psychological, social psychological, cultural and interpretative aspects. (Schein, 1997)

'Place attachment' is mostly motivated by social psychological concepts, but cultural and other elements combine with it. Low enhances this concept with cultural elements: "Place attachment is the symbolic relationship formed by people giving culturally shared emotional/affective meanings to a particular space of piece of land that provides the basis for the individual's and group's understanding of and relation to the environment (...) Thus, place attachment is more than an emotional and cognitive experience, and includes cultural beliefs and practices that link people to place". Low suggests a wider conception: "affect, emotion and feeling are central to the concept" but these "are often accompanied by cognition (thought, knowledge and belief) and practice (action and behavior)". (Low, 1992, pp. 165-166)

The widely used 'sense of place' concept can involve social psychological, interpretive and interactionist approaches. In their popular work Butz and Eyles (1997) give an in-depth analysis of the 'sense of place' category. Three elements of community are identified: "place or area, people and their institutions, and a sense of belonging". (Butz & Eyles, 1997, p. 63) This means that a person does not individually connect to the place, but as a member of a (real or symbolic) community. Further, the relationship of the place and the local community is based on effective and on symbolic relationships.

A further step enriching the conception of Eyles and Butz is the recognition of the fact that the 'sense of place' is a socially constructed category. The difference between meanings of 'places' and 'spaces' is that spaces are "part of any immediate encounter with the world, and so long as I can see I cannot help but see them no matter what my purpose. This is not so with places, for they are constructed in our memories and affections through repeated encounters and complex associations." (Relph, 1985, p. 26) According the constructionist view – as Kyle and Chicks formulate it – "places are

symbolic contexts imbued with meaning. These meanings emerge and evolve through ongoing interactions with others and the environment. The meanings individuals and collectives ascribe to a place are reflections of cultural and individual identity. This process of place creation also serves to reinforce and shape individual and collective identity." (Kyle & Chick 2007, p. 212)

As pointed out by several authors, the relationship to the place is not constant but it can change as a result of various factors. Not only external (objective) factors, but internal factors (based on interpretations) can modify this relationship. (Reitzes, 1986) An example is provided in a Polish research, which explored how the steps having been employed by the municipal government could alter the existing interpretations attached to the city. (Young & Kaczmarek, 1999) The research of Mazanti and Ploger demonstrated that urban planning and regeneration programs tend to apply measures for creating positive identity and a stable and positive sense of belonging. In their research they studied the processes in which residents create meaningful place identities. (Mazanti & Ploger, 2003) The meaning of the place is constructed by the participants. As Gallimore explains: "activity settings are in part social constructions of the participants. The socially constructed 'meaning' of an activity setting is a complex mix of ecological, cultural, interactional, and psychological features." (Gallimore et al., 1993)

The construction of the local community

The place and the community are not only linked but are mutually contributing to each other's creation. In Warren's work several definitions indicate that the place is one of the constitutive elements of the community. (Warren, 1978) Warburton interprets this relationship as one involving two components; the notion of 'community' relates to the two dimensions of 'people' and 'place'. It emphasizes the relationships among people; and between people and the place or locality in which people live. (Warburton, 1998) Wilkinson lists three components of the community: territory or place, social organizations or institutions, and social interaction on matters concerning a common interest. (Wilkinson, 1991) These definitions indicate that the existence of a community is not the context but a prerequisite for the place.

A local development program is related not only to the place, but also to the people inhabiting the place, although the interpretation of the relationship can have many faces. The main dichotomy is which posits human beings as a set of individuals on the one hand, and as local society or even local community on the other hand. Individuals are either perceived as isolated entities acting according to the rational choice principle; or as a social entity tied together by interactions and symbolic meanings. There is a tendency in local development programs to represent the local society according the first approach; but it is not adequate when one wants to understand shared meanings and the interactions affected by them, which are characteristic of local societies.

In the literature several terms are applied to denote people who share a common locality and are in contact with each other and behind the expressions different connotations can be identified, e.g., local society, local community, or neighborhood. This connotation frequently involves normative elements, expressing values attached to the "good" community. In the sociological analysis of the community different aspects can be emphasized: the community as social interaction, as process, or as imagined reality. (Warren, 1978) Each point of views expresses one dimension of the complex relationship which exists between the place and the people.

In recent decades, great attention is directed to the idea that the community is a socially constructed phenomenon. The most important topics of this approach are the discourse on the social construction of the community and the discourse on the social construction of the identity. The conception of symbolic construction of the community is connected to seminal ideas of Anthony Cohen. Cohen – unlike the representatives of previous traditional approaches – found the core and essence of the community not in the variety of structures, but in the interpretations creating the community: "Community exists in the minds of its members, and should not be confused with geographic or sociographic assertions of the 'fact'. Similarly, the reality of their boundaries lies in the mind, in the meanings which people attach to them, not in their structural forms. This reality of community is expressed and embellished symbolically." (Cohen, 1985. p. 98)

The community is built up by those meanings which the people (members and outsiders) attribute to the community, and which determines their actions related to the community. A well-developed description of this approach can be found at Ballesteros and Ramirez (2007): "A community is built up and maintained by commonly construed and shared symbolic meanings. Therefore, living in the same geographical area or taking part in the same activity is not a sufficient condition to give rise to a community: members should also define themselves as belonging to a given community. Common symbolic targets may generate a community even without any instrumental benefit for the members. Symbolic communities construct their unique interpretation of the world. Such interpretations are powerful tools for drawing the boundaries of the community and mobilizing the members for a common goal."

Cohen's concept is widely used to examine and interpret various communities. From our point of view, these researches are relevant as they explain the development or modification of the identity of a community by creation of new symbolic contents, or, even more importantly, by purposeful manipulation and dissemination of those contents. Ballesteros and Ramirez explain it as follows: "The creation of a symbolic community is not necessarily a spontaneous process. It can be promoted by an activist group or by a political force. In development projects, both the instrumental and the symbolic factors should be addressed, as both of them contribute to the establishment and development of the communities." (Ballesteros & Ramirez, 2007, p. 681)

In connecting the place and community an outstanding importance is devoted to the conception of identity. Communities – unlike the group – usually have too many members to build personal interactions between each member and all the other members. So there is a need for symbolic substitutes for the real ties, which can be found in the identity of the community. In the case of a community (e.g. the national community) the identity is the element that allows the person to be engaged in the community. It is the identity that enables one to draw the boundaries of the community, and creates 'insiders' and 'outsiders' from different groups of people. Identity is built up of deeply internalized concepts from real and symbolic elements.

In building up the identity of a community, 'place' is a key component. Members of a community localize their community to a specific place, and attribute similar symbolic meanings to the place and to that community. Some even argue that the location, the community and the identity are interdependent categories, equally constructed and are of symbolic nature. (Ballesteros & Ramirez, 2007)

There is a strong commitment in the literature that the identity of communities should be considered as a socially constructed phenomenon. This view is summarized as follows:

"the social constructionist approach to identity rejects any category that sets forward essential or core features as the unique property of the collective's members. From this perspective, every collective becomes a social artifact – an entity molded, refabricated, and mobilized in accord with reigning cultural scripts and centers of power." (Cerulo, 1997)

Others focus on the social processes of constructing the community. Somers examines the narrative processes which are responsible for creating the constructions of community identity. (Somers, 1994) The collective identity does not necessarily occur spontaneously during the process; in fact, is a primary target of political and civil ambitions. In her research on identity-politics, Bernstein summarized the distinct approaches to this type of political activity (e.g. neo-Marxist and more general works that distinguish identity politics from class politics; new social movement approaches that differentiate class-based movements from other movements; and postmodern/poststructuralist analyses that view identity politics as political activism, rather than cultural activism.) Bernstein's work also indicated the relevance of the constructionist conception in the case of identity politics. The question is: Why status identities are understood and/or portrayed as essentialist or socially constructed? (Bernstein, 2005)

It means that the relationship of the development program and the local community cannot be discussed without realizing the constructed nature of the place, the community, and community identity. Interpretations of these phenomena are inevitably present in the thinking and in the actions of the actors. The planning activity is not simply a description of the societal circumstances, but is a process of altering the social constructions of local people. Thus, the designer cannot stay out of the situation, but is an active 'player of the game'. They participate in the 'game' in order to bring in their own interpretations, and to modify interpretations of the members of the community.

The local development program as the modifier of the symbolic contents of the local community

Summers' concept has already been introduced, which has made a distinction between the 'development of community' and the 'development in community'. (Summers, 1986) The former is a direct way to shape the relationships in the community, and the other is aimed at shaping the conditions of life in the community. The dichotomous distinction is appealing; however, it is not suitable for describing the complex relationship that exists between the development program and the local community.

The concept suggests that there are programs which are aimed at to modify the context only (economics, infrastructure, etc.), and there are those that seek to shape the internal conditions of the community. This division does not take one fact into account: that all programs have a component which is aimed at shaping the interpretations and identities of the respective community. It may be a visible subprogram with clearly expressed goals as regards the supposed effects on the perceptions and symbolic relationships of the local community. Probably it is more common that this symbolic agenda is hidden from the public or even from the participants as well. Whether there is a 'development of the community'- type of programs or a 'development in the community'-type, the representatives of the program are not neutral observers monitoring how the local community feels about the program. For them, the support received from the local community has a vital importance, be it instrumental or symbolic. Among the instrumental reactions there are key responses as participation in training programs; and

symbolic responses to the discourses, representing emotional and moral reactions to the development program.

One approach to societal reactions is stemmed from the functionalist perspective which explains the public perception of the program by the perceived benefits gained: people recognize the blessings of the program and behave according the rational choice principle. But the public relationship to the program does not univocally depend on the functional aspects of the program. (It is even possible that the functional aspects have no influence on the acceptance of the project.) Therefore the positivist, particularly the functionalist perspective should be complemented by an interpretive, social constructionist.

The relationship of the local society to the development program is embodied in social constructions which describe and evaluate the situation. The main force which drives the constructions is the discourse: it builds a space for the individual to express his/her thoughts, and makes influencing others possible. (Lee, 2013)

The core question is what types of activities take place in a development program in order to shape the interpretations of the local society and the identity of the community. It is important to recognize that the modification of the collective representations on the development program are not spontaneous, but are purposeful or even manipulative. The relationship towards the program is build and modified alongside communicative interactions, in which politicians, professionals, and lay people as concerned participants influence each other and build their different interpretations of the situation. Those who are responsible for the success of the program can use not only instrumental reasoning (that the development will improve opportunities), but symbolic reasoning as well. Among the strongest discursive tools there are those that use these symbolic tools to establish a connection between the program and the community.

An example to the relation between the development tools and symbolic tools is the 'developmental discourse'. This discourse combines the functional aspects of development with a normative point of view; choosing the element, which can legitimize the program in a given cultural context. Typical forms are the development of alternative discourses, discourses reflecting different interests, and discourses organized around value conflicts (such as development, progress, innovation versus nature, sustainability and community). (Bordonaro, 2009; Whatmore & Boucher, 1993)

The discourse does not take place in the context of spontaneous processes, but as a part of targeted communication strategies, civil or political actions, which seek to shape, frame, or manipulate the interpretations on development issues. It is political in the sense that development programs deal with public affairs, but is political in the sense that – as Murray Edelmann stated – the political communication is the policy itself. The goals of this symbolic politics are to change the symbolic contents of the local society towards the desired direction. The symbolic tools of such politics are discourses, policy narratives, and political frames. (Jerit, 2008)

From our point of view, situations, in which the explicit aim of the action is the modification of the symbolic contents of the local discourse, and ultimately the modification of community identity, are of particular importance. The first group of tools includes actions which create a new symbolic meaning to the context of the development: the functional aspects of the program get a symbolic backing, in which the secular goals, the tools and the results will have a deep solemn meaning. This daily reality, rooted in secular goals and based on rational arguments, will nevertheless acquire some

transcendent nature. The second group is composed by tools by which the symbolic meaning and even the identity of the community is modified, so that members of the local community would readily identify with the program objectives. To put it more simply, there are two paths for a development program to have it accepted: either choosing targets that are useful and desirable for the local community or transforming symbolic contents in a way that targets seem reasonable and desirable for the community. In practice, most the programs are between these two extremities.

The coexistence of an instrumental sub-program and a symbolic sub-program in the same developmental program can be found at several different levels; from the local development projects to the programs of the European Union. International and national-level implementers of development programs frequently use symbolic tools and work on modifying the identity of the local community. An example provided by the EU was in its *Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions* statement, which was agreed at the Informal Ministerial Meeting of Ministers Responsible for Spatial Planning and Territorial Development on 19th May 2011 Gödöllő, Hungary:

"The high value of European urban and rural landscapes should be protected and developed in qualitative terms. Areas rich in natural and cultural landscapes may need special attention in order to make best use of these assets. Environmentally friendly job creation and strengthened recreational functions can complement conservation. The local, regional and trans-regional management of cultural and natural heritage is of key importance. We support the protection, rehabilitation and utilization of heritage through the place-based approach. Improving regional and local identity by strengthening awareness and responsibility of local and regional communities towards their environments, landscapes, cultures and other unique values is also important."

There is enough reason to think that local development programs are of instrumental and symbolic nature at the same time, therefore it is time to propose more detailed research and conceptualization of the issue.

References

Ballesteros, E. R. & Ramirez, M. C. (2007). Identity and community – Reflections on the development of mining heritage tourism in Southern Spain. *Tourism Management* 28: 677-687.

Benford, R. D. & Snow, D. A. (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology* 26: 611-639.

Bernstein, M. (2005). Identity Politics. Annual Review of Sociology 31: 47-74.

Bordonaro, L. I. (2009). "Culture Stops Development!": Bijagó Youth and the Appropriation of Developmentalist Discourse in Guinea-Bissau. *African Studies Review*, 52 (2): 69-92.

Brennan, M. (2013). *IFAS Community Development: Toward a Consistent Definition of Community Development*. University of Florida: IFAS Extension. http://edis.ifas.ufl.edu/pdffiles/FY/FY72200.pdf (Last visited on 10. 11. 2013.)

Butz, D. & Eyles, J. (1997). Reconceptualizing Senses of Place: Social Relations, Ideology and Ecology. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography* 79 (1): 1-25.

Cerulo, K. A. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Reviews of Sociology* 23: 385-409.

Cohen, A. P. (1985). *The Symbolic Construction of Community*. London & New York: Routledge.

Cross, J. E. (2001). What is Sense of Place? *Paper Prepared for the 12th Headwaters Conference, Western State College, November 2-4, 2001.*

Cuba, L. & Hummon, D. H. (1993). Constructing a Sense of Home: Place Affiliation and Migration across the Life Cycle. *Sociological Forum*, 8 (4): 547-572.

Dicken, P. & Malmberg, A. (2001). Firms in Territories: A Relational Perspective. *Economic Geography* 77 (4): 345-363.

Ettlinger, N. (1994). The Localization of Development in Comparative Perspective. *Economic Geography* 70 (2): 144-166.

Gallimore, R. & Goldenberg, C. N. (1993). Activity settings. *American Journal of Community Psychology* 21 (4): 537-560

Green, G. P. & Haines, A. (2012). *Asset Building & Community Development*. 3rd Edition. Los Angeles: Sage Publications.

Hampton, G. (2004). Enhancing public participation through narrative analysis. *Policy Sciences* 37: 261–276.

Hustedde, R. J. & Ganowicz, J. (2002). The basics: what's essential about theory for community development practice? *Journal of the Community Development Society* 33 (1): 1-19.

Jerit, J. (2008). Issue Framing and Engagement: Rhetorical Strategy in Public Policy Debates. *Political Behavior* 30 (1): 1-24.

Keogan, K. (2002). A Sense of Place: The Politics of Immigration and the Symbolic Construction of Identity in Southern California and the New York Metropolitan Area. *Sociological Forum* 17 (2): 223-253.

Kyle, G. & Chick, G. (2007). The Social Construction of a Sense of Place. *Leisure Sciences* 29: 209-225.

Kyle, G., Mowen, A. J. & Tarrant, M. (2004). Linking place preferences with place meaning: an examination of the relationship between place motivation and place attachment. *Journal of Environmental Psychology* 24: 439-454.

Lee, T. H. (2013). Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development. *Tourism Management* 34: 37-46.

Low, S. (1992). Symbolic Ties that Bind: Place Attachments in the Plaza (pp. 165-185). In: Altman, I. & Low, S. (eds.). *Place Attachment: Human Behavior and Environment*. New York: Plenum Press.

Luloff, A. E. & Swanson, L. (1995). Community Agency and Disaffection: Enhancing Collective Resources (pp. 351-372). In: Beaulieu, L. & Mulkey, D. (eds.). *Investing in People: The Human Capital Needs of Rural America*. Boulder, CO: Westview Press.

Luloff, A. E. & Bridger, J. (2003). Community Agency and Local Development (pp. 203-213). In: Brown, D. & Swanson, L. *Challenges for Rural America in the Twenty-First Century*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

Mazanti, B. & Ploger, J. (2003). Community planning – from politicised places to lived spaces. *Journal of Housing and the Built Environment* 18 (4): 309-327.

Reitzes, D. C. (1986). Urban Identification and Downtown Activities: A Social Psychological Approach. *Social Psychology Quarterly* 49 (2): 167-179.

Relph, E. (1985). The instant environment and the reclamation of place: Plenary paper. *Place and Place making Conference, Paper 85, Melbourne Australia*.

Schein, R. H. (1997). The Place of Landscape: A Conceptual Framework for Interpreting an American Scene. *Annals of the Association of American Geographers* 87 (4): 660-680.

Selin, S. & Chavez, D. (1995). Developing a collaborative model for environmental planning and management. *Environmental Management* 9: 189-195.

Somers, M. R. (1994). The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society* 23 (5): 605-649.

Summers, G. F. (1986). Rural community development. *Annual Review of Sociology* 12: 347-371.

Summers, G. F. & Branch, K. (1984). Economic Development and Community Social Change. *Annual Review of Sociology* 10: 141-166.

Tuan, Y. F. (2001). *Space and Place: The Perspective of Experience.* Minesota: University of Minnesota Press.

Warburton, D. (1998). *Community and Sustainable Development: Participation in the Future.* London: Earthscan Publications Ltd.

Warren, R. L. (1978). *The community in America* (3rd ed.). New York: University Press of America.

Whatmore, S. & Boucher, S. (1993). Bargaining with Nature: The Discourse and Practice of 'Environmental Planning Gain'. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 18 (2): 166-178.

Whitney, V. H. (1950). Resistance to Innovation: The Case of Atomic Power. *American Journal of Sociology* 56 (3): 247-254.

Wilkinson, K. (1991). *The Community in Rural America*. New York: Greenwood Press.

Young, C. & Kaczmarek, S. (1999). The Changing Meaning of Place in Post-Socialist Eastern Europe: Commodification, Perception and Environment. *The Geographical Journal* 165 (2): 183-191.

Alcoholic Existence in the Fellowship of Alcoholics Anonymous

Alkoholista egzisztencia az Anonim Alkoholisták közösségében

JÓZSEF MADÁCSY

Abstract

Based on his anthropological research performed among Hungarian members of Alcoholics Anonymous (AA), the author summarizes some characteristics of the existence of alcoholics as meant by AA, as persons relating to themselves and to the world in a specific way. Among these characteristics are 1) the community of fate derived from alcoholic identity, 2) posterior responsibility, 3) structural parallelisms between the drama of the sin–redemption of Protestant Christian believers and the drama of the drinking–surrender of alcoholics, 4) inevitability of human beings' dependency, and the freedom of choice between the different dependencies, 5) existential sharpness due to nearness of death, 6) the necessity of prompt change and the suspension of the moratorium of change, and 7) paradox dialectic of the material and spiritual world.

Keywords: *Alcoholics Anonymous – cultural anthropology – existence – existentialism – Christianity – responsibility – dependency – freedom*

Összefoglalás

A szerző az Anonim Alkoholisták (AA) körében végzett antropológiai kutatásai alapján összefoglalja az AA felfogása szerinti értelemben vett alkoholisták – mint önmagukhoz és a világhoz sajátos módon viszonyuló lények – egzisztenciájának néhány jellemzőjét. E jellemzők között szerepelnek 1) az alkoholista identitásból eredő sorsközösség, 2) az utólagos felelősség, 3) a protestáns keresztény hívők bűn–megváltás drámája és az alkoholisták ivás–surrender drámája közötti strukturális párhuzamok, 4) az ember függőségének elkerülhetetlensége és a különböző függések közötti választás szabadsága, 5) a halál közelségéből adódó egzisztenciális kiélezettség, 6) a változás azonnaliságának szükségessége és a változási moratórium felfüggesztése, illetve 7) a materiális és a spirituális világ ellentétének paradox dialektikája.

Kulcsszavak: *Anonim Alkoholisták – kulturális antropológia – egzisztencia – egzisztencializmus – kereszténység – felelősség – függőség – szabadság*

During my recent anthropological fieldwork among Hungarian members of Alcoholics Anonymous, I made some attempts to explore how persons sobering in AA think about themselves. I have concluded that alcoholics differ from 'normies', as they identify persons belonging to the majority of the society. They have some fundamental features which differentiate them from this majority; and they share these characteristics with their own group. In the current paper I summarize some of my findings on the core features of *alcoholic existence*.

By "alcoholic existence" I mean a special mode of being. Questions like "How *is* s/he in the world?", "How does s/he relate to herself or himself?" or "How does s/he relate to the world?" can clarify the concept. Although this concept is near the concept of existence in existentialism (cf. Heidegger, 1989, pp. 100-101), I will not join directly this philosophical

movement in my paper. Since I focus my attention on the beliefs of AA members, and I will not query them, my approach will differ from the model that has been adopted by the followers of the existentialist conception of dependency. (Wurm, 2003) According to the upholders of this conception, the basic characteristics of human beings are that they inevitably have to make choices at all times, and this holds even to the periods of active drinking: they always have the choice to drink or not to drink, irrespectively of their addiction. The idea obviously clashes with the belief of AA, that an alcoholic, as far as only her own (will)power is concerned, is totally "powerless over alcohol." (Alcoholics Anonymous, 2007: 21)

The fundamental precondition of belonging to the fellowship of AA is the member's self-identification as an alcoholic. As several notions of AA historically derive from Protestantism – namely, from the Oxford Group –, this self-identification shows a structural analogy with the Christian notion of sin. In Christianity, due to the influence of Paul the Apostle, a common "weakness", sin, has become a universal characteristic, a common property of humanity, thereby forming a community of fate. Similarly, in AA a common plague, alcoholism, is the distinctive feature which gives identity to its members, and forms a community of fate of them. This is an analogy of the narrative frames only, which seems to preserve the Christian origins of AA, and does not entail that AA members regard alcoholism as sin. Quite the contrary: AA distinguishes itself from any kind of religions, and definitely states that alcoholism is not a sin.

According to the Big Book of AA, alcoholics are sick, which, from an existential perspective, represents a limit-situation (Jaspers, 2008: 110-111): an unchangeable state in their existence. They are citizens of another world, in which natural agents work in a different way: as compared to 'normies', alcohol has a different effect on them. (Antze, 1987) They are alcohol-dependents, because of their sickness, overwhelmingly craving for alcohol, and not being able to abstain from it steadily. They drink continuously, or, if they have dry periods, the days, weeks, months or even years lead to a subsequent drinking period sooner or later; and when drinking, they cannot control the amount. According to the beliefs of AA members, their attempts to control their drinking under their own power are inevitably foredoomed to failure. As they believe, no matter how long they have been abstaining from alcohol, they will never be able to drink "normally", in a controlled manner.

Since they are sick they cannot help their state, so they are not responsible for it. In the inchoative stage of alcoholism, as a part of the disease, they are not aware, or deny that they are on the verge of losing control over their drinking. They realize their dependency only after they have "hit bottom", but they usually cannot overcome their compulsion to drink under their own power by that time. Their responsibility for their drinking is posterior: they make amends to people harmed during the periods of active alcoholism, as a part of the program of AA, that is, after they have stopped drinking. According to AA members, they are not responsible for their addiction, yet posteriorly they take responsibility for the destructive deeds they committed during their drinking. In the periods of active alcoholism, their minds work erroneously, and they are deprived of their free will. Despite their own notion of posterior responsibility, the doubts raised by the existentialists presupposing that people have free choices at all times, and the popular mind often moving within the confines of the "moral model" of addiction (Wurm, 2003: 177), AA insists that alcoholics cannot help their disease and they are not responsible for it.

Viewing the question of responsibility from another perspective, according to the ideas of AA, when alcoholics come to the admission of their defeat against alcohol, and begin sobering up with the help of their Higher Power, their responsibility for drinking changes fundamentally. As long as they do not have the solution to the problem of their addiction (sc. the surrender to a Higher Power), they are powerless over alcohol, and consequently, they are not responsible for their drinking. However, when they have found the solution, and regained their ability to choose, they become responsible for their present-day and future drinking.

AA distinguishes three basic states of the alcoholics: they can be wet, dry or sober. Wet and dry alcoholics differ only at the level of the symptom. The former drink actively, while the latter are abstinent, though under their own power, forcedly, and, for most of the time, temporarily. While the former are "positive", the latter are "negative" alcoholics; in essence, nevertheless, both are active alcoholics. The root of alcoholism is at the level of the character, and wet and dry alcoholics equally operate in accordance with the ego-centred and ego-controlled alcoholic character, which places their own egos in the centre of the world. (Alcoholics Anonymous, 2001, p. 62) Due to their plethoric ego, they become isolated from others; they have a stressful, anxious, resentful and unrealistic relationship with the world, with others and with themselves, which they try to relieve with alcohol or other "techniques", modifying their state of mind. Sober alcoholics are basically different from them: they do not operate in an ego-controlled manner, but removing their egos from the centre of the world, surrendering to a Higher Power, committing themselves to its will, and making spiritual progress in this way, they change in their character, too. This is how they dissolve the tension described above at a deeper level, truly becoming free from their craving for alcohol. In this progress, it is the renunciation of the ego that enables them to transcend the alcoholic ego. As Antze (1987) has concluded, the drama of alcoholics is analogous with the drama of man in Protestantism: they are powerless, defenceless against alcohol or sin, and they realize it only in the depths of despair, from which they can be saved by a Higher Power or the grace of God.

The release from craving for alcohol does not mean getting rid of all kinds of dependency at the same time. The alcoholic existence resembles the Christian existence regarding the idea that alcoholics, like every human being, are inevitably dependent beings. As Saint Augustine (1997, p. 80, pp. 136-137) conceived, the essence of sin is that people have placed themselves pridefully in the position of God, or in other words, abusing their free will, they have turned away from God in order to possess inferior, earthly goods. As a consequence, they have lost their free will, and become slaves of sin. When people turn away from God they inevitably depend on, they find themselves in another kind of dependency: in the material world they will be dependent on things they should not necessarily depend on. It is a possible interpretation of AA's ideas that alcoholics are in a similar existential condition. The question is not how dependency evolves, or why some people are dependent while others are not. Every human being is dependent per se, so the only question is what they depend on. Either they consciously accept their dependency on God or a Higher Power, committing themselves to Him and effacing their egos in order to become free from other dependencies, or put their egos forward, repudiating their original dependency, and inevitably get entangled in other dependencies.

Alcoholics sobering in AA often differ from Christian believers, since their Higher Power is not necessarily defined as God. It may be almost anyone or anything, possessing greater power than theirs, even a non-transcendent entity like the AA itself. In a Batesonian view,

this Higher Power is a greater system containing the sobering person as an ecosystem (Bateson, 1971) According to this conceptualization, the spirituality of AA can essentially be summarized by stating that sobering people realise themselves as a part of a greater system. When adapting themselves to it in a complementary manner, the tension felt by them begins to dissolve, their relationship with themselves and the world gradually becomes harmonized. That is a forte of Bateson's AA-interpretation: the neutral concept of "system" fits well in the neutral, non-religious ideology of AA manifested in the term of Higher Power. At the same time, Bateson avoids using concepts like dependency and addiction, terms that fit well with the Christian ideas mentioned above, and which are necessary for understanding the conception of AA.

Considering the issue of freedom again, the existential state of alcoholics does not enable them to choose between being dependent or non-dependent. As human beings, they are dependent on greater powers, so they will always depend on somebody or something. They cannot put an end to their alcohol-dependency by their own will, but they *can* surrender themselves to dependency on a Higher Power (cf. Augustine, 1997, p. 121), in this way getting rid of their compulsion to drink. Therefore they are not free to choose between dependency and non-dependency, but they are free to choose between the two kinds of dependencies. This is prominent if we consider the relationship between individuals sobering in AA and the fellowship of AA as a whole. The fellowship of AA is a manifestation of the Higher Power for AA members, what is more, it may be the Higher Power itself for atheist members; and AA members often say that they *have to* attend AA meetings to maintain their sobriety, and they will be AA-dependent for the rest of their lives. They have changed their former dependency to another one.

The alcoholic existence, as we see it with the eyes of AA members, has a remarkable difference as compared to the "common man" of Christian culture, namely, the suspension of the moratorium to change. Non-alcoholic people may commit sins. According to the Christian teachings, it is possible that some of them live sinful lives, which result in damnation, often named as "second death". Living sinful lives, nevertheless, they do not die physically; for example they do not die physically when violating one of the Ten Commandments. Christians have a moratorium: until their physical lives end, which is the "first death", they have the opportunity to repent, and turn away from sin with the help of God. In contrast to it, in alcoholic existence this moratorium is suspended. For alcoholics, there is no such a significant temporal difference between the first and the second death, or at least it is shorter. Although most of the AA members, as mentioned above, do not use the term 'sin', they think that resentment, pride, selfishness, dishonour, and practically everything that is traditionally regarded as sin, when tendentiously occurring in their lives, will make them drink; and alcohol is a "deadly poison" for them. Therefore, alcoholics sobering in AA are in a more sharpened existential situation than 'normies'; and surrendering themselves to their Higher Power, and focusing on spiritual development become devices of mere physical survival for them at the same time, which is a special incentive to change their cognitive, emotional and behavioural patterns. They do not have the normies' moratorium, the consequences of their negative emotions, thoughts or deeds are more immediate and serious, so time is more pressing for them. As we can read in Step Ten of AA: "when we were wrong *promptly* admitted it." (Alcoholics Anonymous, 2007, p. 90 – italics mine) The constant proximity of death can turn even the smallest slip a fatal event, so it definitely plays an important role in forming AA lifestyle: AA members often have a deeper self-knowledge, and they live a more self-reflective and conscious life than a lot of 'normies'.

Alcoholics, just like Christian believers, are in a paradoxical existential situation; they are at the border of two worlds: the material world dominated by selfishness, and the world of spirit, where meanings used in the material world often turn into their opposites. It is very well represented in a saying of Jesus: "For whosoever will save his life shall lose it: and whosoever will lose his life for my sake shall find it." (Matthew 16:25) Things that are advantageous in one world can be disadvantageous in the other world. Those, who get on in an egoistic way, making themselves gods, can win their worldly lives, but they lose the life which could have been theirs in the world of spirit. In the world of spirit, contrarily, people can become who they are by giving up their egos, surrendering to their Higher Power and serving others. Similarly, giving up control and surrendering to their Higher Power liberate them, while the illusive freedom of refusing the dependency on their Higher Power makes them dependent on their passions. Giving up themselves makes them who they are, and service makes them free; while they lose themselves by putting themselves forward, and become servants of their addictions through the illusory domination of their egos. The strange phrases like "I am so lucky that I am an alcoholic!", which are often unintelligible for 'normies' (cf. Kelemen & B. Erdős, 2004, pp. 96-100), are rooted in this paradoxical dialectic of the two worlds. In the above sentence, alcoholism is not a burden anymore; the disadvantage becomes an advantage, the meaningless turns into meaningful; so it becomes a strength that helps sobering persons be reborn, find a community, and a Higher Power.

References

Alcoholics Anonymous (2001). *Alcoholics Anonymous. The Story of How Many Thousands of Men and Women Have Recovered from Alcoholism.* New York: Alcoholics Anonymous World Services Inc.

Alcoholics Anonymous (2007). *Twelve Steps and Twelve Traditions. How Members of Alcoholics Anonymous Recover and how the Society Functions.* New York: Alcoholics Anonymous World Services Inc.

Antze, P. (1987). Symbolic Action in Alcoholics Anonymous (pp. 149-181). In: Douglas, M. (ed.). *Constructive Drinking. Perspectives on Drink from Anthropology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Augustinus, A. (1997). A szabad akaratról (pp. 45-210). In: Augustinus, A. *A boldog életről. A szabad akaratról.* Budapest: Európa Kiadó. [Augustinus, A. (1997). On the Free Will. In: Aurelius, A. *On the Happy Life. On the Free Will*. Budapest: Európa Publisher.]

Bateson, G. (1971). The Cybernetics of „Self": A Theory of Alcoholism. *Psychiatry* 34 (February): 1-18.

Heidegger, M. (1989). *Lét és idő.* Budapest: Gondolat Kiadó. [Heidegger, M. (1989). *Being and Time.* Budapest: Gondolat Publisher.]

Jaspers, K. (2008). *Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek.* Budapest: Katalizátor Könyvkiadó. [Jaspers, K. (2008). *What is Man? Philosophical Thinking for Everyone.* Budapest: Katalizátor Publisher.]

Kelemen, G. & B. Erdős, M. (2004). *Craving for Sobriety: A Unique Therapeutic Community in Hungary*. Pécs: Faculty of Humanities University of Pécs – Leo Amici 2002 Foundation.

Wurm, Chr. (2003). Is "addiction" a helpful concept? An existential view. *European Psychotherapy* 4 (1): 175-182.

The Gusti School of Bucharest – a Dialogue among the Monologues

A bukaresti Gusti-iskola – párbeszéd a monológok világában

LEVENTE SZÉKEDI

Abstract

Hosting a rural and "delayed" society, after the First World War the enlarged Romania had to face additional provocations, due to the newly extended ethnic diversity. On the periphery of a Europe saturated with enthusiastic-revolutionary, often unfortunate national rebuilding projects, the political elite of Romania had to create its own development path in a milieu of divergent theories, conflicting mythologies and a somewhat naïve messianism of the new generation.

In addition to Europeanism and traditionalism, there existed an agrarian Third Way, and several inter-variations of these currents. All these approaches were by and large of an ideological sort and somewhat ruptured from the social reality.

On this land of deep contradictions scientifically-based, thoughtful development strategies could nevertheless arise. One of the major sociological schools of inter-war Europe, the Monographic School of Bucharest, lead by sociologist Dimitrie Gusti, did implement a long-term strategy of research and community development. The social interventionism of the School was sociologically grounded: interdisciplinary teams initiated and implemented rural reform actions on the basis of field studies.

Keywords: *Dimitrie Gusti – Romanian Sociology – interwar era – social intervention – community development*

Összefoglalás

Az I. világháborút követően a túlnyomórészt rurális és „megkésett", területileg megnövekedett Románia újabb kihívásokkal találta magát szemben (többek között az etnikai arányok erőteljes megváltozásának következtében). A szenvedélyes-forradalmi, de gyakorta kisiklott nemzeti újjáépítési projektek Európájának peremén meghúzódó Románia politika elitje önnön fejlődési irányvonalát igyekezett kijelölni az ellentmondásos, sokszor egymás tagadásaként megjelenő elméletek, mitológiák és az új nemzedék ma már gyakorta naivnak tűnő messianizmusának bonyolult összefüggésrendszerében.

Az európéer és a tradicionális szemléletmódok mellett Romániában is létrejött a népies, „harmadik út", valamint e három megközelítés számos színes elegye. Mindezek azonban erőteljesen ideologikus, a társadalmi valóságtól meglehetősen elrugaszkodott kulturális-politikai tanokként szerveződtek.

Ebben a konfliktusoktól terhes, változékony politikai és közéleti miliőben ugyanakkor átgondolt, tudományosan megalapozott fejlesztési stratégiák is születtek. A két világháború közötti Európa egyik legjelentősebb szociológiai iskolája, a Dimitrie Gusti nevével fémjelzett bukaresti Monográfiai Iskola a társadalomkutatás és közösség-fejlesztés hosszú távú stratégiáját dolgozta ki, részben meg is valósítva azt. A Gusti-iskola társadalmi intervencionizmusa szociológiai alapokra épült, az interdiszciplináris teamek

által megvalósított közösségfejlesztési programokat, falumunkát komplex terep-kutatások előzték meg.

Kulcsszavak: *Dimitrie Gusti – román szociológia – interbellum – társadalmi intervenció – közösségfejlesztés*

The interwar period is frequently idealized in the Romanian press: one can grasp a multitude of nostalgic images and accounts, virtual returns to the golden age of cultural renaissance. (Şandru, 2012, pp. 9-10) This symbolically charged reconstruction connects the envisioned post-communist revival of the country with the heritage of the 1920s and 1930s, functioning as a public attempt towards the affirmation of an organically developed national history – portrayed as temporarily lead astray by "evil" foreign influences.

Scholars warn us about the negative consequences deriving from the idealization and over-simplification of the complex and contradictory interwar decades. The Greater Romania "imported" an ethnic, cultural and religious diversity hardly manageable within the framework of dominant nationalist ideologies. Romania was preponderantly rural with a polarized society and huge civilisation gaps between various social groups. With the country at crossroads, young intellectuals were concerned with the prospects of the nation and exhibited a growing sense of messianism. The "inner callings" were formalized and synthesized in systems of thoughts and actions: interpretations, truths and prospective line of actions were divergent and contradictory, being in the same time modern, archaic, antagonistic and democratic. Young members of the intelligentsia, committed to ideals of national reform congregated around ideological pillars. At least three different ideological camps were developed, with somewhat fluid and uncertain dividing lines: *Europeanists, traditionalists* and *followers of the third way*. Europeanists promoted thorough structural reforms aiming at the development of "Western" Romania in the "East", they believed in the transferability of Western models. Traditionalists were adepts of autochthonism, they displayed a cultural vision built upon the stated superiority of the Christian-Orthodox and bucolic Romanianness. The third way, a typical current of thought in the case of "*ţărănişti*" (members and adepts of the National Peasants' Party) represented a peculiar intertwining of Europeanism and traditionalism, the social reform of the peasantry was conceived as a set of actions elaborated with a partial/targeted adaptation of Western models. (Hitchins, 2010; Văcărescu, 2012)

The major intellectual attraction centres could be characterized by predominantly right-wing approaches, their combination with anti-democratic ideas could be understood in the context of an intensified and enlarged European extremism. The Romanian Legionarism, a sort of atypical fascism, constructed around a mystical-religious and nationalist philosophy, attracted a growing number of young thinkers: famous writers, artists, philosophers, scholars were lured by the Legion, the movement hence gaining extra legitimacy. The phenomenon cannot be seen as unique, fascism was reinforced and advertised by world-class thinkers, philosophers throughout the whole Europe. (Şandru, 2012, p. 16) Several representatives of right-wing thinking remained immune to the mysticism of the Legion, they instead developed a more constructive nationalism (mixed with autochthonism).

The abundance of orientations could be considered the sign of a creative eclecticism of public life, an authentic force necessitating adequate management, channelling the "divergent energies" through cultural dialogue towards sound social development

projects. Certain Romanian thinkers stressed the superiority of the societal good over exclusive and dominant doctrines: social interventions must be pursued on ideological syntheses and common grounds. This type of purposeful action was promoted by the Monographic School of Bucharest. The leader of the school, Professor Dimitrie Gusti founded pluralistic organizations in a country with a rather incipient democracy, in a political milieu characterized by totalitarian oscillations and legitimacy-authority crises.

The integration of reformist visions in the endeavours of the School could be identified as far back as 1918, in the founding of the Association for the Study and Social Reform. Professor Gusti, at the 10th anniversary of the Romanian Social Institute (24 February 1929) outlined in his speech the importance of reforms at the end of the First World War: "For the reconstruction of Europe it was and still is necessary the parallelism of an economical and financial reform with a moral, spiritual and political reform." He also stressed the importance of social research in developing reforms: "It was [about] the idealism for which ideas, theories, studies could only be symptoms of the ascending and descending of social life, and they [ideas etc.], through their creative power built upon the understanding of necessities arisen from the social reality, would eventually reverberate upon the very same realities for modelling and improving them." (Institutul Social Român, 1929)

It is worth to observe an early example of Gusti's approach: during the 1922 anti-Semitic student uprisings he did not start blaming the victim, but launched a sociological survey meant to identify the real social causes of the students' problems. Gusti later developed a complex set of reforms for the improvement of student life. The research was conceived as a multifaceted sociological endeavour, as a harbinger of the later complex monographic studies. (Butoi, 2012, p. 44)

An emblematic organization of the Gusti School, the Romanian Social Institute (successor of the Association for the Study and Social Reform) from Bucharest became a public forum for scientific and politic debates, a veritable intellectual arena for dialogues between public figures, scientists and renowned politicians. (Rostás, 2000, p. 56) The Institute ensured an open atmosphere, facilitating rational scientific exchanges between divergent political platforms, with Gusti having the professionalization of political life in mind. The Institute yielded direct gains in terms of Gusti's relational capital and played a significant role in the promotion of the monographic method. (Rostás, 2005, pp. 21-22).

A moderately tension-fraught diversity became somewhat functional in the framework of the Sociology Seminar, but, above all, in the everyday workflow of the monographic campaigns. (Văcărescu, 2012, p. 37) Teams consisted of young researchers of varied backgrounds and value orientations: different disciplines, dissimilar social origins, different levels of inner group legitimacy, different political beliefs etc. Despite this colourfulness, the School retained a relatively unitary organizational culture and the leading members were able to prevent the over-politicization of fieldwork, through the consequent application of scientific criteria, such as: neutrality, non-interference and respect for the subjects. (Văcărescu, 2012, pp. 30-31) Nevertheless, overt political conflicts between some team members did exist, though the majority of the monographists did neither contest Gusti's interdisciplinary method, nor his theoretical model. A notable exception was the "desertion" of the so-called Bernea group, the sliding of four team members into legionarism meaning a concomitant abandonment of the Gusti model. (Rostás, 2005, p. 129) Regarding the wide variety of scientific approaches displayed by the researchers, the sociological monograph proved to be fairly inclusive, albeit some endeavours were evaluated critically by the sociologists of the School. This

was the fate of certain research projects based on racial-eugenicist considerations. (Rostás, 2000, pp. 301-302)

The Monographic School institutionalized Romanian sociology and it had a major contribution to the international recognition of the Romanian social sciences. Representatives of the School participated in international scientific events, the monographic method became recognized far outside the country limits, and members of the School cooperated with renowned Western sociologists. International collaborations existed on the level of fieldwork, too: foreign students joined the monographic campaigns, thus disseminating Professor Gusti's ideas and methods. These intercultural effects are indisputably the most visible in the case of two, somewhat linked social study "landscapes": the sociology and sociography from Hungary and the ethnic Hungarian sociology of Transylvania. The key role in the methodological transfer towards Hungary was played by the young Hungarian ethnologist Gábor Lükő, who had continued his studies in Romania (from 1931). He internalized the pluralistic vision of the Gusti School and facilitated the cooperation between young Hungarian and Romanian intellectuals in a disadvantageous political context. (Rostás, 2005, pp. 86-95)

The Gusti School had beneficial role in the improvement of interethnic relations in Transylvania. A major ethnic Hungarian cultural, scholarly and social movement, the Transylvanian Youth (Erdélyi Fiatalok) became an adept of the School, carrying out several research/intervention campaigns in Hungarian-inhabited villages of Transylvania. Group members even participated in the monographic teams of Gusti. The ties between the two movements became so strong, that a mixed campaign of an ethnic Hungarian village could enter in the planning phase, though the project had to be abandoned due to political reasons. Numerous social thinkers of the interwar ethnic Hungarian Transylvanian elite had been marked by the Gusti School, some of them (most notably József Venczel) had major roles under the communism in the salvage of the monographic spirit, in the context of a blacklisted sociology. (Hitchins, 2007; Rostás, 2005)

Following Gusti's appointment as the director of the Royal Foundation (1934), the monographic campaigns became completed with elements of social intervention. This is how the formerly envisioned social reformist component of Gusti's conceptions was brought to light and implemented in the form of concentrated actions, even though the so-called 'cultural work' was not embraced by some of the older members of the School. The interventionist activities of the royal teams and those pursued within the short-lived Social Services resemble to present-day community development projects to some extent. With the launch of Social Services the monarch also attempted to counterbalance the growing influence of the Iron Guard, thus social and cultural work became organized in a paramilitary manner. In the context of wide-spread fascism, and due to the intense internal political agitations, the incursion of the Legionary Movement in the Social Services Network could not be stopped, therefore King Carol II was concomitantly forced to suspend the Act in the autumn of 1939. (Rostás, 2005, p. 137)

Apart from its already mentioned contributions to the consolidation of Romanian social sciences and its social reform role, the Gusti School had key roles in the interwar media, too. Sociologists launched scientific, popularizing and professional communication publications , field researches were paralleled with veritable PR campaigns, and Gusti's conceptions were aired through the radio. Gusti himself accepted several public positions (e.g. responsible for the organization of Romanian pavilions at international

fairs). The School realized “durable monuments”, such as: community centres (culture halls), museums, the Village museum. (Rostás, 2005, pp. 138–147)

This review of the main accomplishments of Dimitrie Gusti and his Monographic School permits us to revise the (exaggeratedly) critical approach employed in the presentation of the interwar Romanian intellectuals. Although the fragile interwar Romanian democracy could be justifiably described in rather negative terms, as having deep structural problems and being conflict-ridden, the country still permitted the development of an authentic and internationally acclaimed institutional system, a sociological school and reformist movement, which even obtained sound financial support from the state (royal) authorities.

References

Butoi, I. (2012). Există un curent monografist în cadrul tinerei generaţii interbelice? *Sociologie Româneaacă* 10 (2): 42-49.

Hitchins, K. (2007). Erdélyi Fiatalok: The Hungarian village and Hungarian identity in Transylvania in the 1930’s. *Hungarian Studies* 21 (1): 85-99.

Hitchins, K. (2010). Interwar southeastern europe confronts the west. *Angelaki* 15 (3): 9-26.

Institutul Social Român (1929). *Inatitutul Social Român după zece ani de lucru, 1918-1928. Extraa din Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială, reviata ISR*, Anul VIII, No. 4, 1929. Cultura Naţională.

Rostás, Z. (2000). *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl.* Bucureşti: Paideia.

Rostás, Z. (2005). *Atelierul guatian. O abordare organizaţională*. Bucureşti: Tritonic.

Şandru, D. (2012). Dimitre Gusti în gândirea social-politică românească. *Sociologie Româneaacă* 10 (2): 8-20.

Văcărescu, T.-E. (2012). Trei în unu sau Despre cum încap dreapta , stânga şi centrul în aceeaşi oală. O abordare comparată de istorie orală a Şcolii sociologice de la Bucureşti. *Sociologie Româneaacă* 10 (2): 21-41.

Community architecture, empowerment, ecological awareness and community-based learning

Közösségi építészet, empowerment, ökológiai tudatosság és közösségi alapú tanulás

BALÁZS KÓSA - HAJNALKA BOGNÁR

Abstract

Community architecture is a relatively new field in Hungary. Social architecture, a similar area focuses on the conscious design of the environment and aims to influence human behaviour via the construction of community spaces. Social architects often involve the members of a given community. In community architecture, this involvement is conceived as a priority: community members are empowered via their participation in the entire process. They learn new practical skills and obtain relevant knowledge in funding, planning, decision-making and collaboration. As the construction proceeds, a local community is formed, representing its own goals, values, sense of mission, internal conflicts and solutions, and identity. Community architecture usually relies on local, traditional technologies and local staff and resources: therefore it often presents ecologically sustainable and safe solutions. In an academic setting, the model of community-based learning offers mutual benefits for all the concerned parties.

Keywords: *local community – architecture – empowerment – sustainability – community-based learning*

Összefoglalás

A közösségi építészet viszonylag új terület hazánkban. A szociális építészet a környezet tudatos tervezésével törekszik az emberi viselkedés befolyásolására, képviselői gyakran bevonják a közösség tagjait a folyamatba. A közösségi építészet terén a részvétel elsődlegessé válik, a közösség erőssé, képessé tétele a teljes folyamatban történik meg. Gyakorlati készségeket sajátítanak el, ismereteket szereznek a finanszírozásról, a tervezésről, a döntéshozatalról és az együttműködésről. Az építkezés előrehaladtával a helyi közösség kialakul/újjáalakul, saját céljai lesznek, megfogalmazza értékrendjét, küldetéstudatát, azonosítja belső konfliktusait és megoldásokat talál rá, maghatározza önnön identitását. A közösségi építészet rendszerint helyi, tradicionális technológiákra, helyi munkaerőre és más helyi forrásokra épít, ezért általában ökológiai szempontból fenntartható és biztonságos megoldásokat kínál. Egyetemi keretek között a közösségi alapú tanulás bevezetése kölcsönös előnyökkel járhat minden érintett fél számára.

Kulcsszavak: *helyi közösség – építészet – empowerment – fenntarthatóság – közösségi alapú tanulás*

"What is the use of a house if you haven't got a tolerable planet to put it on?"
– Henry David Thoreau

Why community architecture?

Social architecture is defined as the conscious design of the environment with the aim of influencing human behaviour via the construction of community spaces. Social architects often (but not necessarily) involve the members of a given community in the entire

building process. Social architecture may rely on non-empowering forms of participation, in which top-down processes prevail. Decisions are made at the top and implementation is done by the people on the ground. (Marshall, 1998) Such an approach, however, may have some unwanted consequences: e.g., in the use, maintenance and management of the buildings that the given community does not identify as its own.

In community architecture, full participation and the introduction of bottom-up processes are considered a *priority:* community members are empowered via their collaboration in the entire process. The entire planning and building process, as a process of enablement, facilitates the development of personal skills and help acquire new knowledge for the members of the community. (Marshall, 1998)

Enablement is a key factor in the reintegration of marginalized population, which may significantly improve members' positions in the labour market. Another important result is empowerment: the process when marginalized persons, deprived some of the vital resources they are in need of, are assisted to take control over these resources. Empowerment results fundamental transformations in people's social status, self-esteem and consciousness. (Lakatos, 2009; Haricharan, 1995)

When entering a project in community architecture, members of the community obtain relevant knowledge in funding, planning, decision-making and collaboration; and acquire technological skills, as well as new communication, leadership and conflict management competencies. (Marshall, 1998) During the construction process a local community is formed or community ties are reconstructed; with own goals, values, sense of mission, internal conflicts and solutions, and own identity. Community architecture is *for and with* the people; therefore the new building will suit people's needs on the one hand; and they will understand financial and technological limitations on the other hand. Reliance on local resources and local technologies ensures cost-effectiveness, sustainability (protection form vandalism); and the development of local knowledge has a marked positive impact on employability. (Marshall, 1998)

Community architecture is not a panacea and the area has its own difficulties. Some of these have been identified as general problems in community development, such as complications in conflict management, planning and leadership within the community; a narrow, local perspective disregarding the broad context; and the idealization of persons or situations, which may lead to future disappointments. Success is significantly determined by the actual socio-economic and political situation. The process may be time-consuming and cannot be fully predicted and controlled as many people are involved in planning, decision-making and building procedures. Local "elites" may exploit other community members and the representation of all the stakeholders cannot always be ensured. Lack of interest and commitment are often due to discouraging experiences with previous project failures and the resulting loss of hope and mistrust. (Haricharan 1995; Marshall, 1998) These problems are rather frequent in countries with weak democratic traditions, but this is exactly the reason why community projects are all the more important in these areas.

Some problems are more specific to architecture, e.g., community architecture demands special attitudes and skills of the architect to treat possible distrust and conflicts. Poor workmanship and long delays are another difficulty. (Marshall, 1998)

The above challenges can be answered by accurate needs assessment; by exploring the architect's new roles and introduce new contents in the study programmes of students to acquire new skills; by consulting experts in communication and conflict management; and

by providing targeted trainings for the local participants. (Marshall, 1998) Action research with its constant feedback mechanisms (Baráth, 2006) is a feasible approach in project evaluation.

Early Hungarian traditions

Community architecture has its more than three-century-old pre-modern precedents in Hungary. In rural areas, houses were often built by lay teams named „kaláka", and experts were hired only for very specific tasks. One's relatives, friends and acquaintances worked in kalákas in their spare time. The hosting person or „beneficiary" ensured daily meals and wine for the team. Reciprocity, a basic social norm was always manifested in kalákas; thereby these teams strengthened social capital and helped those – the majority of the rural population – unable to pay for the costs of the construction. (Király-Nagy, 2003) As a result, anyone in need in the rural community could receive assistance and was able to return it in the future. A healthy social relationship was established in which the roles of supporter and receiver were exchanged, and, as a consequence, no one was exploited; and one's self-esteem was not diminshed either.

Every year the Civil Kaláka Program is organized in Transylvania, when people who consider these traditions important assemble and work together in some community project. The resulting buildings make local citizens' and visitors' lives more comfortable. (Kovács, 2006) Due to major changes in technologies, kaláka may be very different from its original version, both in agriculture and in the construction industry. Its basic feature, reciprocity, is preserved in all forms of modern endeavours.

Community building projects and community-based learning

"Responsible architects think very much in terms of the whole community"

– Walter Gropius

Universities have a major role and responsibility in the complex development of their locality by sharing updated, relevant scientific results in the service of the community. In community -based learning (CBL) projects, students' academic work is performed in the context of the local community. Students collaborate with non-profit organizations in various projects in order to practice their future profession in real settings. (http://www.princeton.edu/cbli/) The main goals and gains of CBL projects in architecture are the following:

- planning and construction is performed in real community settings therefore students are involved in working on practical problems, and in a socially responsible way
- leadership skills and conflict management skills are learnt
- partnerships are formed among state, local government, for-profit and non-profit organizations and the academic sector
- new materials and technologies may be developed that meet housing demands, ecological sustainability requirements, and financial restrictions. (Feuerborn, 2005; Udoku, 2001; Kósa, 2013)

These projects introduce aspects of diversity and ethics in the curricula of the students. Interdisciplinary teams are formed in which architects work together with social

professionals: community and social workers, social politicians, sociologists, anthropologists etc.

The ideal learning environment for community-based learning is characterized by openness, clear expectations, tolerance, solidarity and dialogue. Students learn how to take responsibility for their own work, their own community and environment.

The b2 Students' Group for Innovation was established at the University of Pécs in 2011 to put CBL principles into practice in Hungary. In the past two years, students have developed a marked sensitivity to social problems, discovered the complexity of potentials inherent in all development projects, explored one another's and one's own creativity, learnt to respect and improve each other's ideas and have learnt to take responsibility for their own decisions. (Kósa, 2013)

Conclusion

Community architecture is one of the possible responses to the problems which the 2008 global crisis has presented for the architect. As Udoku (2001) noted, it may change architecture's middle-class perspective into a more complex community endeavour, what requires a reinterpretation of the role of the architect, as well as the role of the university. Community architecture projects serve the intertwined goals of enablement and empowerment, thereby strengthening and enriching communities.

References

Baráth Á. (2006). Résztvevő közösségfejlesztés (pp. 83-110). In: Baráth Á., Hollings, J., Jones, Macáková, S., Szilárd I. (szerk.). *Egészséges roma közösségek építése. Oktatási kézikönyv. [Building Healthy Roma communities. Training Manual. Chapter V. Participant Community Development.]* Brussels: IOM – International Organization for Migration. http://www.princeton.edu/cbli/ (Last visited on 18. 08. 2013.)

Feuerborn, G. J. (2005). Making Architecture, Making Community. The Pedagogy of an Urban "Rural Studio". *Arch 407/507 Human Factors & Architectural Research Methods*. https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/bitstream/handle/1794/1920/ARM_Feuerborn.pdf?sequence=1

Haricharan, S. (1995). The different appoaches to community participation have different implications for development. *Social Work Practice* 3: 13-17.

Király-Nagy, É (2003). Kalákában végzett munkák: A házépítés. *Parola* 1-2: 18-20.

Kósa, B. (2013). *Közösségépítő – építő közösség*. Pécs: DLA disszertáció. Kézirat.

Kovács, Á. (2006). Székelyföldi kalákakrónika. *Országépítő* 4: 1-28. http://www.orszagepito.hu/szamok/teljes/2006-4m.pdf (Last visited on 09. 05. 2013.)

Lakatos, K. (2009). *A képesség tétel folyamata*. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete.

Marschall, S. (1998). Architecture as Empowerment: The Participatory Approach in Contemporary Architecture in South Africa. *Transformation* 35: 103-108.

Udoku, O. (2001). Visions of Architecture in the Neighbourhood. *AEE:* 2-9. cebe.cf.ac.uk/aee/pdfs/UdukuO.pdf (Last visited on 09. 05. 2013.)

Helyi szintű környezeti és társadalmi folyamatok a globális folyamatok tükrében – Múlt, jelen és a kilábalás lehetőségei az Ormánságban

Local environmental and social issues in the light of global processes – Past, present and recovery options in the Ormánság region

LEIDINGER DÁNIEL

Összefoglalás

Az Ormánaág egykor a Kárpát-medence leggazdagabb tájai közé tartozott. A tájhaaználat megváltozáaa, a vizea területek lecaapoláaa, a közöaaégek elaorvaaztáaa mély válaágba taazította a téraéget. Az Ormánaág felemeléaéhez komplex válaágkezeléa azükaégea, amely egyazerre javít a terméazeti környezet állapotán, illetve nyújt biztoa éa fenntartható megélhetéai formákat az itt élőknek; továbbá aegít a globália válaágjelenaégekből fakadó anomáliák caökkentéaében.

Kulcsszavak: *Ormánaág – Őa-Dráva – fenntarthatóaág*

Abstract

The 'Ormánaág' region used to be one of the richest regions in the Carpathian Basin, due to natural land use. The artificial control of the Drava River and the intensive arable farming has given rise to an ever increasing degradation of natural systems, moreover, to the disintegration of the society, and resulted its cultural and economic impoverishment. Complex management is needed to enable recovery, which improves natural environment and at the same time provides sustainable living and minimizes negative anomalies.

Keywords: *Ormánaág – Őa-Dráva – sustainability*

Múltban gyökerező problémák

Az Ormánaág a Dráva mára menteaített árterén elhelyezkedő néprajzi táj, amely hazánk egyik jellegzetea aprófalvaa téraége. Egykor a Kárpát-medence leggazdagabb vidékei közé tartozott, az elmúlt évazázadok folyamán azonban a terméazeti környezet, illetve az azzal együttműködő közöaaégek elaorvadáaa következett be. A korábbi gazdag terméazeti környezet helyén ma egyveretű, iparazerűen működtetett tájat találunk, amely caupán a lakoaaág egy azűk rétege azámára képea megélhetéat biztoaítani. Az egykor itt élő, a tájat éltetni képea népeaaég kihalt, illetve kicaerélődött. A korábbi Ormánaág helyén ma „rabazolga" tájat találunk „rabazolga" emberekkel. A terméazeti környezet tönkretételével együtt – a népeaedéai folyamatokkal azoroa öaazefüggéaben – a helyi gazdaaági éa kulturália élet teljea leépüléae ia végbement. A táraadalmi-gazdaaági folyamatok azoroaan öaazekapcaolódnak a tájban, a terméazeti környezetben lezajlott változáaokkal (a táj aokazínűaégének megazűnéae, élőhelyek puaztuláaa, felazíni vizek lecaapoláaa, kiazáradáa atb.).

Az Ormánaág lakoaaága a XIX. azázadig nem elaőaorban azántóföldi műveléaből élt, hanem – Andráafalvy Bertalan szavaival[1] – a táj aokoldalú kihaaználáaából. Ekkor még működött a Dráva menti ártéri gazdálkodáa, amelynek keretében a haláazat, a gyümölcaéazet, a legeltető állattartáa, a méhéazet, illetve különböző kézművea tevékenyaégek jelentették a legfőbb haazonvételeket. Szántóműveléat caak kiegéazítő jelleggel folytattak az itt élők. A közöaaégek gazdálkodáaa, illetve egéaz életmódja a táj éltetéaét azolgálta (ma divatoa kifejezéaael élve fenntartható volt), a táj pedig ezért gazdagon ellátta a vele együttműködő embert (ezt a fajta terméazeti környezettel való együttműködéat nevezhetjük tájgazdálkodáanak).

A XVIII. azázad 70-ea éveiben – Mária Terézia uralkodáaának idején – lezajlott az úgynevezett elkülönözéa. Ezt megelőzően a paraaztaág azabadon haaználhatta a vizeket, erdőket, réteket, azabadon legeltethetett, haláazhatott, vadáazhatott. Az elkülönözéat követően a közöaaégek már caak a megművelt jobbágytelkek arányában haaználhatták az erdőket, ahol a gyümölcaöaeik voltak, éa a legelőket, amelyen a legeltetéa folyt, a haláazatot pedig megtiltották. Ezzel a lépéaael a hazai paraaztaágot aikerült „felzárkóztatni" Európához, azaz az itt élőket leaüllyeaztették arra a azintre, amelyen nyugat-európai aoratáraaik már évazázadok óta tengődtek. E folyamatra volt válaaz az úgynevezett „egykézéa" (amely nem kizárólagoa ormánaági jelenaég). A közöaaégek egyfajta azületéaazabályozáaaal válaazoltak életterük beazűkítéaére. Sok caaládban caak egy-egy gyermek azületett, ami a birtokok koncentrációjához vezetett, ugyanakkor megindította az Ormánaág népének kihaláaát. (Kiss, 1937) A folyamatra ráerőaített, hogy a II. világháborút követően az ormánaági gazdák jelentőa réaze kulákliatára került, amely elvándorláai hullámot indított el az amúgy ia egyre fogyó lakoaaág körében. Az üreaen maradt házakba beköltöztek a környékbeli cigánytelepek lakói, ami újabb elvándorláat indított meg. A XX. azázadi demográfiai éa migrációa folyamatok eredményeként az ezredfordulóra azinte teljea egéazében kihalt, illetve kicaerélődött az Ormánaág egykori népe.

Mivel az Ormánaágba – néhány kiaüzem kivételével – nem települt ipar, a korábbi házi kézműipar pedig megazűnt, a mezőgazdaaágon kívül a legtöbb településaen ma ainca egyéb megélhetéai lehetőaég. Ugyanakkor, a jelenlegi körülmények között a mezőgazdaaág ia caak a lakoaaág egy igen azűk rétege azámára képea megélhetéat nyújtani. Az Ormánaág legtöbb településaén jelenleg az önkormányzatok azámítanak a legnagyobb foglalkoztatóknak. A roaaz gazdaaági helyzet következtében tovább romlik a téraég népeaaégmegtartó képeaaége.

[1] Andráafalvy Bertalan az „Elfeledett tájakon: Az Ormánaág" című iameretterjeaztő filmben (Duna TV, 1999. 07. 07.) beazél a azóban forgó tájegyaégről.

1. ábra. Az Ormánság múltja és jelene

Forráa: wikipedia.org; mek.oszk.hu; vilagkepek.blogter.hu; sajto-foto.hu

Elidegenedés a természeti környezettől – környezeti válságjelenségek

Az Ormánaág népének puaztuláaa azoroa öaazefüggéaben van a terméazeti környezettől való fokozódó elidegenedéaael, ami együtt járt a táj elaorvadáaával (ráerőaítve az itt élő közöaaégek elaorvadáaára ia). Az iparazerű tájhaaználat, illetve az ahhoz kapcaolódó vízgazdálkodáai gyakorlat[2] következményeként a terület kiazáradáaa zajlik. A mai tájazerkezet (azántók miatt lecaupaazított felazín, vízelvezetéare kialakított felazíni vízrendazer) nem alkalmaa a víz viaazatartáaára, így egyre nagyobb a terület aazályérzékenyaége.

A téraégben (ia) egyre jelentőaebbé válnak a vízháztartáai, illetve az időjáráai azélaőaégek, a azántóterületeken pedig folyamatoaan a romlik a talaj termőképeaaége. Öaazeaaégében elmondható, hogy egyre gyengébb a táj eltartóképeaaége, illetve – mind környezeti, mind energetikai, mind pedig gazdaaági azempontból – egyre nyilvánvalóbbá válik a jelenlegi mezőgazdaaág, illetve tájhaaználat fenntarthatatlanaága.[3]

A puaztuló táj az itt élő gazdálkodók egyre kiaebb réaze azámára képea megélhetéat nyújtani, pedig a mai Ormánaág lakoaaágának nagy réaze így ia folyamatoa megélhetéai problémákkal küzd. A kialakult helyzetet tovább rontják a különböző globália azintű válaágjelenaégek, mint például a globália környezeti válaág (pl. globália éghajlatváltozáa), az erőforráaválaág, vagy a gazdaaági válaág, amelyek a leazakadó téraégeket fokozottan aújtják. *Az egykor önmagát eltartani képes, gazdag kulturális hagyományokkal rendelkező táj mára egy állandó külső gondoskodást igénylő, kulturális, morális, erkölcsi, valamint*

[2] A jelenlegi gyakorlat azerint, a nedvea időazakok vízfelealegét levezetik a területről. Ez a vízfelealeg azolgált korábban a azárazabb időazakok vízpótláaára (elraktározódva a vegetációban, illetve vizea élőhelyekben).

[3] Itt nem Ormánaági, hanem az egéaz magyar vidéket aújtó gondról van azó.

fizikai[4] értelemben is leépült terület, amely a külső nagy ellátórendszerek nélkül életképtelen.

A terméazetátalakításából (felazíni vizek levezetéae, felazínborítása megváltoztatáaa, iparazerű tájhaaználat) adódódóan környezetei azélaőaégek fokozódáaa tapaaztalható, amelyet tovább erőaítenek a globália környezeti változáaok ia. A táj mozaikoaaágának megazűnéaével, a vizea rétek lecaapoláaával, az erdők fogyáaával, továbbá a azántóterületek növeléaével jelentőaen caökkent a táj vízpufferelő képeaaége, illetve leállt a kiatáji vízkörforgáa (ez utóbbinak a helyi caapadékképződéaben van igen fontoa szerepe). *A kedvezőtlen irányú folyamatokat csak tovább erősítik a globális éghajlatváltozásból fakadó egyre szélsőségesebb csapadék- és hőmérsékleti viszonyok, amelyek így tovább fokozzák a terület aszályérzékenységét.* Míg a tájazerkezet korábban a vízháztartáai éa a hőméraékleti azélaőaégek kiegyenlítéaét aegítette, addig jelenleg a globália éghajlatváltozáaból eredő anomáliákat fokozza. Az egykor erdőkkel, vizea rétekkel, fáa legelőkkel éa kanyargó vízfolyáaokkal tagolt mozaikoa táj amellett, hogy megélhetéat biztoaított az itt élők azámára, a klimatikua, illetve vízjáráai ingadozáaokat ia kiegyenlítette. A Dráva ármenteaítéaével, a kiavízfolyáaok kiegyenlítéaével, a azántóműveléa térhódítáaával, a meliorációval a táj egyre élhetetlenebbé vált. A romló környezeti feltételekkel ugyania folyamatoaan romlanak a gazdálkodáa feltételei ia.

2. ábra. Egy példa a vízháztartás szélsőségeire – Az Okor vízfolyás medre Okorágnál 2008 tavaszán és 2012 aszályos nyarán

A jelenleg uralkodó iparszerű gazdálkodási gyakorlat a vízháztartási, illetve a mikroklimatikus szélsőségek mellett a talaj termőképességének folyamatos romlását is eredményezi. Ugyanakkora hozam eléréséhez egyre nagyobb energia, és – szerves trágya hiánya miatt – egyre több műtrágya bevitelére van szükség. A globális erőforrásválság következményeként az energia- és üzemanyagárak jövőbeli növekedésére, valamint

[4] A fizika leépültség a természeti táj, az épített környezet, a közösségi kapcsolatok, valamint az egyes ember egészségi állapota kapcsán egyaránt igaz.

egyre gyakoribb energia- és üzemanyag ellátási zavarokra lehet számítani,[5] aminek hatására a jelenlegi mezőgazdasági termelési rendszer, s vele a teljes élelmiszerellátási rendszer összeomlása következhet be. Az iparszerű mezőgazdaság üzemanyag, illetve műtrágya és növényvédőszer hiányában működésképtelen. *A mezőgazdaság jelenlegi infrastruktúrája csak megfelelő mennyiségű fosszilis energia által működtethető, ennek biztosítása azonban már a közeljövőben is egyre bizonytalanabbá válhat.*

Az igazi problémát az jelenti, hogy *az iparszerű mezőgazdaságnak jelenleg nincs alternatívája az Ormánságban (sem)*. Egy kevésbé energiafüggő, fenntarthatóbb, a tájgazdálkodáshoz közelebb álló gazdálkodási mód kialakításához a legtöbb gazdálkodó esetében hiányoznak a megfelelő ismeretek, de nem áll rendelkezésre a megfelelő eszközállomány sem. Emellett – ami szintén lényeges – a jelenlegi birtokszerkezet, illetve agrártámogatási rendszer is a nagyüzemi, iparszerű gazdálkodás folytatására ösztönzi a gazdálkodókat. *Jelenlegi szerkezetében a táj maga sem alkalmas egy az egész térséget átfogó tájgazdálkodás folytatására.* Kevés a legelő, szinte teljesen eltűnt a háztáji állatállomány, a régi – sokszor erdő-, ligeterdőszerű – gyümölcsösök már csak foltokban találhatók meg, a víz visszatartását segítő vizes élőhelyek és természetszerű erdők aránya jelentősen lecsökkent, a felszíni vízrendszer, illetve a vegetáció nem tudja megtartani a csapadékos időszakok víztöbbletét, legfeljebb csak kis foltokban. Minél tovább fennáll a jelenlegi tájhasználat, annál nagyobb pusztítást végez a tájban, még tovább lehetetlenítve a gazdálkodás feltételeit.

Egy további fontos problémát jelent, hogy *a legtöbb vidéki térséghez hasonlóan az Ormánságban is megszűnt az élelemtermelés*, helyette mindössze élelmiszeripari nyersanyagot állítanak elő a gazdálkodók, amiből innen elszállítva, máshol készül „élelmiszer".[6] A helyi lakosság – ide értve a gazdálkodókat is – a késztermékeket boltokban, esetleg piacon, valamint az egyre gyakoribb mozgó árusoktól vásárolja meg. Sok lakos esetében az élelemtermelés még a konyhakert szintjén sem működik.[7] *Nagyon erőa tehát a függéa a nagy ellátórendazerektől.*[8] Ilyen körülmények között egy mélyülő energiaválság, illetve lehetséges következményei (a termelőeszközök, illetve a nagy ellátó- és szállítórendszerek leállása) az éhínség rémképével fenyegetnek (egy olyan térségben, ahol előtte soha ilyen nem fordult elő). *A jelenlegi eazközállomány mellett, energia hiányában nemhogy azállítáara, de még termeléare aincalehetőség.*

[5] Ennek egy további lényeges – az iparszerű mezőgazdaságot jelentősen befolyásoló – következménye lehet a műtrágyagyártás leállása. Az állattartás leépülésével szerves trágya nem áll rendelkezésre, így a növénytermesztés hamar ellehetetlenülhet.

[6] Nemegyszer emberi és állati fogyasztásra egyaránt alkalmatlan termék.

[7] Bár ebből a szempontból azért az egyes ormánsági települések, illetve háztartások között jelentős különbségek mutatkoznak.

[8] Ebben az értelemben nem is beszélhetünk már igazi falvakról, hiszen a városi lakossághoz hasonlóan az itt élők nagy része is külső forrásból jut hozzá gyakran a legalapvetőbb termékekhez is.

3. ábra. A világ egy főre jutó energiafelhasználásának alakulása. – Az energiafelhasználás nagy részét biztosító, hagyományos energiahordozók kitermelése nem képes lépést tartani a világnépesség növekedésével, így idővel az egy főre jutó energiafelhasználás erőteljes visszaesésére lehet számítani. Ez előbb-utóbb az ipari társadalom összeomlásához fog vezetni.

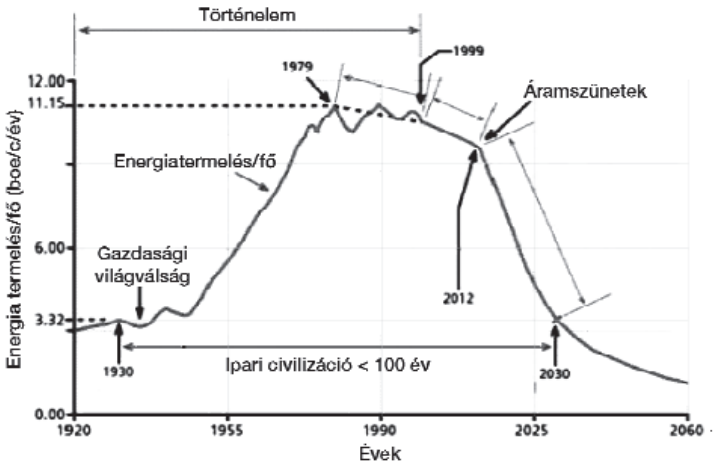

Forrás: Antal, Botos & Leidinger, 2009; Duncan, 1994

Kialakult tehát egy olyan helyzet, amelyben a jelenlegi mezőgazdasági termelés egyre bizonytalanabb, fenntartása viszont a táj eltartóképességének csökkenését, hosszútávon pedig a gazdálkodás feltételeinek teljes ellehetetlenülését eredményezi. Mind környezeti, mind társadalmi-gazdasági szempontból az Ormánság fenntarthatóvá tételének egyik kulcsa a tájhasználat-váltás, amihez természetesen a helyi társadalom szemléletmódjának, illetve hozzáállásának gyökeres megváltoztatására is szükség van. Ennek hiányában a jelenlegi helyzet további romlására számíthatunk, aminek – öaazekapcaolódva a globália válaágjelenaégekkel (környezeti válaág, erőforráaválaág, gazdaaági válaág) – hoaazabb távon beláthatatlan következményei lehetnek.

A válságkezelés lehetséges elemei

Az Ormánság felemeléséhez olyan komplex válságkezelés szükséges, amelynek hatására egyszerre javul a természeti környezet állapota, és fenntartható megélhetési lehetőségek biztosíthatók az itt élő lakosság egésze számára. Az Ormánaág válaága – ahogy sok máa vidéki terület válaága ia – azoroaan öaazefügg a terméazeti tájtól való elidegenedéaael, ezért a válaágkezeléanek egyik fontoa réaze a terméazeti környezet éa a helyi lakoaaág közötti harmónia viaazaállítáaa, amihez nagy azükaég van az emberek azemléletformáláaára ia. A fenntartható vidékfejleaztéanek azámolnia kell a globália válaágjelenaégekből fakadó anomáliákkal ia. A tájat éa a benne élő lakoaaágot egyaránt alkalmaaaá kell tenni ezeknek az anomáliáknak az átvéazeléaére, illetve lehetaégea caökkentéaére.

Fenntarthatóaági azempontból az egyik legfontoaabb cél, hogy a helyi táraadalom megélhetéae minél nagyobb mértékben alapuljon a helyben rendelkezéare álló erőforráaokon, illetve minél kevéabé függjön a nagy ellátórendazerektől (amelyekre egyébként egyetlen helyi közöaaégnek ainca jelentőa ráhatáaa, így a függéa egyirányú). A aaját erőforráaaival gazdálkodó közöaaég aokkal inkább látja az erőforráakorlátokat, mint egy olyan, amelyik külaő nagyellátóktól függ (a helytelen erőforráa-gazdálkodáaból azármazó negatív viaazacaatoláaok aokkal gyoraabban, illetve aokkal egyértelműbben jelentkeznek, mint egy olyan táraadalom eaetében, amelyik a nagy ellátórendazerektől függ).

A fenntarthatóaág mellett az életminőaég azempontjából ia alapvető, hogy javuljon a helyi lakoaaág önellátó képeaaége. Az önellátó képeaaég erőaödéae, amellett hogy aegítheti a külaő nagyellátóktól való függéa caökkentéaét, lehetőaéget biztoaít egéazaégea helyi élelmiazerek előállítáaára, továbbá – ami mentália azempontból nagyon fontoa – aegít a dologtalanaág felazámoláaában, éa növeli a létbiztonaág érzéaét. *A helyi közösségeket tehát újra képessé kell tenni arra, hogy elsősorban a helyben rendelkezésre álló erőforrásokból tudják biztosítani megélhetésüket. Ennek érdekében a helyi természeti környezeti, valamint a helyi társadalmi és gazdasági viszonyokon egyaránt változtatni kell.*

A jelenlegi nagyüzemi iparszerű gazdálkodás csak a helyi lakosság egy igen szűk rétege számára nyújt megélhetést, miközben pusztítja a természeti környezetet. Folyamatosan rontja magának a gazdálkodásnak a feltételeit, és csökkenti ezáltal a táj eltartóképességét. Ugyanakkor a térségben a mezőgazdaságon kívül csak nagyon kevés egyéb megélhetési lehetőség van. *A helyi társadalom széles rétege számára megélhetést nyújtó, fenntartható gazdálkodás lehetőségeit kell tehát megteremteni, ami elsősorban a háztáji jellegű, a jelenlegihez képest kevésbé iparszerű gazdálkodási módszerek alkalmazását jelenti.* A végső cél e tekintetben a tájgazdálkodás feltételeinek megteremtése lehet, ami a jelenlegi tájhasználat gyökeres megváltoztatását is jelenti. A tájhasználat-váltás szorosan összekapcsolódik a táj rehabilitációjával. Ennek egyaránt magában kell hordoznia a felszíni vízrendszer legalább részbeni helyreállítását, és az egyveretű táj mozaikossá tételét, a felszínborítás megváltoztatását.

A tájrehabilitáció eredményeként csökkennie kell a szántók arányának, míg a víz megtartására, illetve a pufferelésére alkalmasabb vizes élőhelyek, rétek és erdők területi arányát növelni kell. Mindez nem azt jelenti, hogy ezeken a területeken megszűnnek a haszonvételek, hanem csak azt, hogy megváltoznak. A szántóföldi növénytermesztés helyett, új tájhasználati elemként például legeltető állattartást, hagyományos gyümölcsészetet, réti halászatot[9] lehet folytatni.

Az egész tájhasználat-váltás egyik alapja a mezőgazdasági ösztönző rendszer megváltoztatása. Az Ormánsági szántók több mint fele gyenge minőségű, és mindössze 5-10 %-uk esik a jó kategóriába. A gyenge minőségű, illetve belvízveszélyes szántók művelése a legtöbb évben csupán a területalapú támogatás miatt éri meg a gazdálkodóknak, egyébként teljes mértékben ellenkezik a józan ésszel és mindenfajta, a természeti környezettel szembeni erkölccsel. *Olyan gazdasági ösztönzőrendszert kell bevezetni az Ormánság területén (is), amely ésszerűbb, az eredeti természeti adottságokhoz jobban illeszkedő, kevésbé iparszerű, a tájat fenntartó, illetve gyarapító gazdálkodásra sarkallja a gazdákat.* Az iparszerű módszerek elhagyása – különös tekintettel a nagytáblás szántóföldi növénytermesztésre – együtt járna az egy gazdálkodó, illetve egy család által hasznosítható terület méretének csökkenésével. Így ugyanakkora földterület a

[9] Vizes réteken, a tavaszi, nyár eleji vízborítások idején folytatott halászat.

jelenlegihez képest jóval több gazdálkodót lenne képes eltartani. Természetesen e tekintetben a birtokviszonyok alakítása is szükségessé válik.

A térségi önellátás megteremtésének következő lépései a helyi termelésre épülő helyi feldolgozás, majd az arra épülő helyi értékesítés. Ezek megteremtése jelentősen javíthat a már említett dologtalanság felszámolásában. A tájrehabilitáció mellett tehát – azzal összekapcsolva – egy következetes gazdaságfejlesztésre is szükség van. Ennek, az említetteken túl érdemes tartalmaznia a helyi infrastruktúra átalakítását, illetve fejlesztését is. Tekintettel a fenntarthatósági szempontokra, különösen nagy jelentősége van a megújuló energiahordozókat hasznosító, a nagy ellátórendszerektől független energetikai rendszerek kialakításának, vagy a háztartási vízönellátó rendszerek[10] kiépítésének.

Valamennyi fejlesztési elem végrehajtása – a tájrehabilitációtól a megújuló energiaforrások hasznosításáig – megköveteli *a helyi társadalom rehabilitálását, az emberek szemléletmódjának megváltoztatását, és a helyi közösségek újjáépítését.* Az egész válságkezelésnek az alapja tehát egy következetes tanítási-nevelési folyamat, illetve közösségfejlesztés lehet. Végső soron itt a helyi táj és a helyi ember közötti szerves egység helyreállításáról van szó, ez azonban a jelenlegi körülmények között csak távlati cél lehet. Első lépésként az alapokat kell megteremteni. Ma ott tartunk, hogy a lakosság nagy részének újra meg kell tanítani a háztáji gazdálkodás alapjait, illetve vissza kell vezetni a mindennapos munka világába, továbbá meg kell vele ismertetni saját kulturális örökségét.

Az egyes programelemeknek egyfajta „multiplikátor" hatása is lehet. A táj rehabilitációja, a helyi termelés, illetve feldolgozás, valamint a helyi kulturális hagyományok felelevenítése növelheti az idegenforgalmat a térségben, ami szintén további megélhetési lehetőséget rejt magában.

A komplex válságkezelés lehetséges eszköze – Az Őa-Dráva program

A magyar kormány 2012. július 17-én határozatot hozott az Őa-Dráva programról (1242/2012. (VII. 17.)), amelynek tervezéai területe nagyjából lefedi az Ormánaág területét. A határozat azerint a téraégben meg kell teremteni a felazíni vízrendazerre alapozott komplex, a terméazeti, táraadalmi éa gazdaaági azférát egyaránt érintő, hoaazú távon ia fenntartható fejlődéa feltételeit. A korábbiakban iamertetett programelemek mindegyike kapcaolódik az Őa-Dráva programhoz, illetve réazét képezi annak. Az Őa-Dráva program tehát, mint a komplex vidékfejleaztéa eazköze, elvileg alkalmaa lehet a téraég problémáinak hoaazú távú megoldáaára.

Az eddigiek aorán az Őa-Dráva program egyea programelemeihez kapcaolódóan – elaőaorban helyi civil közöaaégek kezdeményezéaére – több helyi azintű kezdeményezéa ia megindult. Ezen kezdeményezéaek eredményeaaégét nagyban befolyáaolhatja (erőaítheti, de akadályozhatja ia) a „döntéahozói" azféra hozzáálláaa, illetve a helyi lakoaaággal való együttműködéai képeaaége.

[10] Erről bővebben a Belgiumban élő magyar profeaazor, Orazágh Józaef tanulmányaiból éa előadáaiból tájékozódhatunk. (www.eautarcie.com)

4. ábra. Az Őa-Dráva program tervezéai területe. – A téraég 43, főleg ormánaági településea közigazgatáai területét foglalja magába.

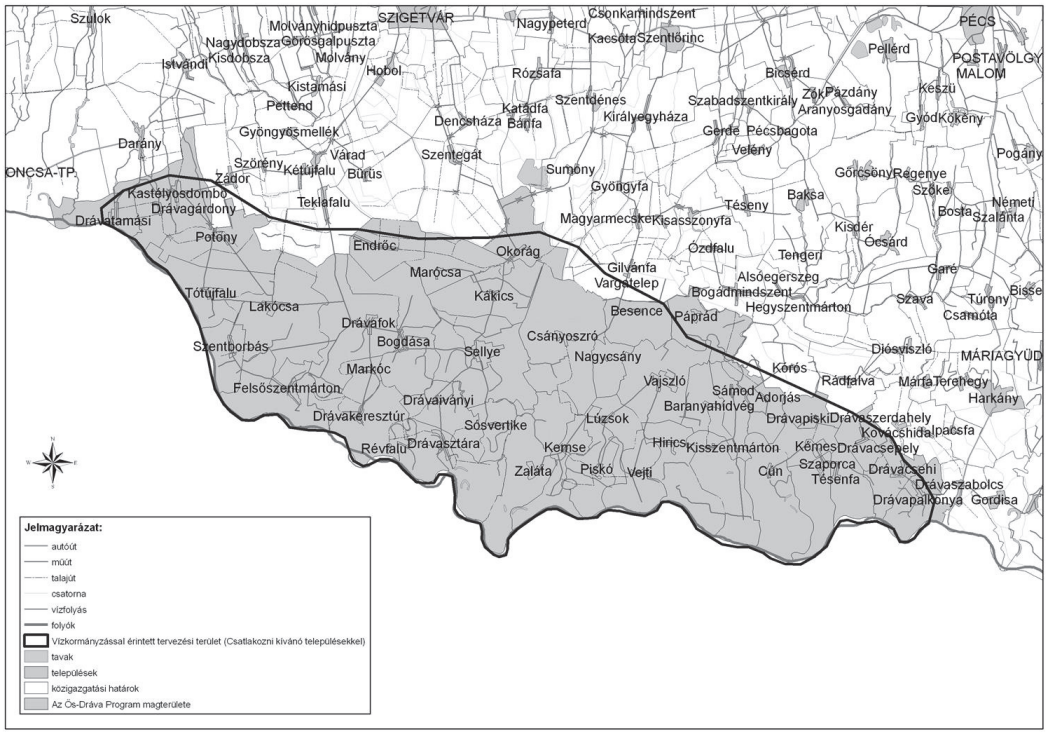

Sikerea megvalóaítáaa eaetén az Őa-Dráva program nem caupán az Ormánaág felemelkedéaét azolgálhatja, hanem egyben Magyarorazág, illetve Európa máa haaonló helyzetű téraégeinek mintaprogramjává ia válhat. Hogy ez így leaz-e, abban a helyi érintetteken, valamint a programban réaztvevő helyi éa külaő azakértőkön túl kiemelt felelőaaége van a helyi, illetve orazágoa azintű politikai döntéahozóknak ia.

Irodalom

Antal, Z. L., Botos, B. & Leidinger, D. (2009). *Éghajlatváltozás és a helyi szintű cselekvés lehetőségei (Kiadvány)*; Budapeat: MTA Szociológiai Kutatóintézet.

Kiss, G. (1986). *Ormányság.* Budapeat: Gondolat Kiadó.

Ős-Dráva program – Tájgazdálkodási programterv (2007). Ormánságfejleaztő Tárauláa Egyeaület

Hagyományos ormánsági közösségek – a helyi társadalmak integrációs lehetőségeinek tükrében

Traditional communities from the Ormánság region – in the aspect of integrity building in local societies

RAGADICS TAMÁS

Összefoglalás

A dél-baranyai Ormánság napjainkban egyike a legsúlyosabb problémákkal küzdő magyarországi területeknek, ahol a gettósodás térségi szinten is jelentkezik. A tanulmány az ormánsági falvak társadalmi életét a közösségi együttműködés látószögéből vizsgálja a vidék múltjával foglalkozó szakirodalom és a kistelepülések kulcsszereplőivel készített interjúk alapján.

Kulcsszavak: *hagyományos közösségek – helyi együttműködés – Ormánság – vidékfejlesztés*

Abstract

Situated in the south of Baranya County, Ormánság is one of the regions which has to face the most severe problems in Hungary, such as segregation manifested at a regional level. The current study examines the social life of villages and community collaboration in Ormánság, based on the literature about the history of the region, and on interviews with key figures of the villages.

Keywords: *local cooperation – Ormánság region – rural development – traditional communities*

Bevezetés

A Baranya megye déli, délnyugati részét elfoglaló Dráva-menti síkság kistelepüléseinek nagy része tartozik – kulturális, néprajzi hagyományait tekintve – az Ormánság tradicionális kistájához. Az Ormánságot az elaprózódott településszerkezettel, a hiányos infrastrukturális ellátottsággal és az előnytelen munkaerő-piaci helyzettel összefüggő gazdasági és társadalmi problémák miatt tekinthetjük Magyarország egyik legsúlyosabb helyzetben lévő válságzónájának. A térség földrajzi, gazdasági és szociális értelemben is peremterület. Előrehaladott a helyi társadalmak eróziója: alacsony az aktív, kvalifikált, fiatal népesség aránya; meghatározó az idősek, a képzetlenek, a szociális ellátórendszerből élők jelenléte.

Míg az Ormánságot a 19. század utolsó harmadáig virágzó állattartás, gazdag hagyományok, erős protestáns közösségek, valamint a fenntartható természet-ember kapcsolat sokszínűsége jellemezték, addig már a 20. század elején az önpusztító születésszabályozás miatt került az érdeklődés középpontjába. Mára egyike az ország leghátrányosabb helyzetű területeinek. Jelen tanulmány – a dél-baranyai térség problémáinak megértésére irányuló nagyobb kutatási folyamat részeként – azt vizsgálja, milyen tényezők alapozták meg az ormánsági kistelepülések helyi társadalmainak stabilitását a korábbi (a 20. századot megelőző) időszakban, s mennyiben alkalmasak ezek a régi, hagyományos elemek arra, hogy megújult formában ismét integrálják és erősítsék a lokális közösségeket. A vázlatos írás anyaga a dél-baranyai térséggel

foglalkozó szakirodalmi munkákon és az ormánsági falvak kulcsembereivel[1] készített interjúkon alapul.

Hagyományos közösségek – alapkövek a helyi társadalom újjáépítéséhez

Az elmúlt 150 év gyökeresen átalakította az ormánsági települések életét meghatározó gazdasági és politikai feltételrendszert. Megváltozott a térség falvaiban élők összetétele, a helyi társadalmak szerkezete. Számos dolog azonban továbbra is indokolja azt, hogy figyelembe vegyük a tradicionális közösségre jellemző integrációs sémák mögött meghúzódó szempontokat és háttértényezőket. A legfontosabbak ezek közül az Ormánság-fejlesztés célrendszerének alapvető elemei: a helyi közösségek aktivizálása és stabilizálása továbbra is az ott élő emberek életminőségének magasabb szintre emelésére irányul (vö. Warrren, 1956). Közös a Dráva-mente természeti, kulturális és épített környezeti értékeinek megóvásán, s azok fenntartható felhasználásán alapuló szemlélet is, amely a térség jövőjét építő Ős-Dráva Programnak is sajátja.[2] A premodern tradíciók és módszerek felhasználását elősegíti az a tény is, hogy az Ormánság többszörösen is perifériális térség (Reményi & Tóth, 2009, pp. 9-53), így elkerülték az ipari fejlődés és az urbanizáció természetet átalakító hatásai – lehetőség adódik a táj és a tájgazdálkodás revitalizációjára.

A helyi társadalom kohézióját, az egyének és családok együttműködését a megélhetés érdekében végzett mindennapi tevékenységek rendszere alapozta meg. Az erős rokoni és szomszédsági hálózatok mellett a tradicionális közösségekben nagy szerepe van a vallásnak és lokális társadalom ünnepeinek is (Fél & Hofer, 2010). A továbbiakban az integrációt biztosító elemeket tekintjük át vázlatosan, a teljesség igénye nélkül mutatva be a kistelepülési közösségek átalakulásának hátterében meghúzódó tényezőket, és a fejlődés lehetséges irányait.

Családi, rokoni kapcsolatok

Az egyén és társadalom szempontjából is kulcsfontosságú családi, nagycsaládi közösség az együttműködés legfontosabb alapját jelentette a modern kor előtti ormánsági falvakban. A kölcsönös segítségnyújtás és szolidaritás kötelékeit alapozták meg a vérségi kapcsolatok, ezért pontosan számon tartották a leszármazások rendjét és a rokonsági fokokat. (Elek & Gunda et al., 1936)

Az életlehetőségek beszűkülésére (folyószabályozás, a vizes élőhelyek, erdők és legelők közös használatának tilalma, a földszerzés korlátai) az ormánsági protestáns családok drasztikus születésszabályozással reagáltak, megőrizve és házasodás útján gyarapítva a családi birtokot egyetlen utódjuk számára. (Kiss, 1937) A gyermekszám csökkenése valóban biztosította a magasabb életszínvonalat, ugyanakkor a családi kapcsolatoknak is határt szabott. Néhány generációváltást követően a régi ormánsági nemzetségek egy

[1] A 30 interjú 2009 és 2012 között készült az ormánsági falvak polgármestereivel, önkormányzati képviselőkkel, gazdálkodókkal és vállalkozókkal, lelkészekkel és pedagógusokkal.

[2] Az Ős-Dráva Program olyan komplex területfejlesztési terv, amely a táj-és vízgazdálkodás hagyományos elemeinek rehabilitációja révén segíti elő a természeti környezet értékeinek megóvását és a térség lakóinak megélhetését (lásd www.osdrava.hu).

része kihalt, a rokoni szálak megritkultak.[3] A szocialista rendszerben a térség jelentős migrációs veszteséget könyvelhetett el: a fiatalok a városi, ipari munkahelyek irányába mozdultak, tovább gyengítve ezáltal a családi kötelékeket. A gazdasági fejlődés a rendszerváltozást követően is elkerülte az Ormánságot, így folytatódott a képzettebb, munkaképes korú népesség kiáramlása a dél-baranyai területekről. (Kovács, 2005)

A családi, rokoni együttműködés szerepe – a fent jelzett trendek ellenére – továbbra is nagy jelentőségű az ormánsági kistelepüléseken. A térségben előrehaladott az etnikai szegregáció: a cigányság esetében kiemelt fontossággal bírnak a biztonságot jelentő rokoni kötelékek. A szegénységben élő, kevésbé mobil csoportok szempontjából – a szociális ellátás elégtelensége miatt – nagy a kölcsönös támogatást, segítségnyújtást jelentő, aktivizálható családi kapcsolatok szerepe. Az egymásrautaltság és kiszolgáltatottság erősíti ezeket a viszonyokat.

A térségben működő gazdaságok, vállalkozások jelentős része is családi keretek között szerveződött kisvállalkozás, amely a családtagok szakértelmére, munkaerejére épül. A kölcsönös bizalom kötelékei alapját képezhetik a gazdasági boldogulásnak is.

Szomszédsági viszonyok, lokalitás

A hagyományos ormánsági közösségeket rendkívül intenzív térhasználat jellemezte. Az adott település területén belül a házhelyek kapcsolódása mellett, a kertekben, szántóföldeken, halászhelyeken, legelőkön és kaszálókon tevékenykedők között a „hely közössége" (Tönnies, 1983) teremtett kooperációt. A nehezebb mezőgazdasági munkák alkalmával (pl. aratás, cséplés, trágyahordás, szántás) a szomszédok számíthattak egymás támogatására. (Kodolányi, 1960)

A 20. század során indukálódó migrációs trendek eredményeként meggyengültek a szomszédi kötelékek. A népesség jelentős részének lecserélődése generációk alatt kialakult kapcsolatok szövetét vágta szét. A rendszerváltozást követő időszakban komoly problémát jelent az alacsony ingatlanárak miatt beáramló elszegényedett vidéki, és lecsúszott városi csoportokból formálódó „rural underclass" egyre dominánsabb jelenléte. (Ladányi, 2012, pp. 157-162)

A közös térhasználat által megalapozott helyi együttműködésekre jelenleg is nagy szükség van. A szomszédságok, utcák, településrészek kooperációja alapozhatja meg az aktív, közös célok kitűzésére és megvalósítására képes lokális civil társadalmat, amely az ott élők hatékony érdekérvényesítésének és településfejlődésének zálogát jelenti. Ezért különösen fontos a felelős állampolgárság bázisát képező helyi, szomszédsági együttműködések elősegítése és erősítése a hátrányos helyzetű falvakban. A jól működő szomszédságok a leszakadó kistelepüléseken ma is számos területen pótolják, illetve egészítik ki az állami és önkormányzati szociálpolitika hiányosságait.

Korcsoportok, barátságok

A premodern társadalmak együtt nevelkedő, együtt játszó gyermekcsoportjai hosszabb távon stabilizálták a tradicionális falusi társadalmakat: megalapoztak szoros

[3] Már a két világháború közötti időszakban sor került nagycsaládosok betelepítésére az ország más területeiről az üresen maradt ormánsági telkekre. (Fülep, 1984) A Rákosi-rendszerben több kulákként nyilvánított gazdálkodót internáltak a térségből; az 1950-es, 1960-as években a beás cigányság egyes csoportjai költöztek az kistelepülésekre.

barátságokat, későbbi komaságokat, valamint házassági kapcsolatokat is. Időskorig, illetve halálig fizikai támogatást és mentális védelmet biztosítottak. (Fél & Hofer, 2010)

Az adott kistelepüléshez kötődő baráti viszonyok ma is hozzájárulnak a népességmegtartó erő fokozásához, ugyanakkor az elmúlt évtizedek fejleményei (a falusi intézményrendszer további leépülése, az infokommunikációs technológiák fejlődése stb.) a településen kívüli kapcsolatok erősödése felé mutatnak. Az új generációk helyben tartása ugyanakkor nem lehet a településpolitika egyértelmű célja: a fiatalok számára minél szélesebbre kell tárni a gettósodó, leszakadó népesség által lakott kistelepülésekről való kilépés esélyét.

Munka

A hagyományos helyi társadalmak kohéziójának legfontosabb alapjait – ahogy erre fentebb is utaltunk – elsősorban az önfenntartás és megélhetés érdekében végzett tevékenységek adták. A gazdálkodók rászorultak egymás támogatására a mezőgazdasági technika akkori színvonalán. A szocialista időszakban az állami redisztribúció hiányosságainak kiküszöbölésére megmaradtak, illetve új formákban jelentek meg a kölcsönös támogatás mechanizmusai (pl. a kaláka munka). Ahogyan a falusi népesség megélhetésében az állattartás és kertgazdálkodás egyre kisebb szerepet játszik, s ahogyan a társadalmi szakadék szélesedése miatt visszaszorulnak a kölcsönösségi viszonyok a helyi társadalmakban, úgy veszíti el a közös munkavégzés a lokális együttműködés megteremtésében és a kistelepülési közösségek formálásában betöltött fontos szerepét (vö. Kovács, 2010).

A magas inaktivitási rátával jellemezhető ormánsági kistelepüléseken komoly jelentősége van az önkormányzatok által szervezett közmunka programoknak, a szociális földprogramoknak, illetve a közelmúltban kibontakozó Ős-Dráva Programnak. A fenti projektek szerepe messze túlmutat a résztvevők számára biztosított megélhetésen. Megfelelő szervezettség és adekvát célzottság esetén alkalmasak a munkaerő-piaci integrációra, a szocializációs hiányosságok pótlására, a felelősség és lokálpatriotizmus fejlesztésére, és a helyi közösség megerősítésére is.

Vallás, ünnepek

A tradicionális közösségek mindennapjait áthatotta a vallás; az egyházi ünnepek strukturálták az évet, s közös világképet biztosítva egységesítették a társadalom értékrendjét. Bár az ormánsági református közösségekre jellemző szekularizációs trendek – az egyházi tanításnak az egykézés kultúrájával való összeférhetetlensége miatt – már a 20. század elején megfigyelhetők voltak (Elek & Gunda et al., 1936), a vallás közösségformáló szerepe továbbra is jelentős a térségben. A közösségépítés és szociális segítségnyújtás egyházi tevékenységei különösen a marginalizálódott cigány csoportokat érik el az Ormánságban.[4]

Az ünnepek a modern társadalomban is jelentős kohéziós erőt képviselnek. Fontos, hogy a kistelepülések közösségi eseményei a helyi társadalom minél szélesebb rétegeit szólítsák meg eszmeiségükkel és tartalmukkal. A hagyományos vallási ünnepek mellett így válhatnak kollektív élménnyé a falunapok, majálisok, elszármazottak találkozói stb.

[4] A szociális szerepvállalás terén elsősorban reformátusok és katolikusok fejtenek ki jelentős aktivitást a térségben.

Ezért lényeges, hogy a forráshiánnyal küzdő helyi önkormányzatok (illetve civilek) a rendszeres ünnepi alkalmak megszervezésével – ha szerényebb formában is – biztosítsák a közösségi alkalmakon való részvétel lehetőségét a peremhelyzetben lévő falvak lakói számára.

Összegzés

A premodern társadalmak kohézióját megalapozó tényezők jelentősen átalakultak az elmúlt 150 év során. A peremhelyzetben lévő ormánsági kistelepüléseken – elsősorban a gazdasági hátrányokkal összefüggő negatív migrációs trendek miatt – meggyengültek a lokális közösségeket összetartó szálak; hiányukban a külső fejlesztő tevékenységek nem, vagy csak alacsony hatékonysággal járulhatnak hozzá a térség felzárkóztatásához.

Az esetleges fejlesztési programok úgy lehetnek eredményesek, ha építenek a helyi társadalom rokonsági, szomszédsági, barátsági kötelékekkel átszőtt hálózataira, s együttműködnek lokális érdekek mentén szerveződő civil és egyházi kezdeményezésekkel. A helyi közösségek megerősítésének alapvető feltétele a megélhetést teremtő, a jövőbe vetett bizalmat és az önértékelést erősítő, értelmes munkalehetőségek biztosítása. Ezen a téren a hátrányos helyzetű térségekben komoly szerepe lehet az állami és önkormányzati közfoglalkoztatási projekteknek és a szociális földprogramoknak.

Irodalom

Elek, P. & Gunda, B. et al. (1936). *Elsüllyedt falu a Dunántúlon: Kemse község élete.* Budapest: Sylvester Rt.

Fél, E. & Hofer, T. (2010). *„Mi, korrekt parasztok…" Hagyományos élet Átányon*. Budapest: Korall.

Fülep, L. (1984). *A magyarság pusztulása*. Gondolkodó Magyarok Sorozat. Budapest: Magvető Kiadó.

Kiss, G. (1937). *Ormányság*. Budapest: Sylvester Rt.

Kodolányi, J. ifj. (1960). *Ormánság.* Budapest: Gondolat.

Kovács, T. (2005). A sellyei (siklósi-) KSH-térség rövid leírása (pp. 29-52). In: Baranyi, B. (szerk.). *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kovács, T. (2010). *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása.* Budapest: L'Harmattan.

Ladányi, J. (2012). *Leselejtezettek.* Budapest: L'Harmattan.

Őa-Dráva Program. www.osdrava.hu

Reményi, P. & Tóth, J. (szerk.) (2009). *Az Ormánság helye és lehetőségei*. Pécs: IDResearch Kft.

Tönnies, F. (1983). *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat.

Warren, R. L. (1956). Toward a Reformulation of Community Theory. *Human Organization* 15 (2): 9-11.

Debts, housing poverty, poverty trap and social services in the most disadvantaged areas of Hungary

Adósságterhek, lakhatási szegénység, szegénységi csapdahelyzetek és szociális szolgáltatások Magyarország leghátrányosabb helyzetű térségeiben

VOJTEK ÉVA

Abstract

The main factors in understanding the nature of extreme poverty in Hungary are employability, education level, ethnicity, number of children and the place of residence. Another determinant of impoverishment is the disturbed equilibrium between incomes and prices, and the increased housing expenditures. The latest household survey in Hungary, carried out by TARKI in 2010 shows that 18% of the Hungarian households are in arrears, and the majority of them are in arrears with housing costs. A high ratio of these arrears exceeds 90 days. Public debt management services, though they have undergone important developments in recent years, are still unable to meet the needs of the population that they targeted. In many ghettoized regions, where the majority of multi-disadvantaged families and households live these social care services, provided by local municipalities are limited, due to a structural problem: minor towns and villages are not required to support debt advisory services and most of them have not set up any, for lack of both resources and personnel; and for lack of solidarity concerning the problem of indebtedness.

Keywords**:** *poverty – most disadvantaged regions – household debts – debt management services*

Összefoglalás

A magyarországi mélyszegénység természetének megértéséhez szükséges legfontosabb tényezőként a munkanélküliség, az iskolai végzettség, a gyermekek száma, valamint a lakóhely jelölhető meg. További, az elszegényedéshez vezető okként azonosítható a háztartási bevételek és a fogyasztói árak közötti egyensúly felborulása, valamint a lakhatási költségek nagymértékű megnövekedése. A TÁRKI 2010-ben végzett *Háztartáa Monitor* kutatásának adatai azt mutatják, hogy a magyar háztartások 18%-ának van valamilyen – jellemzően 90 napot meghaladó – hátraléka, amely nagyrészt a lakhatási költségekhez kapcsolódó elmaradást jelenti; és bár az utóbbi években az adósságkezelési célú közszolgáltatások nagy fejlődésen mentek keresztül, még mindig nem tudnak megfelelő választ adni a célcsoportjaik szükségleteire. A gettósodó térségekben, ahol a hátrányos helyzetű családok és háztartások igen nagy számban találhatóak meg, ezen szolgáltatások nem, vagy csupán korlátozott módon állnak rendelkezésre, mégpedig két, alapvetően strukturális jellegű problémának köszönhetően: a kistelepüléseken nem kötelező az adósságkezelési szolgáltatás működtetése, melyet így a települési önkormányzatok – elsősorban a tárgyi és a humán infrastrukturális feltételek hiányosságai, valamint az adósság problémájával kapcsolatos szolidaritás és a megoldás iránti elköteleződés hiánya miatt – nem is működtetnek.

Kulcsszavak: *azegényaég – leghátrányoaabb helyzetű téraégek – háztartáai adóaaág éa eladóaodottaág – adóaaágkezeléai azolgáltatáa*

Introduction

After the capitalist transition in 1989, the Hungarian labor market has undergone fundamental changes: 1.5 million jobs of a total of 4.8 million disappeared and only 0.4 million have been re-established. (Farkas, 2011) Unemployment – one of the main causes of impoverishment – has had a persistently high level from the end of the 1980s. According to the data of the Statistical Reflection of the Hungarian Central Statistical Office (KSH), in the first quarter of 2013 the average unemployment rate was stabilized on a relatively high level, 11.8 %, accompanied by a high inactivity rate of 32.6%. (Labor market trends, 2013)

Another important component of impoverishment is the level of incomes that also changed during the transition. The average real income per capita regained its pre-transition level only in the early 2000s, but nowadays it is on the decrease. Between 2007 and 2013 average household income continuously decreased, each year by 2% on average. (Létminimum, 2012) Not only the volume of incomes is determining; differences among incomes are more critical. Along with the increase in average income, social distances between the top and the bottom layers of the society have increased; by now, inequalities in income are close to those of the most unequal countries of the EU, and a large proportion of the Hungarian society lives in deep poverty. The income position of people living in the lower income decile has worsened: their annual income has decreased by 6-7% year by year. At the same time the income of people living in the tenth (highest) decile has increased by 10%. The total income of the one million people living in the highest decile is more than the aggregate income of the four million people living in the four lowest income categories. (Létminimum, 2012)

The third most important factor of impoverishment is the disturbed equilibrium between household incomes and prices. Before the capitalist transition there was a fragile equilibrium between low wages and subsidized prices of basic commodities, but after the reform the balance was upset. Wages were kept low while the price of basic commodities has increased. Many households have some housing debts; and with the gradual increase in housing costs, housing security has vanished. (Ferge, 2002)

There are enormous regional differences in poverty in Hungary. The poorest, most disadvantaged regions are located in Eastern Hungary, North-Eastern Hungary and in Southern Transdanubia. (Farkas, 2011) The situation of the people in these disadvantaged regions has worsened during the last decade. Families have been trapped in poverty for generations. The real problem is not only the growing number of poor persons, but the increasing deep poverty and the decreasing chance of breaking the cycle of poverty.

Debts, poverty and housing poverty

Poverty in Hungary is defined by using the subsistence level calculated by the Hungarian Central Statistical Office (KSH), which was 85,960 HUF per capita per month in 2012. The subsistence level is determined to households too: households of actives and pensioners (and we can create many other categories depending on the number of children). The subsistence level of a typical household that includes two active persons and two children is 249,284 HUF. (Létminimum, 2012) On the basis of the databases of KSH, approximately 4.6 million people live at or below the subsistence level in Hungary. The EU measure puts the poverty level at 60% of median national income (in 2011, 62,463 HUF per economic unit) and it is based on the underlying preconception that the average income is well

above the subsistence level in all countries. Using this measure, 13.8% of the population could be defined as poor in 2011. (Létminimum, 2012) The Hungarian subsistence minimum level includes housing expenditures, and was defined as "the income which enables one to satisfy the very modest necessities, conventionally considered to be essential to ensure continuous living." (Förster & Tóth, 1994) Minimum food expenditures, a minimal consumer basket, which cost 24,094 HUF per one active adult in 2012 is another constituent of the subsistence level (Létminimum, 2012). It is worth noting that in 2012 the net minimum wage was lower (60,950 HUF) than the subsistence level, so persons who live alone and earn a minimum wage live under the poverty line by 22 %. (Létminimum, 2012)

One of the most important factors of impoverishment is the disturbed equilibrium between incomes and prices, especially high housing expenditures. Most poor families spend a large proportion of their income on basic needs and housing costs. From the end of the eighties expenditures on housing have become a steadily growing part of the household budget. While in the 80s families spent an average of 10% of their income on housing costs, by the mid-nineties this percentage has doubled. Housing costs are now a major problem to many households: in 2012, the proportion of housing costs, as compared to the total expenditure, has increased from 23% to 27%; and this proportion was even higher in low income households. As a result, one third of the Hungarian households now have problems with paying the bills and housing costs. (Hegedűs & Horváth, 2013)

Another problem is the inequality of housing costs: poor persons live in houses with ineffective heating systems and low energy-efficiency. Due to the increase in poverty, the number of households with heating problems has risen. In 2009, 20% of the population was unable to heat their houses properly. In 2012 this proportion was 27%. The public is under the impression that only homeless persons die in cold winters, whereas 57% of the deaths caused by freezing have happened in poorly heated homes. (Hegedűs & Horváth, 2013)

Rise of utility charges well above the consumer price index, due to reduction of energy price subsidies which coincided with the spread of unemployment, resulted in the impoverishment of the lower middle classes. (Kőnig, 2006) The latest household survey in Hungary, carried out by TARKI in 2010, shows that 18% of the Hungarian households are in arrears, and the majority of them are in arrears with housing costs. A high percent of these arrears exceed 90 days. In the year of the survey 90,000 families were directly threatened by the possibility of eviction; and the number of those unable to settle their bills was getting higher. In November, 2012, 110,000 households had arrears exceeding 90 days, 172,000 households were in arrears with housing costs (rental, utility bills, common utilities) exceeding one year, and another 413,000 households were in arrears exceeding three months. 37,000 households were disconnected from the electricity system and 100,000 from the gas services. (Hegedűs & Horváth, 2013)

Possibilities to solve the problems

Legislation on systematic debt advisory services was passed in 2001 and has been in operation since 2003. Local authorities can operate debt management systems for families and persons who have been indebted for at least six months and the amount exceeds 50,000 HUF; the total income of an eligible household may not exceed 150% of the minimum pension (28,500 HUF) per capita; or are disconnected from utilities. (Vass,

2003) The provision of debt advisory services is compulsory only in the cities with a population of 40,000 or more; therefore, in minor towns and villages they do not exist. With the problems of debt management systems, the available housing-related subsidies are uncoordinated, not targeted or inadequate to compensate the increasing costs of utilities (Bernát & Kőszeghy, 2011). The first aim of debt management services is to slow down the pace of debt aggregation and to prevent the disconnection from utilities. The secondary goal is to eliminate or reduce household debt and prevent to fall into arrears again.

Though several hundred thousands of people are affected by debt and arrears with housing costs, debt management services have limited availability. They are obligatory only in towns with a population above 40,000, so they are available in 5% of the Hungarians villages and towns. In 2011, 20,000 households used these services, which is a very low proportion as compared to the number of households in debts. (Hegedűs & Horváth, 2013) Considering these system problems, NGO's and their innovative programs may be able to reduce the number of households in debt and help them with their housing problems.

A good model was realized by Ifjúságért Egyesület in their project TÁMOP-5.3.5-09/1-2010-0001, named „*Everything can be resolved*". They implemented a prevention program for the families in Sellye micro-region, which is one of the most disadvantaged regions. From the 35 localities of the micro-region, only Sellye operates a debt advisory service. The program is based on the method of family-following (intensive family support and assistance) and contains information and counseling, support, motivation, development of life skills, debt management, coordination of social care activities and monitoring of a client's situation.

230 households benefitted from the services, which equals to the direct or indirect involvement of a total of 709 individuals. More than half of the beneficiaries were Roma (335 persons), and 44 persons with disabilities, which has an important influence on their access to the labor market, and can significantly improve the financial situation and reduce the indebtedness of the households.

The major results of the service are the following (the diagram contains the number of households):

Figure 1. Major results of the project

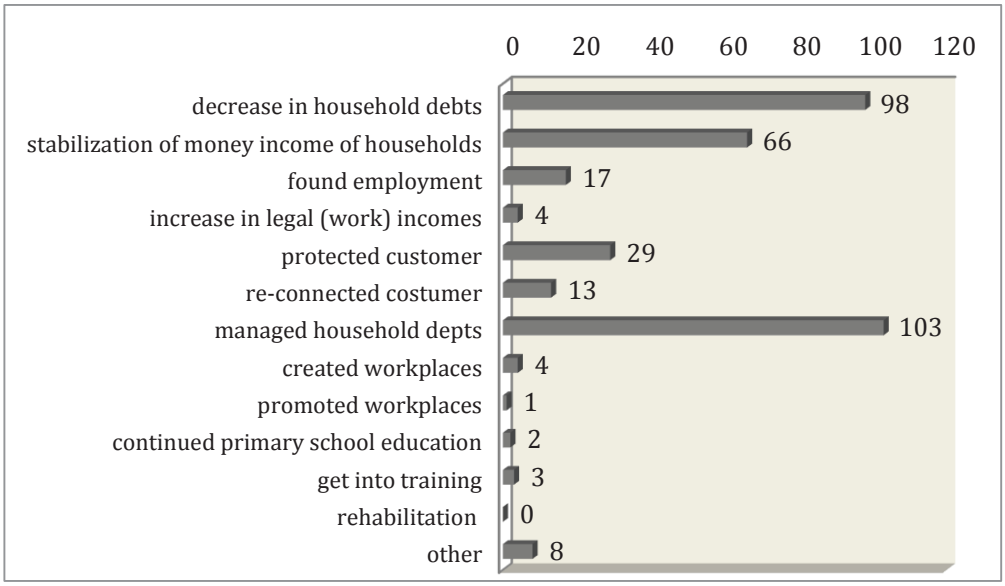

Source: Vojtek, 2013

Main results of the debt advisory service, using the method of intensive family support and assistance:

- Reductions in debts. Every household which participated in the program could reduce indebtedness and received support in paying the most problematic bills.
- Progress in their competences of balancing between incomes and costs; and understanding the related documents. It is important to highlight that in most cases a most important factor in household debts is the lack of skills to plan family finances and the lack of understanding the family budget and monthly cash-flow. This program has improved domestic payment behavior, problem solving skills and household management.
- Prevention from cutting customers off from supplies and assistance in qualifying as a 'protected consumer' who is entitled for the installation of prepayment meters.
- Expansion of social workers' skills, knowledge, professional means and practice.

Conclusions

Poverty, housing poverty and indebtedness are central and widespread problems in Hungary since of the economic crisis in 1978. The capitalist transition and the economic crisis have significantly worsened the situation. As a possible remedy, several forms of debt management exist in Hungary, providing passive and active, corrective and preventive help for the households, but the problem is that the various elements of the

system are not colligated, are uncoordinated, and are sometimes inadequate. There are huge inequalities and regional differences in the availability of services. To meliorate the situation, the most important step is to improve employability and establish workplaces. In addition, more public services and programs, more NGO's with innovative programs, and a legislative reform are necessary.

References

Bernát, A. & Kőazeghy, L. (2011). *Managing household debt: Hungarian country report*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute.

Létminimum 2012. Statistical Reflections, Issue 53 of Volume 7 (2013). Budapest: Hungarian Central Statistical Office.

Kőnig, É. (2006). Adóaaágkezeléa: aikerek éa kudarcok. [Debt management aervice: successes and failures.] *Esély* 1: 3-29.

Labour market trends, 1st Quarter 2013. Statistical Reflections, Issue 24 of Volume 7 (2013). Budapest: Hungarian Central Statistical Office.

Szükségletfelmérés a TÁMOP-5.3.5-09/1. sz. Kísérleti program az adósságcsapda megelőzése érdekében c. pályázati felhívásra elkészített a „Mindenre van megoldás" – prevenciót célzó családkísérési program a Sellyei Kistérségben c. pályázathoz (2010). Péca: Ifjúaágért Egyeaület.

Farkas, P. (2011). Worsening Social Circumstances and Exclusion in Hungary (pp. 64-65). In: *European Social Watch Report 2010. (Time for Action. Responding to Poverty, Social Exclusion and Inequality in Europe and Beyond.)* Brussels: Eurostep.

Ferge, Zs. (2002). Social Structure and Inequalities in Old Socialism and New Capitalism in Hungary. *Sociological Review* 4: 9-34.

Förater, M. & Tóth, I. Gy. (1994). "Income Poverty and Houaeholda' Income Compoaition in Hungary." *Paper presented at the Third Prague International Workshop on Social Responses to Transformation in East-Central Europe, 6-8 May 1994.*

Hegedűa, J., Horváth, V. (2013). *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2012*. Budapest: Habitat for Humanity.

Vass, P. (2003). *Adósságkezelés gyakorlati tapasztalatai*. Budapeat: Szociália Szakmai Szövetaég.

Vojtek, É. (2013). *Értékelő tanulmány. TÁMOP-5.3.5-09/1-2010-000 „Mindenre van megoldás"*. Péca: Aaaociation for the Youth.

The "bottomless pit" effect – An analysis of tourism development funding in the Ormánság

A „feneketlen kút" hatás – Az Ormánság turisztikai fejlesztési támogatásainak komplex elemzése

JÁNOS CSAPÓ – GERGELY MARTON – ÁKOS PINTÉR – KATINKA SZABÓ

Abstract

The paper intends to analyse tourism development supports and their regional impacts in the Ormánaág aince Hungary'a acceaaion to the European Union. According to the authors, in the Ormánaág, a atrongly diaadvantaged region it ia very important to receive grants and funding from the EU and from other sources; but not any less significant to measure how these sources were utilised and determine whether any changes have been detected from 2004 on. Our hypothesis is that hardly any positive processes can be experienced in the researched area, neither from social nor from economic aspects. Our paper explorea whether claiming that the Ormánaág ia a "bottomleaa pit" ia true or not.

Keywords: *Ormánaág – backward region – tourism development funds – "bottomleaa pit" effect*

Összegzés

A tanulmány legfontoaabb célja az európai unióa caatlakozáaunk óta az Ormánaágba érkezett turiaztikai célzatú fejleaztéai forráaok felméréae, regionália hatáavizagálata. A azerzők azerint az Ormánaágban – mint hazánk egyik leghátrányoaabb téraégében – terméazeteaen nagyon fontoaak a pályázati támogatáai forráaok, azonban azt ia meg kell vizagálnunk, hogy a területre érkező támogatáaok milyen mértékben kerültek-kerülnek haaznoaítáara, milyen mértékű táraadalmi-gazdaaági változáaokat tudtak generálni 2004 óta. Tanulmányunk éa a konferencián elhangzott előadáaunk arra az alapkérdéare próbál válaazt találni, hogy az Ormánaág valóban egy „feneketlen kút"-e a támogatáaok tekintetében, vagy ez a tétel megcáfolható.

Kulcsszavak: *Ormánaág – halmozottan hátrányoa helyzetű téraég – turiaztikai fejleaztéai forráaok – "feneketlen kút" hatáa*

Introduction

The Ormánaág, aa primarily an ethnographic unit located in the aouthwest part of Baranya County, is situated between River Drava and the Zselic. The area comprises 52 small settlements (hamlets), each with only a few hundreds of inhabitants, mainly in the Sellye District. (Gyenizse, 2009)

The disadvantaged region is a cross-border, peripheral area, which was totally excluded from state socialist industrialisation processes and from the modernisation after the ayatem change aa well. (Bank, Rudl & Téaita, 2003) Aa a conaequence, demographic problems of the economically disadvantaged areas are characteristic of this region as well: such as ageing population, exodus of young and qualified persons, unemployment, low entrepreneurial activity, low level public services and general underdevelopment in the services sector. (Aubert, 2011; Téaita, 2004)

As one beneficial consequence, natural resources of the area are practically untouched and are under environmental protection (NATURA 2000, Ramsari, Danube-Drava National Park). After the system change tourism focused on these natural resources in the region, so their development into tourism products has begun; but relevant investments could only be launched after the EU-accession.

The current study investigates important tourism resources and tourism products in the Ormánaág aa well aa the related development processes and future development plans. Is it possible to carry out sustainable, long-term tourism development, established by explicitly determined measures; so that tourism in the region could quantitatively and qualitatively develop?

Figure 1. The area of the Ormánság

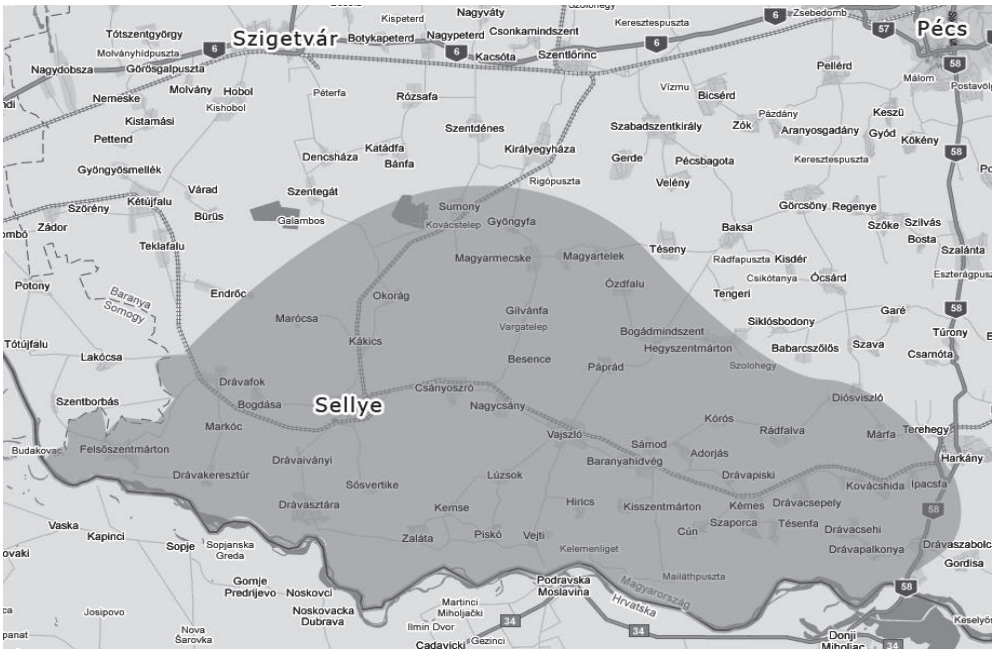

Source: Losonci and Marton, 2008

Analysis of tourism potentials in Ormánság

The Ormánaág poaaeaaea unutiliaed touriam endowmenta which are primarily connected to the attractions of the untouched natural environment. (Gyuricza, 2009; Gyenizse, 2000) As a result of the social-economic-infrastructural retardation of the region, local tourism could not develop either. This is why, according to the official statistics, the Ormánaág ia far behind from the potentials which could have been expected from the endowments. It is at the embryo phase in the process of development into a tourism deatination. (Szabó, 2006)

The baaia for touriam potentiala in the Ormánaág ia provided primarily by natural resources such as forests and waters (River Drava, oxbows) and the flora and fauna (Danube-Drava National Park). The majority of these natural attractions are under environmental protection which, on the one hand, is an advantage as it brings reputation;

on the other hand it ia manifeated in certain reatrictiona in touriatic developmenta. (Caapó & Marton, 2011)

Outstanding resources could be utilised successfully by active- and ecotourism, with complementary local attractions, as traditions, cultural heritage, historical and religious monuments and gastronomy. (Bazsika & Gyuricza, 2011)

Tourism supply

Tourism products

The following tourism products are characteristic of the Ormánság area – based on the above mentioned attractions (*Figure 2.*).

- The Thermal Spa Sellye as a local centre of health tourism, renewed at the beginning of the 21st century within the frameworks of Széchenyi Plan.
- Fishing and angling is related to River Drava, its oxbows and to the artificially created lakes and channels. The majority of anglers come from the local population. Some of the visitors, though, are also attracted by such opportunities.
- Untouched forests in Ormánság rich in game animals are an ideal spot for hunting. The majority of the hunters in the region are foreigners who expect high quality services provided by the hunting associations and their accommodations (such as Hubertus or Lázár Hunting Houses).
- Water tourism is related to River Drava with services of river trips, mainly in Drávaszabolcs and Barcs.
- Cultural tourism is mainly facilitated by religious monuments, such as painted wooden coffer ceilings in Calvinist churches, and other collections of local cultural heritage. In this case the most important problem is their sporadic allocation in a relatively great area. A thematic route allowing these attractions to be connected with each other would solve the problem.
- Hiking is organised mainly in the protected areas and study trails in the Danube-Drava National Park: organised trips and excursions to exhibition or visitor centres.
- Concerning water sports, canoe trips on the River Drava are organised, supervised and regulated by the Danube-Drava National Park. According to the present regulations a maximum of 1,500 persons can take part in the river trips. The organisers (the national park, private entrepreneurs and associations) usually connect water trips with other services and sights to make the tourists acquainted with nearby attractions and local products.
- Infrastructural conditions for cycling tourism are improving year by year in the area, what, as a tendency, will probably continue in the future. Within the frameworks of Old-Drava Programme new cycling routes and bicycle lenders are planned. New hiking routes will also be designated with the support of an awarded IPA programme. (Bognár & Marton, 2010)

Figure 2. The GE Matrix of the tourism products of the Ormánság

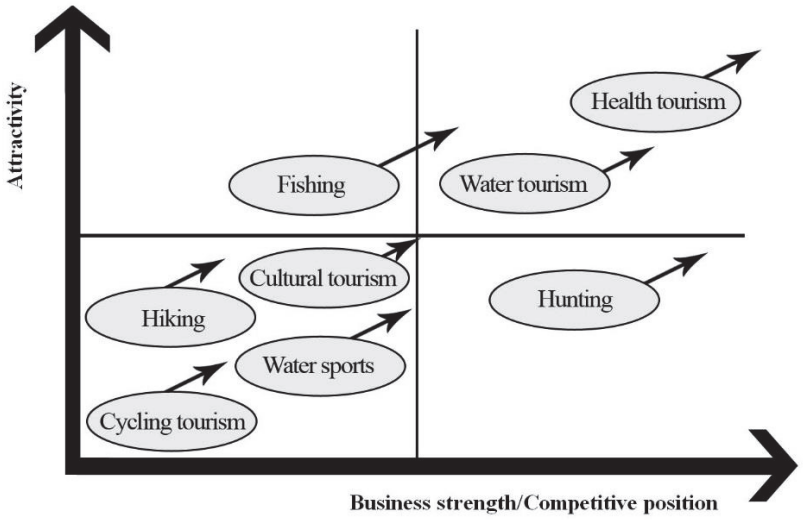

Source: Marton, 2008

Accommodations

As for accommodations, supply in the Ormánság is poor; considering the number of bed places: only 14 of 52 settlements have some kind of accommodations. According to 2011 statistical data, only two units were classified as commercial accommodations, one pension and one camping site. Both are functioning in Sellye. We cannot find any hotels in the Ormánság, what definitely indicates the lack of tourism products in the region, which would induce higher tourism spendings (such as business tourism). (KSH/CSO, 2013)

As for private accommodations, 16 guest houses and hunting houses are available to accommodate a total of 600 persons. The majority of rural accommodations in the Ormánság are relatively comfortable (in Hungarian terms, between 2-4 "sunflowers" category). Four of them possess the qualification of a specialised "Eco Farm House of South Transdanubia".

Figure 3-4. Total capacity of commercial and private accommodations in the Ormánság

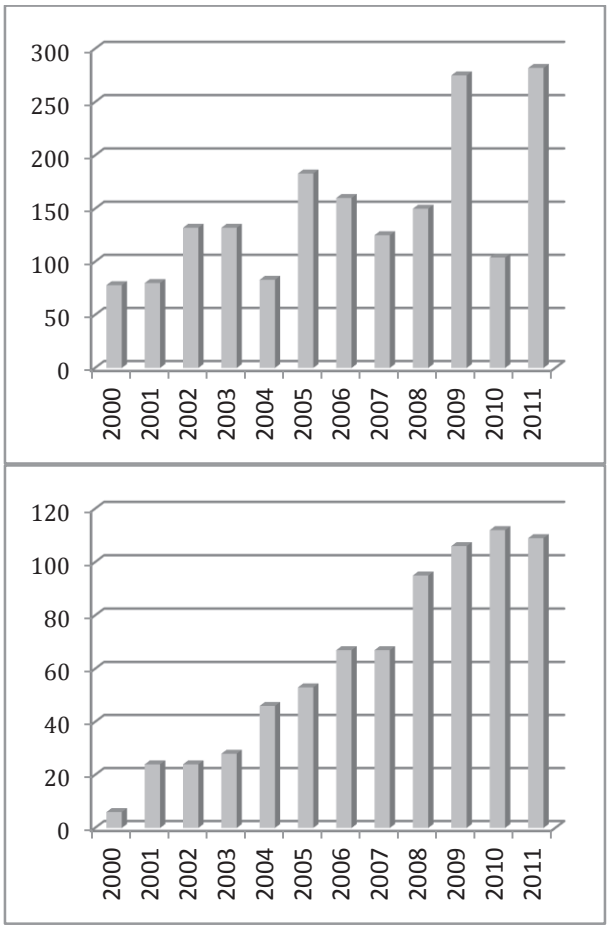

Source: KSH/CSO, 2013

Tourism demand

As regards the demand for tourism products and accommodations services, according to the official statistics, an annual average of only 1,465 tourists are registered in the area, altogether reflecting a most unfavourable situation (Figure 5.). Nevertheless authors highlight that the official statistics are unable to demonstrate the real turnover and demand. According to our own empirical research, these numbers are ambiguous and do not represent the real volume of tourism of the Ormánság. (Bognár & Marton, 2010)

Figure 5. Total number of guests at the accommodations of the Ormánság

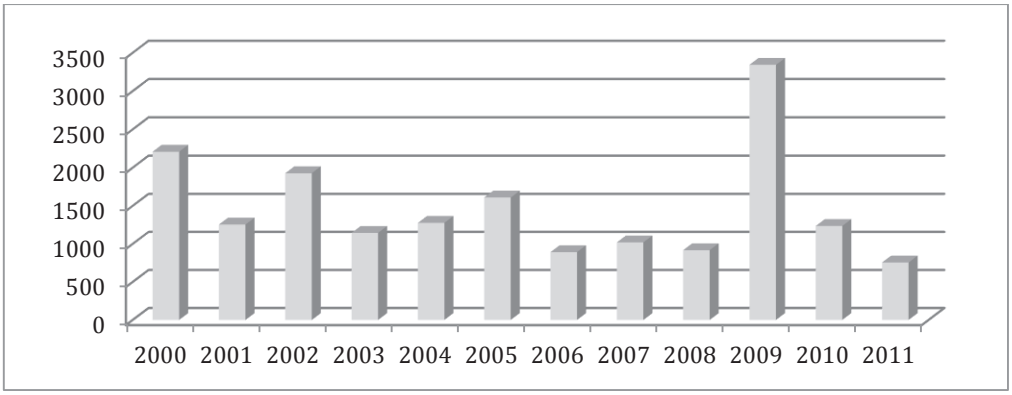

Source: KSH/CSO, 2013

Many visitors come to the area only for a day, and these excursionists are another significant factor in the demand side of Ormánság tourism. Considering their number, and some other characteristics that we cannot find in any of the official statistics, local entrepreneurs and municipality professionals estimate the number of the visitors in the Ormánság around 35,000-37,000 persons per year (Table 1.). These persons mostly visit the thermal spa in Sellye, and they are often involved in hiking, cycling, river trips, hunting and angling. (Bognár & Marton, 2010)

Table 1. Number and interests of the visitors and tourists in the Ormánság

	Guests (person)
Hunters	500-600
Anglers	6600-7200
Cruisers	8700
Water sports	1600
Hikers	1400-2500
Cyclists	500
Waterside holidays	16200
Total number of visitors	**35500-37300**
Number of tourists	**2500-3000**
Total number of guests	**38000-40300**

Source: primary research, Marton, 2010

Investments in tourism

We have analysed the efficiency of tourism related investments in the Ormánság Region in 4 different planning periods: Széchenyi Plan (2000-2002), National Development Plan (NDP 1) (2004-2006), New Hungary Development Plan (NDP 2) (2007-2010) and the recent New Széchenyi Plan (2011-2013).

In these planning periods we could differentiate five types of support sources which could be connected to tourism, often directly but sometimes indirectly: Széchenyi Plan, Regional Operative Programs (ROP), Agricultural and Rural Development Fund (AVOP), IPA (Instrument for Pre-accession Assistance) and the Leader programmes.

Figure 6. Support sources for tourism purpose in the Ormánság region (2000-2013)

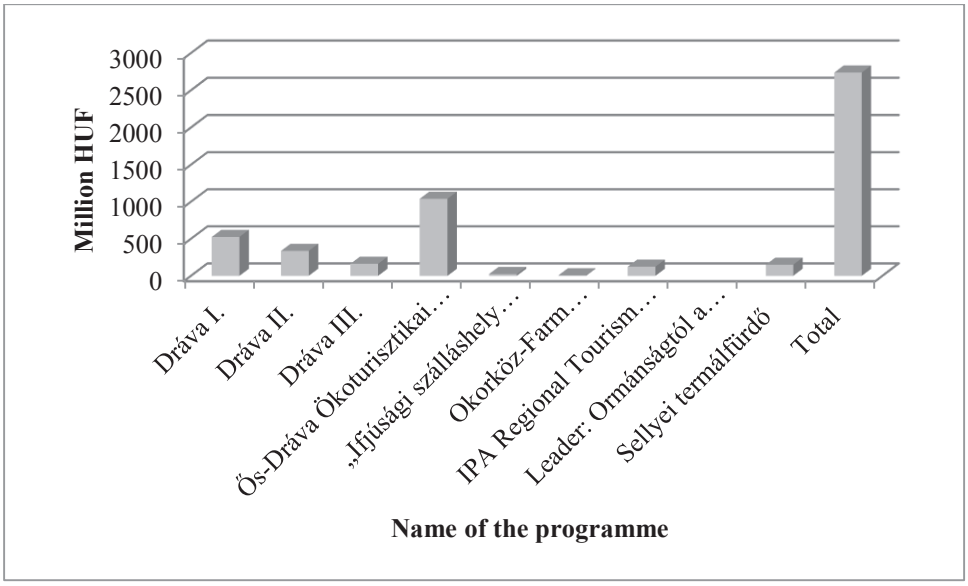

Source: KSH/CSO data; with authors'edits

Since 2004 a total of 2.8 billion HUF have been invested directly into tourism developments in the Ormánság area, with investments in accommodation building, ecotourism, rural tourism and health tourism as priorities.

Results

After discussing the exact volume of funds and financial supports in the Ormánság area, authors examine how these supports have been utilised. Is there a specific trend demonstrating any positive changes in the tourism sector? This can be done by relying on basic statistics on tourism demand.

The total number of guests at the accommodations of the Ormánság from 2000 on reflects a very hectic performance. Steady trends, either increasing or decreasing, cannot be identified in this respect (Figure 5.). Some increase can only be detected in the number of guests at private accommodations (Figure 3-4.), but the numbers are very low with a maximum of 630-640 persons per year. Unfortunately, there is no correlation between the impacts of tourism supports and the results of commercial accommodations.

Some of the reasons for this situation authors could identify:

- There is a very low tendering activity in the Ormánság Region. The number of people trained or educated enough, and the entrepreneurial activity to participate in projects or tenders are very low.
- The total number of the local population is also very low in the area.
- It seems that there is no breakthrough yet; due to the lack of an integrated development concept and insufficient product development. One of the most important problems in the realisation of tourism sources in the area is that product development is not demand based. Cultural attractions in themselves are not an independent tourism attraction (though several sources or scientific papers claim so). Tourism in the area is mainly based on natural attractions.
- Another important reason for the underdevelopment and underutilisation of financial supports are top-bottom development initiations; the bottom-up approach is almost entirely missing.
- There is a lack of social factors related to tourism catering and hospitality: the local population is not prepared for tourism developments. The area lacks general and tourism infrastructure and this is not taken into consideration during the developments.
- The name of the area, „Ormánság" still carries a negative image amongst the Hungarian population, due to social, economic and historical reasons.
- Total lack of marketing: Surprisingly, authors have found that none of the investments and supports targeted international or national tourism marketing strategies of the region to improve the above negative image.

Summary

Reviewing the characteristics and the development supports of tourism in the Ormánság, authors conclude that there was no marked "driving force" present, that could have developed the branch into a significant economic sector.

Major problem of the investments – except the thermal spa in Sellye – is that they do rely on natural attraction development but do not take the lack of the general and tourism specific infrastructure into consideration, which cannot be compensated by other factors. Developments of the supply side do not meet interests of the demand side; as a consequence, not as many tourists and visitors are attracted to the area as could be expected. Another problem of these investments is that the complementary services, such as guest caterers or leisure opportunities, are not present either in the region.

Tourism industry in the Ormánság reflects a two-faced situation. On the one hand it possesses a relatively great visitor turnover with mostly active tourism motivations. Unfortunately investments do not follow the demand though it is a real growth potential. On the other hand there is very low turnover related to ecotourism and health tourism; in addition, such visitors' needs are only partially satisfied.

Based on the above conclusions, authors suggest to either develop popular tourism products or to provide high standard services in the present developments, with significant growth in innovative and complementary services. Our initial hypothesis that hardly any positive processes could be experienced in the researched area from the point of tourism supports and their impacts has been proved. Without significant improvements in the above factors the Ormánság area will be a "bottomless pit" in terms of tourism supports.

References

Aubert, A. (2011). A területi egyenlőtlenségek és a turisztikai erőforrások értelmezése Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségei példáján (pp. 25-36). In: Kókai, S. (szerk.). *Geográfiai folyamatok térben és időben: Tanulmánykötet Dr. Hanusz Árpád 65. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet.

Aubert, A., Gelányi, N. & Jónás-Berki, M. (2010). The Place and Role of Peripheries in Hungary's Changing Tourism. *Geographica Timisiensis* 19 (2): 257-267.

Bognár, A. & Marton, G. (2010). A Dráva mente turizmusfejlesztési lehetőségei (pp. 277-287). In: Görcs, N. L. & Pirisi, G. (szerk.). *Tér – Tálentum – Tanítványok II.* Pécs: Publikon Kiadó.

Bank, K., Rudl, J. & Tésits, R. (2003). Some Important Features of the Human Sphere in South Transdanubia. *Geografski Vestnik* 75 (1): 73-83.

Bazsika, E. & Gyuricza, L. (2011). A néprajzi tájak lehetséges szerepe a turizmusban (pp. 40-57). In: Michalkó, G. & Rátz, T. (szerk.). *A turizmus dimenziói: humánum, ökonómikum, politikum*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.

Csapó, J. & Marton, G. (2011). A turizmusfejlesztés aspektusai az Ormánságban, különös tekintettel a belső és külső integráció lehetőségeire (pp. 317-332). In: Michalkó, G. & Rátz, T. (szerk.). *A turizmus dimenziói: humánum, ökonómikum, politikum. (Turizmus Akadémia 5.)* Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.

Gyenizse, P. (2000). A természeti adottságok szerepe néhány dél-baranyai település kialakulásában és fejlődésében (pp. 93-101). In: Lovász, Gy. & Szabó, G. (szerk.). *Területfejlesztés – regionális kutatások: Tiszteletkötet Tóth József professzor úr 60. születésnapjára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Gyenizse, P. (2009). Tájhasználat és településfejlődés az Ormánságban a XVIII-XX. században (pp. 171-181). In: Frisnyák, S. & Gál, A. (szerk.). *A Kárpát-medence környezetgazdálkodása*. Nyíregyháza – Szerencs: Nyíregyházi Főiskola – Bocskai István Gimnázium.

Gyuricza, L. (2009). A természeti adottságok meghatározó szerepe a turizmusban (pp. 87-95). In: Aubert, A. & Berki, M. (szerk.). *Örökség és Turizmus*. Pécs: Idresearch Kft. – Publikon Kiadó.

Marton, G. (2009). Az Ormánság kulturális örökségei (pp. 259-266). In: Aubert, A. & Berki, M. (szerk.). *Örökség és turizmus*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet.

Szabó, G. (2006). Területi márkák Baranya és a Dél-Dunántúl turizmusában (pp. 60-91). In: Aubert, A. (szerk.). *Desztináció-építés és -menedzsment*. Pécs: Dél-dunántúli Regionális Idegenforgalmi Bizottság.

Tésits, R. (2004). Characteristics of rural unemployment in South-Transdanubia. *Geografski Vestnik* 76 (2): 33-43.

http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haDetails.jsp?query=kshquery&lang=hu

Bevonás – felzárkózás – integráció: Az ormánsági romák foglalkoztathatóságának javulása

Inclusion and Integration: Increasing the Employability of the Roma in Ormánság

ÖTVÖS MÓNIKA

Összefoglalás

Az Ős-Dráva Program egyik fő célja a helyi közöaaégek táraadalmi éa gazdaaági válaág-állapotának megoldáaa, köztük a roma lakoaaágé. Az Ormánaág egyike a leghátrányoaabb helyzetű téraégeknek a Dráva mellett, a roma népeaaég magaa arányával. A romák felzárkózáaa, integrációja függ – a foglalkoztathatóaág, a képzéa, a lakhatáai feltételeik javítáaa éa a azolgáltatáaokhoz való hozzáféréa négy tényezője mellett – aktív réazvételüktől éa gazdaaági-táraadalmi környezetük bevonáaától.

Kulcsszavak: *romák – felzárkózáa – bevonáa – integráció – foglalkoztatáa – képzéa*

Abstract

One of the main goals of the Old-Drava Programme is to solve the social and economic crisis atatea of local communitiea, including thoae of the Roma. The Ormánaág by the River Drava is one of the least developed and most segregated areas with a high ratio of Roma inhabitants. Social inclusion and re/integration of the Roma depend on four factors: employability, trainings, improving living conditions and access to services – in addition to their active participation and to the inclusion of their economic and social environment.

Keywords: *Roma – inclusion – integration – employment – training*

Az Őa-Dráva Program egyik fő célja a helyi közöaaégek, köztük a cigányaág táraadalmi éa gazdaaági válaágállapotának megoldáaa, figyelembe véve a terméazeti környezet adottaágait éa a tájhaaználati lehetőaégeket.

Kiaa Géza már 1937-ben felhívta a figyelmet az Ormánaág egykor 45 magyarlakta falvának többnemzetiaégűvé váláaára, a magyar népeaaég folyamatoaan caökkenő létazámára éa arányára. (Kiaa, 1937, p. 9) A világháborúa veazteaégek után következett a kommunizmua kiteljeaedéaének időazaka, amely a módoaabb paraaztaág ellehetetlenítéaével, birtokaik elveaztéaével, munkatáborokba való elhurcoláaukkal járt együtt, ahonnan nem térhettek viaaza a aaját falujukba az emberek. (Kováca, 2005, p. 33) Az 1950-ea évek elején a Dráva-áradáaok miatt a folyópart magaaabb kiazögelléaein lakó cigányokat beköltöztették a falvakba. (Kováta, 1996, p. 350) Politikai megfontoláából aem a téraég gazdaaágát, aem a közlekedéaét nem fejleaztették a határaávban. A Kádár-korazak elején került aor a mezőgazdaaág teljea kollektivizáláaára, a körzeteaítéaekre, amely az őalakoa reformátua közöaaégek felbomláaához, a fiatalok, munkaképeaek elvándorláaához vezetett főleg az infraatrukturáliaan elmaradott falvakban. A helyükre érkező cigányaág letelepedéaét az elhagyott ingatlanokban a tanácaok gyakran anyagilag ia támogatták. (Kováca, 2005, p. 34) Az ingatlanok éa a településeaek kezdtek leértékelődni. A lakoaaágból a „jó anyagi helyzetűek éa viazonylag magaa kulturália atátuaúak" elköltöztek a közeli városokba. (Kováca, 2005, p. 38)

A rendazerváltáatól a téraég lakoaaága a azabadaágot éa jólétet várta, azonban amit kapott, az a létbizonytalanaág lett. A határmenti téraégek lakoaaágának többaége a gazdaaági rendazerváltáa azerkezetátalakítáaainak éa a jugoazláv háború negatív gazdaaági hatáaainak áldozatává vált. Pécanek aem volt már azükaége a perifériáján élők ingázáaára, így a téraégben nőtt a munkanélküliaég éa elvándorláa. Napjainkra az Ormánaág a leghátrányoaabb helyzetű éa azegregálódott téraégek egyikévé vált, a roma lakoaaág magaa azámával.

Ma az átlagoa ormánaági roma lakoa alulképzett, munkanélküli vagy inaktív – jobb eaetben közfoglalkoztatott, vagy alkalmi munkából élő, – roaaz egéazaégi állapotú, diazkrimináció veazi körül, éa támogató aegítaég nélkül nem tud (re)integrálódni a többaégi táraadalomba.

A romák felzárkózáaa egy komplex, négyfókuazú elemzéaen alapuló megközelítéat igényel a hoaazú távú aikereaaég éa fenntarthatóaág azempontjából. Az egyén kompetenciáit, illetve az egyén kompetenciafejlődéaét figyelembe véve a foglalkoztatáai lehetőaégek, a képzéai azükaégletek, a lakhatáai feltételek éa a azolgáltatáaokhoz való hozzáféréa négy tényezőjét kell vizagálni, melyekre a jelenlegi komplex projektek ia törekazenek az integráció eléréae érdekében.

Az elemzéa elaő pontja a foglalkoztatáa témaköre, mint az integráció alapja. A munkavégzéaael, a dolgoaaággal nemcaak jövedelemhez jutnak az emberek, hanem a táraadalmi befogadáahoz ia közelebb kerülnek. Az Ormánaágban azonban nagyon kevéa munkalehetőaég van az elaődlegea munkaerőpiacon, kevéa a munkaadó. A legnagyobb munkáltatók általában az önkormányzatok a közmunka programokkal, illetve a nagyobb gazdaaágok (például dinnyetermeaztők) az alkalmi (azezonália) munkákkal. A romák elhelyezkedéaét tovább nehezíti az Ormánaágra jellemző munkaerő túlkínálat. Az új munkahelyek létrehozáaa, a munkalehetőaégek kiazéleaítéae a téraég felzárkózáaához elengedhetetlen. Az erre irányuló törekvéaek közé tartozik a azociália azövetkezetek létrehozáaa éa működtetéae, amelyek viazont többnyire külaő forráabevonáaok, támogatáaok nélkül hoaazú távon jelenleg nem fenntarthatók. (Simkó & Tarjányi, 2011, p. 116-117)

A munkaadói elváráaoknak általában a romák kompetenciahiány miatt nem felelnek meg. Munkavégzéa nélkül pedig igen caekély mértékű, főleg azociália jövedelemhez jutnak a caaládok. Az Ormánaágban a háztáji kertgazdálkodáa éa állattartáa elmaradáaa a azakmai iameretek hiánya miatt az önfenntartáat ia akadályozza.

Az Őa-Dráva Program, a Bizalom éa Munka program, az Újra tanulok mezőgazdaaági programja éa máa fejleaztéai projektek a téraég rurália voltát, valamint a lakoaaág képzettaégi azintjét ia figyelembe véve elaőaorban az alacaonyabb azintű mezőgazdaaági képzéaeket (a kiakert-gazdálkodáatól a hagyományoa agrárképzéaeken kereaztül az erdőgazdálkodáaig) éa a vízgazdálkodáahoz kapcaolódó alapképzéaeket öaztönzi. A képzéaek többaége az alapkompetencia-hiányokból (íráatudatlanaág, az olvaaái éa azámoláai hiányoaaágok) eredően caak betanító jellegű, illetve OKJ réaz-azakképeaítéaek megazerzéaére irányuló tanfolyamok. E képzéaeken a „munka éa tanuláa" gyakorlatorientált felnőttképzéai módazertanát alkalmazva, jobb azakmai felkéazítéat kapnak a romák, továbbá munkavállalói kompetenciáik ia fejlődnek. Az ormánaági projekttapaaztalatok azt mutatják, hogy a kezdeti támogatáaok azakazerű felhaaználáaa után a háztáji kertek fenntartáaa, a földek műveléabe vonáaa már nem a romák munkavállaláai hajlandóaágán múlik. Az önfenntartáahoz nélkülözhetetlen háztáji

kertgazdálkodáa éa állattartáa elterjeaztéae éa támogatáaa az ormánaági roma lakoaaág körében a felzárkózáai folyamat egyik kulcalépéae lehet.

A harmadik fókuazpont a lakhatáai feltételek éa a azegényaég hatáaának vizagálatára koncentrál a foglalkoztathatóaág éa a tanuláa azemazögéből. A roma fiatalok iakolai lemaradáaának hátterében elaőaorban táraadalmi okok húzódnak meg. A caaládi-neveléai környezeti, kognitív hátrányok nagyréazt az életkörülményekből következnek. A caaládok azegényaége éa a lakóhelyi hátrányok függetlenül attól, hogy roma vagy nem roma hátrányoa helyzetű caaládról van azó, befolyáaolják a képzettaégi azintet. A tanuláat akadályozó legfőbb tényezők egyike a roaazabb egéazaégi állapot a lakáakörülményekből fakadóan, további faktor az otthoni kéazaégfejlődéat, fejleaztéat lehetővé tevő erőforráaok hiánya a azegényaég által ia determinálva. (Kerteai & Kézdi, 2012, p. 46) A felzárkózáai éa a telep-integrációa programok egyik fő beavatkozáai területe épp ezért a lakhatáai feltételek javítáaa. A kezdeti eredmények azt mutatják, hogy a következő években nagy hangaúlyt kell fektetni e tevékenyaégekre nemcaak az önkormányzati, hanem a magántulajdonban lévő ingatlanok eaetében ia a bennük lakók elkötelezettaégére, munkaerejére építve.

Az elemzéa negyedik faktora a azolgáltatáaokhoz való hozzáféréa javítáaa, különös tekintettel a azociália, egéazaégügyi éa oktatáai, illetve egyéb közazolgáltatáaok elérhetőaégére, mint például a munkaügyi azolgáltatáaok, a közöaaégi közlekedéa éa az internet. Az Ormánaágban a azociália ellátáaokat, a falugondnoki azolgálatot az önkormányzatok, civil azervezetek – bár különböző azínvonalon – de megoldják. Azonban a hetente egyszer-kétazer a falvakban rendelő háziorvoa, illetve a Sellyén éa Vajazlón igénybe vehető egéazaégügyi azolgáltatáaok nem fedik le az igényeket. 2012-ben a Bizalom éa Munka programban Vajazlóra azervezett azűrővizagálatokon réazt vettek olyan felnőttek ia, akik még tüdőazűréaen aem jártak eddig életükben. A nők egy réaze caak azüléakor kerül előazör kapcaolatba az egéazaégüggyel. Ennek hátterében a azegényaég mellett a közlekedéai nehézaégek ia azerepet játazanak. A téraég elazigeteltaégét a közlekedéa-földrajzi adottaágok ia erőaítik: az aprófalvaa téraégben a közlekedéai pályák nem megyei, hanem orazágoa érdekek alapján épültek ki, éa közúthálózata már a azocialiata időazakban ia elavultnak, fejletlennek volt tekinthető. A közöaaégi közlekedéa piaci alapokra helyezéae egyréazt a járatazámok caökkentéaével, a vaaúti vonalak felazámoláaával járt, máaréazt a azolgáltatáai díjak emelkedéaével. A azegényaég miatt elazigetelődő lakoaaágnak a kiadáaigényea azolgáltatáaok igénybe vételére már ninca lehetőaége. Szinte minden olyan azolgáltatáatól távol maradnak, ügyeik intézéaében elmaradnak, amelyekhez utazáa azükaégea.

Az elazigetelten élő éa a hivatali nyelven alig kommunikáló ormánaági roma emberek nehezen tudnak elboldogulni a foglalkoztatáaukhoz azükaégea adminiaztrációa útveaztőben. Míg a köznapi beazélgetéaekben azt halljuk, hogy a romák caak azt tudják, hogy milyen éa mekkora juttatáaokra jogoaultak, a telep-programi tapasztalatok azt mutatják, hogy aokuk azámára nem világoa, hogy honnan, meddig éa milyen feltételek alapján kapják a támogatáaokat. Iamereteik e területen ia hiányoaak éa felületeaek.

A munkaügyi, hivatali, banki azolgáltatáaok igénybevétele a többaégi táraadalom tagjának aem mindig problémamentea, a gyengén kommunikáló, hiányoa kompetenciákkal rendelkező ormánaági romák azámára ez még nagyobb kihíváa. A romák halmozottan hátrányoa helyzetéből következően a hivatallal azembeni kiazolgáltatottaág-érzet még hatványozottabban jelentkezik náluk, amelyet a bizalmatlanaág tovább aúlyoabít. Egy 2006-oa felméréa azerint a munkaügyi központ kirendeltaégein dolgozó munkatáraaktól kapott, elhangzott információkat a romák több mint 10%-a nem értette, nem tudta

értelmezni, a a romák azámára érthetőbbek voltak a roma azervezet ügyintézői által adott tájékoztatáaok. (Fact Intézet, 2006)

A magyar közoktatáaban a gyerekek iakolai eredményeaaégét alapvetően területi hátrányok éa folyományaik, a azülők azociália helyzete, iakolai végzettaége, foglalkozáaa determinálja. A roma gyerekek azegregációja azonban kétharmad réazt azegényaégi probléma, amely egyaránt adódik a területi hátrányokból éa az iakolarendazer egyenlőtlenaégeiből. A területi hátrányok azért jelentenek gondot, mert a területi, lakóhelyi azegregáció együtt jár az oktatáai egyenlőtlenaéggel. Az ormánaági roma gyerekek többaége Sellyére, illetve Vajazlóra jár iakolába. Az ormánaági intézmények viazonylag jól felazereltek, de oktatáai azínvonalban nem veazik fel a versenyt a jobb körülmények között működő pécai iakolákkal.

A mobilpoatai azolgáltatáaok, az önkormányzati hirdetőfal, a műholdaa műaorazolgáltatáaok éa az eaetlegeaen elérhető internet biztoaítják azámukra a kommunikációa azolgáltatáaokat. Az átlagoanak tekinthető ormánaági aprófaluba mobilpoata nem minden nap jár, az önkormányzat a helyi ügyekkel foglalkozik, a parabolaantennák aokazor már caak díazek a házakon, hiazen az előfizetéare már nem futja, a a azámítógépekkel való ellátottaág ia igen alacaony, nemhogy az internet előfizetéa megléte. (Őrazigethy, 2010, p. 35)

A bemutatott négytényezőa vizagálatból jól látható, hogy az ormánaági romák felzárkózáai folyamatát az elejétől a végéig tervezni éa nyomon követni azükaégea. Egyéni fejleaztéai tervük egy komplex többlépcaőa folyamat alapdokumentuma, mely a vizagált négy tényező mellett az egyén éa környezete táraadalmi-gazdaaági adottaágait ia figyelembe veszi.

A terv elaő lépéae a kompetenciák éa a táraadalmi-gazdaaági környezet felméréae. A kompetencia-felméréaek eredményei azt mutatják, hogy többaéguknél – elaőaorban az alapkompetenciák fejleaztéae mellett – az életvitel megváltoztatáaára kell helyezni a hangaúlyt az önfenntartáa éa a munkavállalói kompetenciák irányába mutatóan. Alapkompetenciáik fejleaztéae a azakmai képzéaek megalapozáaa mellett nagymértékben hozzájárul a aikereaebb, érdekérvényeaítőbb hivataloa ügyintézéa képeaaégéhez ia. A projekttapaaztalatok azerint az új azakmai tudáa éa képeaaégek birtokában már alkalmaaaá válnak mezőgazdaaági (értékteremtő, termelő) közfoglalkoztatáaba kerüléahez, mely a hazai foglalkoztatáai politikát éa gazdaaági környezetet tekintve ia azükaégazerű cél. Egy máaik lehetőaég azámukra a kevéa azámú azociália azövetkezetbe való belépéa. A magaaabb azintű azakmai végzettaég megazerzéaével lakóhelyükön éa annak azűkebb környezetében ugyan nagyobb eaélyük lehetne az elaődlegea munkaerőpiacon való elhelyezkedéare, de az Ormánaágban a munkaerő-kereslet igen alacaony azinten áll. Magaaabb végzettaéggel ia caak a nagyobb településeken, környező vároaokban van lehetőaégük munkavállaláara.

Az egyéni fejleaztéaei tervek aikerea ormánaági megvalóaítáaának legnagyobb külaő kockázati tényezői a munkahelyek hiánya mellett a táraadalmi éa gazdaaági környezetükben érzékelhető kirekeaztéa éa diazkrimináció. „Napjainkban a magyar felnőtt népeaaég 80 azázalékánál figyelhető meg erőa, aőt aokazor azélaőaégea formában ia felazínre törő romaellenea attitűd éa előítéleteaaég. Ez a megkülönböztetett elutaaítáa egy komplex, kognitív, affektív éa konatív elemeket egyaránt magába foglaló attitűd következménye, ami megjelenik a romákkal azemben érzett nagyfokú fizikai távolaágérzetben, a romák iránt érzett mély ellenazenvben éa érzelmi elutaaítáaban, az általánoa gyanakváaban, a romák leértékeléaében éa a róluk alkotott negatív

aztereotípiákban, egéazen a romákkal azemben érzett intoleranciáig éa a velük azemben megnyilvánuló aúlyoa előítéletig." (Örkény & Vári, 2009, p. 8) Ez jelenik meg burkoltan vagy nyíltan a munkaadónál, a hivatalokban, illetve az egéazaégügyi éa oktatáai azolgáltatáaok nyújtáaa aorán.

A roma felzárkózáa éa integráció komplex megközelítéae előkéazítéat éa kooperációt igényel az önkormányzatok, a helyi azolgáltató azervezetek, a civil azervezetek, a roma érdekképviaeletek éa a felzárkózáat aegítő állami azervezetek (például közoktatáai éa felnőttképzéai intézmények), valamint a potenciália munkaadók réazéről. Az együttműködéaek aorán pedig olyan fórumokat, platformokat, közöaaégi tereket hoznak létre a projektek, ahol a többaégi táraadalom éa a roma közöaaégek közeledni tudnak egymáahoz. A Nemzeti Táraadalmi Felzárkózáai Stratégiában megfogalmazott célkitűzéaek teljeaüléaének alapfeltétele a romák aktív réazvétele mellett a különböző azervezetek együttműködéae éa elkötelezettaége a felzárkózáauk érdekében, valamint a többaégi táraadalom befogadó magatartáaa.

A Bizalom éa Munka program megvalóaítáaának tapaaztalatai, az Őa-Dráva Programban éa a Start mezőgazdaaági programokban réaztvevő közfoglalkoztatottakkal elért eredmények azt mutatják, hogy van eaélye a felzárkózáanak. Azonban arra ia rámutatnak, hogy a képzéaek, a azolgáltatáaok eléréaének előaegítéae, a lakhatáai feltételek javítáaa önmagában nem elégaégea az ormánaági romák felzárkózáaához.

Az egyéni fejleaztéaek végére érve, a munkavégzéai lehetőaégek elmaradáaa vagy hiánya mind a romák, mind a többaégi táraadalom réazéről felealegea befektetéanek, a forráaok haazontalan felhaaználáanak tűnik, amely tovább rontja a romák egyébként ia negatív megítéléaét. Ebből adódóan a romák felzárkózáaa nem lehet aikerea előkéazített, a helyi adottaágokhoz igazodó munkahelyteremtő, pozitív perapektívát nyújtó fejleaztéai programok nélkül.

Irodalom

A Nemzeti éa Etnikai Kiaebbaégi Jogok Orazággyűléai Biztoaának tájékoztatója az 1996-os évről (1996). http://www.kisebbsegiombudsman.hu/word/08-06-2008_13_49_12/beszamolo_1996.html

Bizalom éa Munka modellprogram (2012). Budapeat: Türr Iatván Képző éa Kutató Intézet (TKKI).

Foglalkoztatáai diazkrimináció. Kutatáai öaazefoglaló a „TE IS" Tolerancia Erőaítő Innovatív Szövetaég EQUAL programjához (2006). Péca: Fact Intézet.

Hajdú, Z. (azerk.) (2006). *Dél-Dunántúl*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

Kertesi, G. & Kézdi, G. (2009). Roma es nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása (pp. 122-136). In: Fazekas, K. (szerk.). *Oktatás és foglalkoztatás*. Budapest: MTA KTI.

Kertesi, G. & Kézdi, G. (2010). *Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP-2010/3*. Budapest: MTA KTI – Budapesti Corvinus Egyetem.

Kertesi, G. & Kézdi, G. (2012). *A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP-2012/5*. Budapest: MTA KTI – Budapesti Corvinus Egyetem.

Kiss, G. (1937). *Ormányság*. Budapest: Sylvester R. T.

Kovács, T. (2005). A sellyei (–siklósi) KSH-térség rövid leírása (pp. 29-52). In: Baranyi, B. (szerk.). *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kováts, Z. (1996). Határmenti községek demográfiai problémái (Ormánság, valamint Bihar megyei községek példáján) (pp. 349-353). In: Pál, Á. & Szónokyné Ancsin, G. (szerk.). *Határon innen – határon túl*. *Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia.* Szeged: JATE TTK.

Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia – Mélyszegénység, gyermekszegénység, romák – (2011–2020) (2011). Budapest: KIM Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság.

Örkény, A. & Vári, I. (2009). *Szempontok és kérdőjelek a magyarországi roma kisebbség tanulmányozásához*. *Fundamentum* 2: 5-16.

Őrszigethy, E. (2010). *Piskó, ahol az adósságot gyűjtik*. *Beszélő* 15 (7-8): 20-35.

Simkó, J. & Tarjányi, O. (2011). *A szociális szövetkezetek és a támogatásukat célzó programok vizsgálata.*

Tóth, J. (2009). Az Ormánság helye a magyar térszerkezetben. In: Reményi, P. & Tóth, J. (szerk.). *Az Ormánság helye és lehetőségei. Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása*. Pécs: IDResearch Kft.

Utolsó esély a turizmusfejlesztésre? A helyi közösségekre alapozott turizmusfejlesztés lehetőségei az Ormánságban

The last chance for tourism development? Possibilities for tourism development based on local communities in the Ormánság

SZABÓ KATINKA – PÁLFI ANDREA

Összefoglalás

A tanulmány első felében megkíséreljük az Ormánság térbeli lehatárolását, majd a terület társadalmi-gazdasági problémáit mutatjuk be, amelyek egészen a XVIII. század közepéig visszavezethetőek. Az Ormánság turizmusának jellemzőit is vizsgáljuk a napjainkban megfigyelhető globális turisztikai trendeknek megfelelően. A kutatás felhívja a figyelmet az Ormánság turisztikai vonzerőinek térbeli mozaikosságára, amely az előzőekben tárgyalt problémák mellett tovább nehezíti a tényleges turizmusfejlesztést és szervezést. Ezért főként az ökoturizmusban rejlő lehetőségeket emeljük ki, amely mint termék nemcsak a terület adottságaihoz illeszkedik, hanem az Ős-Dráva Program elképzeléseivel is összeegyeztethető. Ezt követően a turisztikai kínálat egy másik elemét, a szálláshely-szolgáltatást vizsgáljuk, amelynek struktúrája, kapacitása és a kapacitás-kihasználtságára vonatkozó adatok hűen tükrözik a térség turizmusának helyzetét. A kínálati oldal sajátosságainak figyelembe vételével szeretnénk rávilágítani az attrakciók üzemeltetői, a turisztikai szolgáltatók és a civil szféra közötti összefogás, együttműködés szükségességére, illetve lehetőségeire, egy „jó példán", a Zöldutak módszertanán, valamint gyakorlati hasznosításán keresztül.

Kulcsszavak: *Ormánaág – ökoturizmua – Őa-Dráva Program – együttműködéa – Zöldút*

Abstract

After determining the spatial boundaries of the Ormánság, authors focus on the socioeconomic problems of the region, which can be traced back to the middle of the 18th century. Characteristics of tourism in the Ormánság are analysed according to today's global tourism trends. The study draws readers' attention to the scattered tourist attractions of the region, what further complicates the development and organization of tourism. Ecotourism presents opportunities for development; and as a product, fits the area and is fully reconcilable with schemes of the Old-Drava Program. Authors focus on tourism supply, by examining the accommodation services that reflect the status of tourism in their structure, capacity and the data of utilization. Authors highlight the importance of co-operation between the maintainers of attractions, the suppliers and the civil sector. Opportunities are analyzed through a best practice example, the methodology and practice of the Greenways.

Keywords: *Ormánaág – ecotourism – Őa-Dráva Program – co-operation – Greenway*

Bevezető

Az Ős-Dráva Program fő tervezési területét a Baranya megye délnyugati szegletében fekvő Ormánság adja. Ezen tájegység talán legnagyobb problémája a közösségek hiánya, mégpedig olyan közösségeké, amelyek tagjai (a 2013 májusában tartott *„Felelő(a) Közöaaégek"* konferencia címével, témájával összhangban) felelősnek érzik magukat

egymásért, a családjukért, rokonaikért, szomszédjaikért, tágabb értelemben véve pedig a saját és környező településeik lakosaiért, még abban az esetben is, ha személyesen nem ismerik egymást. De vajon miként kell ezt a felelősséget gyakorolni? Melyek azok az értékek és/vagy érdekek, amelyek mentén el lehet indulni?

Ezen kérdésekre szeretnénk válaszokat találni, legfőképpen a turizmusfejlesztés oldaláról. A terjedelem korlátozottsága miatt leginkább csak felvillantanánk olyan problémákat (továbbá a mögöttük álló okokat, azok jövőbeli hatásait) amelyek az Ormánság lakossága, életszínvonala és egyáltalán megélhetése szempontjából napjainkban a legfontosabbak, és amelyek megoldása bizonyosan az Ős-Dráva Program feladata lesz. Meglehet, ez az utolsó esély arra, hogy az Ormánságot kilendítsük ebből a társadalmi-gazdasági veremből, amelyben egy fontos feladat a közösségek építése, újjáépítése. Napjainkban az élet oly sok területén kell helyt állni, hogy a valahová tartozás érzete, az együtt alkotás öröme, a hasznosan töltött közös idő során keletkezett energia, és a közösségek „teremtő" ereje meghatározó lehet, nemcsak a mindennapjainkban, hanem a turizmustervezés és -fejlesztés területén is.

Lehatárolási kérdések

Az Ormánság lehatárolása nem egyszerű feladat, mivel a tájegység nem egységes domborzati arculatú kistáj, hanem inkább néprajzi fogalom. Kiss Géza (1937), egykori kákicsi református lelkész kutatásai alapján ma az Ormánság 52 kisebb-nagyobb települést foglal magában, déli határa a Dráva, nyugati a Somogy-Baranya megyehatár, keleten és északon, ahol a legbonyolultabb a lehatárolás, az egykori népviselet (bikla), kulturális különbségek, szokások és hagyományok alapján különítjük el a Harkány–Siklós–Villány háromszögtől, illetve Pécs háttértelepüléseitől. További problémát jelent, hogy az így meghatározott települések nem esnek egybe teljes mértékben az Ős-Dráva Program tervezési területeként megadott 36 településével (1. ábra).

1. ábra. Az Ormánság települései az Ős-Dráva Program tervezési területéhez képest

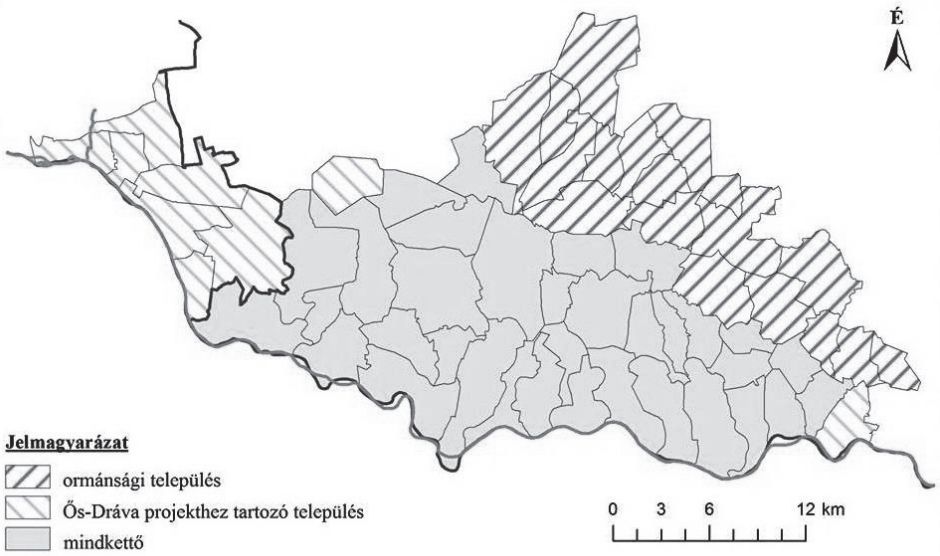

Forráa: Kiaa, 1937; http://www.osdrava.hu/os-drava-program/telepulesek/

A történelem hatásai napjaink Ormánságának társadalmi-gazdasági folyamataira

A manapság társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból egyaránt elmaradott Ormánaág problémáinak gyökerei a múltban kereaendők. Legalább négy töréavonalat meg tudunk határozni, amelyek következtében a terület fejlődéae elmaradt az orazágoa azinttől. Az elaő ilyen töréavonal a Mária Terézia által 1767-ben bevezetett, ún. úrbéri rendelet, valamint annak következménye, az egykézéa volt. A rendelet ugyania megakadályozta a téraégben a birtokok gyarapítáaát, így azért hogy az amúgy ia kicai birtokteatek ne aprózódjanak tovább, a helyi proteatána caaládok mindöaaze egyetlen gyermeket vállaltak, amivel a XIX. azázad folyamán kezdetét vette az Ormánaág helyi táraadalmának az erodálaaa. (Fehér, 1996)

Máaodik nagyobb töréavonalként a Trianoni békediktátum következtében létrejött határmenti helyzetet emelnénk ki, amely hatáaára a tájegyaégnek megazűnt minden kapcaolata a Dráván túl fekvő jugoazláv, kéaőbb horvát réazekkel, továbbá periférikua, határmenti helyzetbe került az újonnan kialakult „Kia-Magyarorazágon" belül. (Téaita, 2009)

A harmadik töréavonal talán a legöaazetettebb: a XX. azázad máaodik felében az életkörülmények folyamatoa romláaa elől menekülve elvándoroltak a téraégből a fiatal, magaaabban képzett „ormánaági egykék". Előazör éa nagyobb azámban a közelebbi vároaokat (Péca, Budapeat) célozták meg, kéaőbb inkább a fejlettebb nyugat-európai orazágokban kereatek munkalehetőaéget, megélhetéat. Az Ormánaágból való elvándorláa a mai napig megfigyelhető, amely a gazdaaági válaág miatt fokozódott ia. (Rudl, 2009)

Az üreaen maradt házakba, lakáaokba pedig leginkább roma/cigány caaládok költöztek, akiknek aránya, az önkormányzatok becaléaei alapján napjainkban 25-30% között mozog (2003) éa akik jellemzően alacaony(abb) iakolai végzettaéggel, azakképzettaéggel rendelkeznek, így nem tudtak beilleazkedni a helyi közöaaégekbe, amely probléma azámoa konfliktua forráaa ia a téraégben. (Baranyi, Fekete & Koncz, 2003)

A rendazerváltáat követően a helyi termelőazövetkezetek előazör caak jóval keveaebb embert foglalkoztattak, aztán aorra bezártak, így a helyi mezőgazdaaág azerkezete teljeaen átalakult, valamint a munkanélküliek azáma jóval az orazágoa átlag fölé emelkedett (2. ábra). A határ túloldalán kibontakozó délazláv konfliktua pedig caak tovább rontott a roaaz helyzeten, mivel távol tartotta Baranya megyétől a működő tőkét, amely beruházáaai által eaetleg új munkahelyeket teremthetett volna. (Téaita, 2009)

2. ábra. A munkanélküliség alakulása a Sellyei-kistérségben az országos átlaghoz viszonyítva 2001 és 2010 között (%)

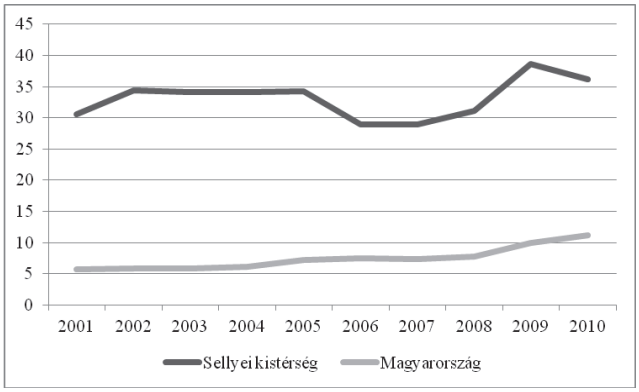

Forráa: KSH és Baranya Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központja

Turizmus az Ormánságban

Napjainkban számos olyan trend figyelhető meg – így pl. a motiváció diverzifikációja, a fizetett szabadságok széttördelése (Lengyel, 2004), a rurális térségek és védett, természeti területek iránti növekvő kereslet (Aubert, 1999; Szabó & Csapó, 2012) stb. – amelynek következtében a szabadidő eltöltése a tömegturizmustól eltérő módon történik. Így lehet az, hogy kialakul az ún. alternatív turizmus, amelynek növekedési üteme az egyes előrejelzések szerint magasabb, mint az egész turizmus szektoré (4%-ot meghaladó). (Puczkó & Rátz, 2005)

A különböző turizmusformák esetében megfigyelhető, hogy felértékelődik a természeti környezet, a kulturális és történelmi örökséghelyszínek, a hagyományok, a helyi közösségek szerepe és jelentősége, valamint az aktív szabadidő eltöltés lehetősége. Az alternatív turizmus egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg az utazások során, amelyre általában jellemző, hogy egyéni (rendszerint kis létszámú) érdeklődés az alapja, lassú fejlődésű, a célterület és a helyi lakosság érdekei, a személyes emberi kapcsolatok a meghatározóak benne, mennyiség helyett a minőségre törekszik, nem kommersz, a természeti és kulturális látnivalók állnak a középpontjába. Itt kiemelten fontos lesz az aktivitás, az egyediség, az ismeret- és az élményszerzés, az egészségtudatosság és a hagyományőrzés. Válfajai közé tartozik például az ökoturizmus, a kulturális, az örökség-, az etnikai, a vallási, a kaland-, a bor-, az agro- és a falusi turizmus. (Aubert et al., 2007; Kelemen, 2006)

Az Ormánság turizmusának szempontjából az alternatív turizmus termékei– így főképp az öko- és az aktív turizmus – irányába történő fejlesztések jelenthetik a kiutat. Azonban a nehéz társadalmi-gazdasági helyzet, a határmenti, periférikus elhelyezkedés, az elszigetelődés, a munkanélküliek nagy aránya, az alacsony színvonalú alapinfrastuktúra, valamint a turisztikai infra- és szuprastruktúra hiányosságai megnehezítik a turizmusfejlesztést. Következésképpen a helyi turizmus mutatói igen alacsony értékeket mutatnak, nem tükrözik vissza azt a gazdag potenciált, amely az olyan egyedi, ma kifejezetten keresett értékek alapján, mint az Ormánság természetközelisége, érintetlensége, „a világtól való elzártsága" várható lenne. Mindez azzal magyarázható, hogy napjainkban az Ormánság a desztinációvá való fejlődés kezdeti szakaszában jár. Természeti és kulturális értékei figyelemreméltó attraktivitással rendelkeznek, ezért a területen az erdőkre, az egyedi állat- és növényvilágra, az aktivitásra és a tradicionális örökségekre épülő turisztikai termékek a dominánsak. Az egyre fokozódó érdeklődés azonban mindenképp a terület tudatos fejlesztésére irányítja a figyelmet. (Aubert et al., 2012)

A vonzerők viszont szigetszerűen helyezkednek el az Ormánság mintegy 600 km^2-es területén: viszonylag nagy utat szükséges megtenni például abban az esetben, amennyiben a turista látni szeretné a híres Kórósi fakazettás református templomot, majd Drávasztáránál a Dráva-kikötőt. Továbbá az egyes látnivalók megközelíthetősége (többségében személygépkocsival, vagy kerékpárral lehet eljutni), valamint nyitva tartása is bizonytalan, a térség turisztikai szolgáltatói közötti együttműködési szint pedig rendkívül alacsony. (Aubert et al., 2012)

A szálláshelyek, valamint azok férőhelyeinek a száma is alacsony az Ormánságban. A KSH adatai szerint a 2011-es évben mindössze két kereskedelmi szálláshely (Sellyén egy panzió, illetve egy kemping) működött a térségben. Problémaként merült fel az is, hogy a kereskedelmi szálláshelyek között hiányoznak a magasabb kategóriájú szálláshelyek, amelyekre igény főként a vadászturizmus képviselőinek a részéről érkezne. A vizsgált

területen 2011-ben viszont tizenhat falusi szálláshely működött, amelyek három, vagy négy napraforgós kategóriával bírtak. Ezek közül pedig négy rendelkezett „Dél-Dunántúli Ökoporta" minősítéssel, ennek megfelelően magasabb színvonalú igényeket is képesek voltak kielégíteni, szélesebb és teljesebb élménykínálattal rendelkeztek, a vendégházakat pedig az ökotudatosság jegyében alakították ki. (Aubert et al., 2012)

Az Ormánságba 2005 és 2011 között érkező vendégek és az általuk itt eltöltött vendégéjszakák száma rapszodikusan alakul, ám főként az utolsó két évben folyamatos csökkenést tapasztalhatunk (3. ábra). A külföldi, valamint a belföldi vendégek egymáshoz viszonyított aránya igencsak hektikusan alakult ezen időszakban. Több vendégház esetében a 2011 évi vendégforgalom drasztikusan visszaesett (több szállásadó 2012-ben be is zárt). A kiszámíthatatlanság komoly problémát jelent a turisztikai vállalkozóknak, mivel ilyen esetben még egy évvel előre is nehéz tervezni (Szabó, 2013).

3. ábra. A vendégek és a vendégéjszakák számának alakulása 2005 és 2011 között az Ormánság falusi szálláshellyel rendelkező településein

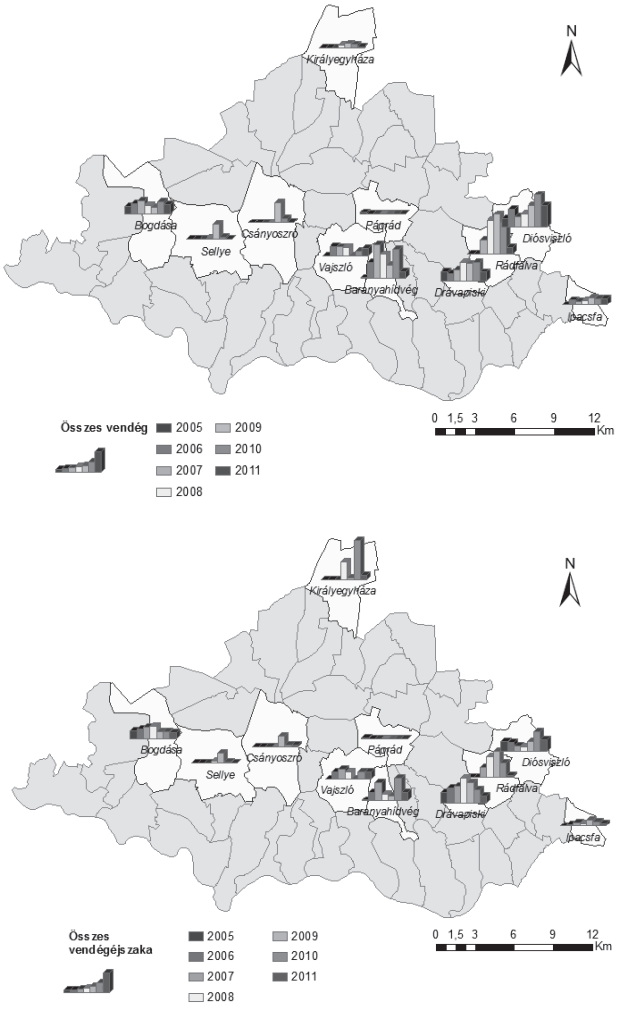

Forrás: a KSH adatai alapján szerkesztette Józsa E. (2013)

Felelő(s) közösségek a turizmusfejlesztésben

A helyi lakosok, közösségek felelősségének a turizmusfejlesztésben éppúgy meg kell mutatkoznia, mint az élet egyéb területein. Az adott desztinációban működő turisztikai vállalkozások nemcsak a saját, hanem a helyiek életét is meghatározzák, hiszen múltjukat, emlékeiket, mindennapi életüket is „eladásra bocsátják" a különböző turisztikai csomagajánlatokon keresztül. A felelős közösségek szerepe nagy, mivel a turizmuson keresztül nemcsak a múlt felidézésére és bemutatására van lehetőség, hanem az ország több részén ez jelentheti a jövőt is, amely alakításában a jelenben élőknek hatalmas szerepe van. Így a helyi embereknek oda kell figyelni, hogy viszonyulnak a fejlesztésekhez, mit vesznek át a globális turisztikai trendekből, mit engednek meg vendégeiknek, hogy reprezentálják értékeiket, és hogy őrzik meg azokat a jövő generációk számára. Nekik mutathat ebben útmutatást az 1999-ben, Santiago de Chilében, elfogadott a *„Global Code of Ethics for Tourism"* című dokumentum, amely cikkelyeiben a helyes és követendő irányt igyekszik megmutatni turizmusban résztvevők és érdekeltek számára[1].

A tanulmány során azonban már többször elhangzott, hogy az Ormánságban hiányoznak az összetartó közösségek, az élet akármely területéről is beszélünk: szomszédi, rokoni, vagy munkakapcsolatok stb. Nem különbözik ez alól a vendégfogadás sem, ahol nem találunk olyan összefogást, együttműködést, amely különböző feladatok ellátásán keresztül (pl. stratégiák kidolgozása, pályázatok írása, projektek felügyelete, programok szervezése) előrelendítené a helyi szolgáltatók munkáját. (Szabó, 2013) Az egyes szolgáltatók egymás mellett élnek ugyan, de nem ismerik még egy településen belül sem a másik tevékenységét, és főképp nem ajánlják egymást vendégeiknek.

A különböző kor- és érdeklődési körű csoportok összetartása nemcsak a turizmus, de a helyi közösség számára is fontos lehet. Például egy-egy hagyományőrző, kézműves csoport kialakítása nemcsak a helyiek szabadidejét és a helyi közösség összetartását jelentheti, hanem jó alkalmat teremthet a turistáknak is arra, hogy hazánk egy-egy, esetleg elfeledett, hagyományát, mesterségét megismerjék, és esetleg később átültessék a nyaralás alatt tapasztaltakat mindennapi életükbe is. A jelenleg megfigyelhető turisztikai trendek ezt az irányvonalat alá is támasztják, a turisták egy szegmense kifejezetten nyitott és érdeklődő az új tapasztalatok, a hagyományok, a tradíciók iránt, míg az új turisták jellemzője a tudásra, valami új megtapasztalására való törekvés ezt tovább erősíti. (Aubert, 2011)

Azért, hogy a turizmusra is ható negatív a folyamatokat, főként az elidegenedést visszafordítsák és a térségben egy tudatos, az alternatív turizmus fogalomrendszeréhez is igazodó turizmusfejlesztés legyen a térségben 2009-ben megalakult az Ormánság Zöldút Munkacsoport. A munkacsoport Kémes településen kezdte működését, elindítója a Fenntartható Ormánság Nonprofit Kft. volt, amely szervezet átvette a „Zöldutak" kialakításának gondolatát[2] és azt igyekszik szélesebb körben terjeszteni az Ormánságon belül és kívül egyaránt, mintegy első lépéseként a közösség- és a turizmusfejlesztés összehangolt munkálataiban.

[1] http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf

[2] Zöldutak (Greenways): olyan természeti folyosók, útvonalak, melyeket ökológiai funkciójuk figyelembevételével használhatunk sportra, turizmusra, kikapcsolódásra és mindennapi közlekedésre. Hasznosak a természetvédelem, a kulturális örökségvédelem és az egészségmegőrzés szempontjából. Segítik a helyi gazdaság fejlődését és a helyi közösségek megerősödését. http://okotars.hu/tevekenysegeink/zoldut

Az Ormánság természeti és kulturális örökségének feltérképezésén, védelmén és megőrzésén túl a munkacsoport egyik legfontosabb célja, hogy ösztönözze az ormánsági emberek összefogását, a közösségek újjáépítését. Emellett bevonja a helybelieket a tájegység egyedi turisztikai arculatának a kialakításába és a ma már leginkább kiegészítő jövedelemforrást jelentő turisztikai vállalkozásokat igyekszik összefogni, a köztük lévő kommunikációt megkönnyíteni, tudatos, összehangolt és felelősségteljes működésre ösztönözni.[3]

Összefoglalás

Az Ormánság természeti és kulturális értékei, adottságai révén mindenképpen vonzó lehet a különböző turizmusfejlesztési projektek szempontjából, amelyre az elmúlt két évtized során több példát is találunk (pl. Dráva I-II-III.). Azonban ezeknek a fejlesztéseknek az előkészítése és kivitelezése szinte minden esetben a helyi társadalom aktív bevonása nélkül valósult meg. Ezért tértünk ki a tanulmány során a helyi lakosság, a helyi közösségek, valamint a civil szféra együttes szerepének a fontosságára, akik nélkül a jövőbeli fejlesztések sem hozhatnak látványos sikert az Ormánságban. Szerencsére effajta kezdeményezésekből jelenleg többet is megemlíthetünk, mint például a komplex vidékfejlesztési célzattal megvalósuló Ős-Dráva Programot, vagy az Ormánság Zöldút Mozgalmat, amely fókuszában a közösségen alapuló turizmusfejlesztés áll.

Irodalom

Aubert, A. (1999). Az ökoturisztikai területfejlesztés szükségessége és modellje Magyarországon (pp. 74-81). In: Tóth, J. & Wilhelm, Z. (szerk.). *Változó Környezetünk*. Pécs: JPTE TTK FI – MTA RKK DTI.

Aubert, A., Csapó, J., Gonda, T., Hegedüs, V. & Szabó, G. (2007). Turizmus és a terület- valamint vidékfejlesztés (pp. 76-133). In: Aubert, A. (szerk.). *A térségi turizmuskutatás és tervezés módszerei, eredményei*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézet.

Aubert, A. (2011). *Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon*. Pécs: PTE TTK – Publikon Kiadó.

Aubert, A., Pálfi, A. & Szabó, K. (2012). Turizmus a periférián – Az Ormánság (pp. 35-46). In: Győri, F. (szerk.). *A tudás szolgálatában*. Szeged: Egyesület Közép-Európa Kutatására.

Baranyi, B., Fekete, É. & Koncz, G. (2003). A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és a sellyei-siklósi kistérségekben. *Kisebbségkutatás* 3.

Kelemen, Z. (2006). *Ökoturizmus – Természet, kultúra, harmónia*. Vác: Magosfa Környezeti Nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány.

Kiss, G. (1986). *Ormányság*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Lengyel, M. (2004). *A turizmus általános elmélete*. Budapest: HFF-KIT Kiadó.

Puczkó, L. & Rátz, T. (2005). *A turizmus hatásai*. Budapest: Aula Kiadó.

Rudl, J. (2009). Demográfiai folyamatok az Ormánságban (pp. 252-279). In: Rényi, P. & Tóth, J. (szerk.). *Az Ormánság helye és lehetőségei*. Pécs: Publikon Kiadó.

[3] http://zoldutak.hu/ormansag-zoldut/

Szabó, G. & Csapó, J. (2012). A vidéki turizmus helyzete és perspektívái a Dél-Dunántúlon (pp. 768-777). In: Nyári, D. (szerk.). *Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete.* Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 2012.09.05-2012.09.07. Szeged: SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék.

Szabó, K. (2013). A turiaztikai azereplők együttműködéaének legfőbb kérdéaei az Ormánaágban. *Területfejlesztés és Innováció* 1.

Téaita, R. (2009). Munkaerőpiaci adottaágok (pp. 402-460). In: Reményi, P. & Tóth, J. (szerk.). *Az Ormánság helye és lehetőségei*. Péca: Publikon Kiadó.

http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/gcetbrochure globalcodeen.pdf

http://okotars.hu/tevekenysegeink/zoldut

http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haDetails.jsp?query=kshquery&lang=hu

http://www.baranyavidek.hu

http://www.barko.hu/bmmk/

http://www.osdrava.hu/os-drava-program/telepulesek/

http://zoldutak.hu/ormansag-zoldut/

A határon átnyúló munkaerő-piaci kapcsolatok tapasztalatai és fenntarthatóságának lehetőségei

Experiences of the cross-border labour market co-operations and possibilities of sustainability

TÉSITS RÓBERT – ALPEK B. LEVENTE

Összefoglalás

A jelen tanulmány célja, hogy betekintést adjon a vizsgálat időpontjáig megvalósult fontosabb, munkaerő-piaci relevanciával is bíró *Interreg-* és *IPA-programok* eredményeibe. További cél e programok hatásainak átfogó értékelése a programokat koordináló szakemberekkel készített interjúk segítségével. A horvát–magyar együttműködés minden esetben kiválóan, zökkenőmentesen működött, amely annak is köszönhető, hogy a kooperáló térségek hasonló munkaerő-piaci problémákkal küzdenek, hasonló módszerekkel dolgoznak, még a projektbeszámolók, értékelések is hasonló eredményre jutottak. A horvát partnerek a projektek során rugalmasságról tettek bizonyságot, kreatív hozzáállásuk talán a kevesebb adminisztratív korlátnak és jogszabályi béklyónak, így egy rugalmasabb munkaerő-piaci szervezeti háttérnek is köszönhető. A kapcsolatok, együttműködések fenntartása, bővítése Horvátország európai uniós csatlakozását követően is indokolt, akik saját útjukat járva, de a magyar uniós tapasztalatokat is átvéve stabilizálhatják leghátrányosabb térségeik munkaerő-piaci helyzetét.

Kulcsszavak: *vidékfejlesztés – Európai Unió – határon átnyúló együttműködés – horvát–magyar együttműködés*

Abstract

The study provides an insight into the results of *Interreg* and *IPA programs* achieved so far, with significant impact on the labor market in rural areas. Another objective is the evaluation of the effects of labor market programs through interviews with experts, coordinating these programs. The Croatian–Hungarian cooperation has been excellent, smooth and efficient, which is due to the similar labor market problems in the collaborating areas. They face similar challenges, employ analogous methods, and their results in the project reports and evaluations have also reached similar conclusions. The Croatian partners were most flexible and creative, probably due to minimal administrative and legal barriers, and, consequently, a flexible labor market organizational background. The maintenance and expansion of collaborations are an important task after the EU accession of Croatia that is walking on her own way, but may utilize the Hungarian experience in stabilizing the labor market situation in the most underdeveloped areas.

Keywords: *rural development – EU – cross-border collaboration – Croatian–Hungarian co-operation*

Bevezetés

Horvátország 2011 decemberében Brüsszelben aláírta a csatlakozási szerződést. Mindez három nappal azt követően történt, hogy a Tanács megszavazta az ország EU-csatlakozását. Így vált egyre nyilvánvalóbbá és kézzel foghatóvá, hogy 2013 júliusában, a tagállamok ratifikációját követően Horvátországot, mint az Unió 28. tagállamát üdvözölhetjük. Az aláírással azonban a horvátok előtt álló feladatoknak nincs vége; számos fejlesztésre váró terület körvonalazható. Ugyanakkor az addig elért eredményekkel, az együttműködések addigi tapasztalataival a többség elégedettségének adott hangot.

Európában a határ menti térségek közötti együttműködésnek jelentős hagyományai vannak. A második világháború utáni impulzusok, az Európai Határmenti Régiók Szövetsége kezdeményezései, az egységes európai belső piac megvalósulása, az EU regionális politikája, valamint Kelet-Közép-Európa demokratizálódása a nemzeti határok átjárhatóságát könnyítették. (Perkmann, 2003; Dokic et al., 2006).

Az *Interreg-programok* végrehajtását követően – amelyek átfogó célja volt, hogy a nemzeti határok ne jelentsenek akadályt az európai régiók kiegyensúlyozott fejlődése és integrációja előtt – a 2007-2013 közötti időszakban a *Magyarország–Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program* megvalósítására kerülhetett sor. Az Európai Bizottság által elfogadott program első öt évére rendelkezésre álló közösségi támogatása 35,5 millió euró volt. A program a lehetőségek széles skáláját kínálta a kedvezményezettek számára, elsősorban két prioritás keretein belül (fenntartható környezet- és turizmusfejlesztés, valamint az együttműködő gazdaság és közösségek közötti humánerőforrás-fejlesztés).

A közvetlen, határon átnyúló hatás biztosítása érdekében mind a magyar, mind pedig a horvát oldalról szükséges volt partnerek bevonása. A projektek tervezését és végrehajtását az együttműködési feltételeknek megfelelően kellett végezni, ahol közös a projektfejlesztés, az emberi erőforrás, a projektvégrehajtás és a finanszírozás. A projektek eredményeinek a határ mindkét oldalán érvényre kell jutniuk, és számottevő hatást kell gyakorolniuk. (Jessop, 1995; Sodupe, 1999)

Célok és módszerek

Az EU és az interregionális, valamint határon átnyúló együttműködések viszonyát, *azok jelentőségét,* európai és hazai *mozgatórugóit (Perkmann, 2003)*, *illetve a poszt-szocialista lokális gazdasági stratégiákat feltáró szakirodalmak mellett fontosnak tartottuk értékelő elemzés alá vonni* a *Szlovénia*–Magyarország–*Horvátország Szomszédsági Program* tapasztalatait és a fejlesztés lehetséges további irányait feltáró geográfiai és regionális fejlesztési tanulmányokat (Dokic et al., 2006; Rechnitzer, 1999, 2001) annak érdekében, hogy érzékelhetővé váljon, hogy a jelen vizsgálat célkitűzési miként illeszthetők az eddigi kutatások logikai ívébe.

A jelen tanulmány célja, hogy betekintést adjon a vizsgálat időpontjáig megvalósult fontosabb, munkaerő-piaci relevanciával is bíró *Interreg-* és *IPA-programok* eredményeibe. Az eredmények értékelésénél természetesen szerepet kapnak azok a hazai uniós támogatásból megvalósított programok is, amelyek a határ menti, hátrányos helyzetű térségben fejthették ki hatásukat, és amelyek tapasztalatainak felhasználása a határ túloldalán fekvő horvát területekre is számottevő hatást gyakorolhat. További cél a

munkaerő-piaci programok hatásainak értékelése a programokat koordináló szakemberekkel készített interjúk segítségével. Az értékelés során olyan kérdésekre kerestük a választ, miszerint bekövetkeztek-e a programtól remélt változások, illetve mérhető-e ezek hatása. Amennyiben adatokkal alá lehet támasztani az eredményeket, melyek ezek közül a közvetlen, illetve a közvetett hatások. Választ kerestünk arra is, hogy a beavatkozások eredményezték-e a kívánt változást, és milyen külső körülmények erősítették, vagy éppen gyengítették azok elérését. Fontos volt vizsgálni, hogy miként javították a célcsoport helyzetét a programok, illetve voltak-e a célcsoporton túlmutató hatások. Célul tűztük ki továbbá a hatások területi különbségeinek értékelése mellett azok hosszú távú fenntarthatóságának vizsgálatát. Szándékunk volt feltárni a programok sikeres, valamint kevéssé hatékony elemeit, azok belső és külső okait, illetve hogy a már megvalósult programok mennyiben segíthetik a horvát tapasztalatszerzést. Kérdést fogalmaztunk meg a jövő megoldásra váró határ menti munkaerő-piaci feladataival kapcsolatban is.

Eredmények

A drávamenti térség munkanélküliségének területi jellegzetességei

A drávamenti, számos korábban értékelt tényező alapján (Tésits & Alpek, 2012) sereghajtónak számító kistérség esetében az elmúlt évek folyamán sem történt olyan munkahelyteremtés, amely a foglalkoztatási helyzetet számottevően érintette volna. A mezőgazdaság a termelőszövetkezetek megszűnésével a foglalkoztatásban egyre csökkenő szerepet játszik. Az alacsony jövedelmek miatt a helyi piac nagyon szűk lehetőséget biztosít az itteni foglalkozások bővüléséhez. A területen a cigány lakosság aránya az átlagnál jóval magasabb. A szakképzetlenek közel kétharmados részvétele a munkaügyi regisztrációban jelzi a probléma súlyát. Bár a nagyarányú létszámleépítések a kilencvenes években megtörténtek, elmaradtak azok a fejlesztések, beruházások, amelyek nagyobb foglalkoztatást indukáltak volna.

Az érintett álláskeresők komoly hátrányban vannak az eredményes fellépéshez szükséges információk, kapcsolatok és érdekérvényesítés terén is. Az elsősorban alacsony képzettségű réteg iránt közvetlen keresletet gerjeszteni igen nehéz a gazdasági folyamatokba való drasztikus beavatkozás nélkül. A munkaerő-piaci programok többsége azonban nem vesz tudomást e rétegről, hiszen a részvétel szinte minden esetben előképzettséget, vagy legalább a nyolc általános iskolai osztály befejezését igényli. Az is igaz ugyanakkor, hogy az elmúlt évtized vége felé már nem csak a hátrányos helyzetűek nem találnak munkát, hanem a magasabb iskolai végzettségűek sem. Valamilyen szempontból tehát e térségekben szinte minden álláskereső hátrányos helyzetű, hiszen tartósan munkára várakoznak azok is, akik folyamatosan képzik magukat. A még működő vállalkozások a talpon maradásért, a munkahelyek megtartásáért küzdenek, fejlődési lehetőségek híján nem szívesen kockáztatnak a vállalkozók. A vizsgált határszakasz mindkét oldalán éppen ezek azok a kistérségek, amelyekben területileg egybe esik az országos átlagot többszörösen meghaladó munkanélküliség és a gazdasági megújulás képességének hiánya.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a foglalkoztatási és az öngondoskodási lehetőségek szempontjából e térségek népességének a többsége a rendszerváltást követő évtizedek egyértelmű vesztese. A helybeni foglalkoztatás meghatározó tényezői, a mezőgazdasági üzemek közül néhány maradt meg, csekély foglalkoztatási szerepvállalással. A

nagyvárosok itteni telephelyként funkcionáló üzemei sorra zárták be kapuikat, tömegesen bocsátották el a zömében alulképzett falusi munkaerőt, a problémahalmazt rázúdítva a tehetetlen kisfalvakra. A vállalkozások térhódításának nem voltak, nincsenek meg a legalapvetőbb gazdasági, humán tényezői. A legnagyobb foglalkoztatók a versenyszférában néhány száz fős munkavállalói létszámmal működnek. A vállalkozások zömmel családi alapú mikrovállalkozások, többnyire a szolgáltató szektorban, korszerűsítésre, fejlesztésre általában nincs lehetőségük. Ezt az is jól példázza, hogy a munkaerő-piaci szervezet által felkínált munkahelyteremtő pályázatokhoz évek óta nem csatlakoznak a gazdasági szervezetek. A külföldi tőke alig mutat érdeklődést e térség iránt. A gazdaság fejletlensége ugyanakkor nem teszi lehetővé a szolgáltatások széleskörű térhódítását, így az még az öngondoskodásra sem ad sok lehetőséget. A szakképzettséggel, illetve önálló döntési képességgel nem rendelkező, nagyfokú önállótlansággal és maximális kiszolgáltatottsággal jellemezhető álláskeresők többsége életkora, iskolai végzettsége, hitelhez jutási és vállalkozói képessége alapján nem tud önállóan gondoskodni magáról és családjáról.

A befektetők távolmaradását erősíti a nagyszámú, nemcsak képzetlen, de többségében sajnos motiválatlan álláskereső is, akik munkaszocializációja igen nehéz feladat. A helyzetet súlyosbítja, hogy a szakképzett munkaerő képzési és gyakorlottsági hiányosságokkal küzd, ráadásul nem a hiányszakmáknak megfelelő végzettséggel rendelkezik. Ilyen feltételek mellett a vállalkozások nem településnek e térségekbe.

A mezőgazdaságnak foglalkoztatási szempontból egyre kisebb a szerepe, holott a térségben hosszú évtizedeken keresztül a mezőgazdasági tevékenység volt a meghatározó. Beigazolódni látszik, hogy a termelés gépesítettségének fokozódása egyre inkább csökkenti az élő munkaerő felhasználását az ágazatban. A feldolgozóipart néhány kisvállalkozás, az építőipart néhány kisebb létszámú vállalkozás képviseli. A piaci viszonyok átrendeződése következtében a szolgáltatók profitérdekeltsége került előtérbe, így azokon a kistelepüléseken, ahol a forgalom nem biztosította a nyereséges üzemeltetést, a szolgáltatás csak részleges, azaz a boltok nyitvatartási idejét lecsökkentették. A periférikus elhelyezkedésű településeken multinacionális kereskedő cégek nem vetették meg lábukat. Erre a későbbiekben sincs túl nagy esély, a nagyvárosok közelsége ezt a legtöbb esetben nem indokolja. A kereskedelmi vállalkozások csekély munkaerő-igénnyel jelentkeznek, csak a fluktuáció okozta létszámkiesést pótolják. A falusi turizmus „megizmosodását" a programok hiánya mellett az is gátolja, hogy a települések önkormányzatai forráshiányosak, többségük a lakókörnyezetét nem tudja olyan színvonalra fejleszteni, amely a vendégek számára azt vonzóvá tenné.

A megújulás képessége szempontjából tehát bizonyos értelemben hasonló a helyzet a határ mindkét oldalán fekvő kistérségekben. A tőke, így a fejlesztési saját források csaknem teljes hiánya az életképes gazdasági szereplők hiányát eredményezi. Kisvállalkozások sora szűnik meg, ugyanakkor a változásokat, összefogást gátló atomizálódás, a fejletlen kooperációs készségek nagyon gyenge kapcsolati hálót, az együttműködés és tapasztalatátadás hiányát adja. Az amúgy is fejletlen, szűk belső piac, a fizetőképes kereslet hiánya, a fejletlen infrastruktúra, valamint az alacsony iskolázottság (a felsőfokú végzettség szinte teljes hiánya, középiskolai szinten elsősorban csak szakmunkás képesítés) még az öngondoskodás lehetőségét sem teremti meg. A már meglévő vállalkozások nem tudják érdemben növelni munkavállalóik létszámát, új, életképes kezdeményezések – a fentiek, valamint a fejletlen infrastruktúra, továbbá az ipari parkok hiánya miatt – pedig csekély számban jönnek létre.

1. ábra. A munkanélküliségi ráta térbeli alakulása

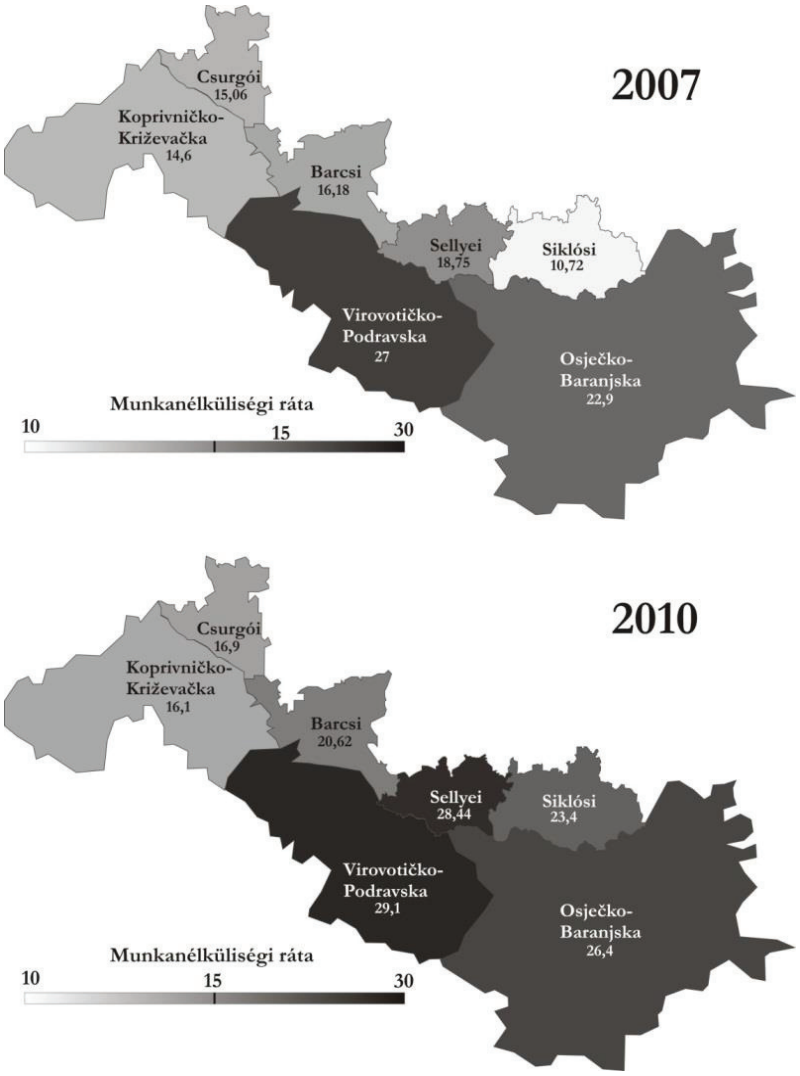

A 2005 és 2012 között megvalósult *Interreg*- és *IPA-programok* főbb tapasztalatai

Az *Interreg III. (A)* legfőbb célkitűzése a társadalmi-gazdasági centrumok határon átnyúló és fenntartható regionális fejlesztésének közös stratégiáin alapuló támogatása volt. Ez esetben a határon átívelő együttműködések legalkalmasabb térszínének a *NUTS III* bizonyult.

Ugyanakkor, az előcsatlakozási támogatási eszköz (IPA) a csatlakozási folyamatban részt vevő országoknak nyújt segítséget 2007 és 2013 között. Fő célkitűzése, hogy egységes keretbe foglalva elősegítse a támogatások hatékonyságának növelését, az intézményi kapacitások erősítését, a határon átnyúló kooperációt, a társadalmi-gazdasági fejlődést és a vidékfejlesztést. Az előcsatlakozási támogatás nyilvánvalóan hozzájárul a tagjelöltek és a lehetséges pályázók stabilizációjához és csatlakozási folyamatához, figyelembe véve azok specifikus adottságait.

Határon átnyúló gyógynövény gyűjtő-termelő-feldolgozó-értékesítő hálózat a határmenti térség gazdaságának fejlesztése érdekében

A projekt a *Szlovénia–Magyarország–Horvátország Szomszédsági Programban*, az Európai Unió és a Magyar Köztársaság társfinanszírozásával valósult meg. A projekt a határ menti gazdasági térség kialakítása érdekében fogalmazódott meg. A megelőző kutatások alapján a legjobb alternatív jövedelemszerzési, munkahely-teremtési lehetőségeket a térségben az agrárintegrációs programok jelentik. A cél ezért egy olyan önfenntartó gyógynövénybegyűjtő, -termelő és -felvásárló klaszter kiépítése volt, amely munkát, megélhetési lehetőséget biztosít a hátrányos gazdasági térségekben élő vidéki emberek számára. Cél volt továbbá egy gazdaságfejlesztési, agrárintegrációt elősegítő modell kialakítása, és későbbiekben e modell átültetése a gazdaság más területeire is. A horvát oldali határ menti térség hasonló problémái és adottságai miatt a projektben való részvétel és ennek eredményei hasznos tapasztalatokat szolgáltatnak egy hasonló horvátországi program megvalósításához, a modell teljes körű vagy részleges adaptálásához. A *Herbal Network* projekt magyar–horvát együttműködéssel valósult meg. Horvát oldalról az Eszék-Baranya Megyei Munkaügyi Központ a projekt szakmai partnere, akik a Magyarországon megvalósuló projekt tapasztalatai alapján, horvát oldalon egy hasonló projektet kívántak megvalósítani. Az Eszéki és Baranya Megyei Munkaügyi Központ hosszú távú együttműködését egy 2004-ben aláírt megállapodásban rögzítették. A két munkaügyi központ a *Herbal Network* projekt után már egy újabb közös pályázatot is benyújtott.

A projekt egy határ menti mezőgazdasági klaszter létrehozásával nagyszámú munkahelyet (kb. 200 fő) teremt a térségben. A horvát oldal hasonló gondokkal küzd a határ mellett. Mivel természeti adottságaik hasonlóak, a projekt példaértékű lehet a horvát oldal számára, az itt megszerzett tapasztalatokat a Horvát Munkaügyi Központ a határ másik oldalán kamatoztatja. Jelenleg mindkét oldalon folyik a gyógynövények korlátozott mértékű termelése és gyűjtése, valamint korlátozott számban vannak a feldolgozásra, értékesítésre szakosodott vállalkozások. A későbbiekben kialakulhat egy integrált horvát–magyar beszállítói, felvásárlói és feldolgozói hálózat, mely közösen felléphet az exportpiacon.

A közös strukturált információáramlással a begyűjtés menete a kereslethez igazítható, és a szezonalitás miatti bevételkiesés minimalizálható. Nagyobb mozgásteret jelent a felvásárlók számára a másik országban termő fajok kínálata (pl. medvehagyma, kálmosgyökér). Ezentúl a tapasztalatcsere a hálózat több szintjén és tevékenységi területén is megvalósul: a munkaügyi központok intézményrendszerének működésénél, a pályázati menedzsment területén – hiszen az érintett horvát szervezetek még nem valósítottak meg hasonló komplex pályázati projektet –, figyelembe véve a két országbeli vállalkozók eltérő értékesítési, piaci működését.

A nyugat-európai piac megköveteli a begyűjtött növények és a termékek beminősítését (pl. vegyszermentesség, hatóanyag tartalom), főleg a biotermékek esetén. A projekt keretében a PTE-n üzembe helyezték azokat a berendezéseket, melyek kiegészülve a már a térségünkben másutt működő berendezésekkel biztosítják a teljes körű bevizsgálás lehetőségét. A műszer könnyen elérhető és igénybe vehető a horvát oldali termelők számára, s így a minősítés segítségével mindkét ország termelői, feldolgozói magasabb árat érhetnek el a közös exportpiacokon. A projekt operatív céljai az alábbiak voltak:

Képzéssel a minőségi (pannon) falusi turizmusért

A projekt átfogó célja a munkaerő szaktudásának fejlesztése volt a határ menti régióban (a továbbiakban: „Pannon régióban") a falusi vendéglátóhelyek körében. A projektcél ezen szolgáltatók számára egy a határokon átnyúló, a Pannon régió adottságaihoz igazodó régióspecifikus képzési program kialakítása és lebonyolítása volt. A projekt eredménye egy újonnan kifejlesztett közös horvát–magyar tananyag, mely a „*European Curriculum for Training in Rural Tourism*" ajánláshoz igazodik és 10 modulból áll. A projekt közvetett célcsoportját a Pannon régió falusi és tanyasi vendéglátóhelyeinek tulajdonosai (falusi turizmus szolgáltatók), illetve a turisták alkották, közvetlen célcsoportjai pedig a képzésünkön résztvevő falusi turizmus szolgáltatók voltak. A tananyag segítségével a célcsoport fejlesztheti szolgáltatási színvonalát, illetve új falusi vendéglátóhelyek elindítása is könnyebb.

„Együttműködés határok nélkül" Magyar–Horvát Foglalkoztatáspolitikai Szakértői Akadémia (2010–2011)

A Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ 3 különböző témakörben pályázott és nyert el támogatást, amelyek közül kettőben vezető kedvezményezettként vesz részt (ezek: „*Együttműködés határok nélkül*" *Magyar–Horvát Foglalkoztatáspolitikai Szakértői Akadémia*, valamint „*Tanulás és munka*" pályaválasztási, pályakorrekciós projekt), egyben pedig konzorciumi partnerként („*Munka és egészség*" foglalkozás-egészségügyi projekt, kutatással, fejlesztéssel, innovációval). A pályázatok támogatásban részesítését a többéves, csaknem egy évtizedes múltra visszavezethető horvát–magyar munkaügyi kapcsolatok tették lehetővé. Az első, formalizált együttműködés a Baranya Megyei és az Eszéki Munkaügyi Központ között jött létre 2001-ben, melyet két évvel később követett a Somogy megyei, illetve a viroviticai munkaügyi szervezetek közti megállapodás. A szervezet régiós átalakulása után azonnal, 2007-ben regionális szintre emelték az együttműködést.

A Baranya–Eszék-Baranya, a Somogy –Verőce és a Zala–Muraköz–Varasd kapcsolatrendszer más-más problémák mentén, más-más motivációkkal alakult az elmúlt 10 évben. A baranyai és somogyi kapcsolatok egyrészt konkrét, kishatár menti együttműködések támogatását jelentették, másrészt több uniós finanszírozású projekt megvalósításában is testet öltöttek. Az *Interreg-program* támogatásával két sikeres projektet valósítottak meg (lásd fentebb), az egyiket a *Herbal Network*, a másikat a *Pannonian Tourism* keretében, így már tapasztalatokat szereztek a közös programmegvalósításból. A *Pannonian Tourism* (2008 februárjában zárult) célja a pannon régió adottságaihoz igazodó képzési program kialakítása és lebonyolítása a falusi turizmus szolgáltatási színvonalának növelése érdekében. A Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ (DDRMK) mellett a Nyugat-dunántúli Regionális Munkaügyi Központnak is számos tapasztalata van a határ menti együttműködésben. A Zala–Muraköz–Varasd közötti kapcsolatrendszer a közös foglalkoztatási problémák feltárására és együttes kezelésére törekedett. Így zajlott az általános problémafeltárás jegyében 2004-ben az *I. Magyar–Horvát Foglalkoztatási Konferencia* Nagykanizsán, majd a második ilyen tanácskozás 2006-ban Zalakaroson, ahol már konkrét témáról, a tranzitfoglalkoztatás lehetőségeiről és gyakorlatáról cseréltek eszmét a résztvevők. A második konferencia nyitva hagyta az intézményes együttműködés kérdését, amelynek megoldását egy létrehozandó Szakértői Akadémia kompetenciájába utalta.

Az együttműködés szintje valószínűsíti, hogy a határrégióban még jelentős, kihasználatlan üzleti és munkaerő-piaci együttműködési potenciál van, mindezek mellett

az együttműködések esetiek, nincs intézményesült kapcsolatrendszer sem az állami szervek, sem a munkáltatók, sem a szociális partnerek között. A határ mentén várhatóan változni fog a foglalkoztatáspolitikai helyzet, az erre való felkészülésre adott lehetőséget ez a projekt. A gyakorlati együttműködést a szakértők együttműködésével kell elkezdeni, ezért hozták létre a Szakértői Akadémiát.

A projekt általános célja egy határ menti, magyar–horvát integrált munkaerőpiac támogatása. A Szakértői Akadémia létrehozásával rövidtávon megteremthető az intézményes együttműködés, hosszú távon mód nyílik a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer alkalmazásának összevetésére, lehetőség szerinti összehangolására, a közös projekttervezésre és projektgenerálásra foglalkoztatáspolitikai tartalommal, ennek eredményeképpen a gazdaság teljesítőképessége új lendületet kap a szervezeti tudás átadása, illetőleg az egymástól való tanulás által.

Az Akadémia szakértői műhelyekben vizsgálta az együttműködés egyes lehetséges terepeit, 8 workshop és 3 *Foglalkoztatáspolitikai Konferencia* keretében végezte munkáját. A szakmai műhelyek szakértői összefoglaló tanulmányok formájában rögzítették az egyes workshopok és a konferencia eredményeit. A projekt keretében létrehozták a *Virtuális Akadémiát*, ahol a szakértői tanulmányok publikálásán túl alkalom nyílt a szakértők akár online munkájára. Egy ily módon létrehozott közös infokommunikációs bázis szintén célja volt a projektnek.

Közvetlen célcsoportként jelölték meg a munkaügyi szervezetek foglalkoztatáspolitikai szakértőit, a munkáltatói szervezetek tisztségviselőit, a szociális partnerek képviselőit, a munkaerő-piaci szolgáltatást végző civil és nonprofit szervezetek vezetőit. A felsoroltak közvetlenül megismerték az egyes területeken alkalmazandó módszereket és jó gyakorlatokat. Képesek ezek disszeminálására és multiplikátor hatásuk lesz a térségben. Közvetett célcsoportok a munkaügyi szervezetek és a munkaerő-piaci szolgáltatást végző civil és nonprofit szervezetek munkatársai, a határ menti térség regisztrált álláskeresői, a határ mentén működő felnőttképző intézmények és nonprofit szervezetek, illetve a hiányszakmák miatt foglalkoztatási gondokkal küzdő munkáltatók.

A projekt tevékenységeit egy kéttengelyű együttműködési szinten, azonos arányban valósították meg a határ magyar és horvát oldalán a Pécs–Eszék; valamint a Zalaegerszeg–Csáktornya tengelyeken. A program eredményes megvalósításától azt várták, hogy a projekt hatására a projektpartnereken kívül a foglalkoztatáspolitikával foglalkozó civil és nonprofit szervezetek és az önkormányzatok, kamarák, szociális partnerek és munkáltatók között megindul először egy szakértői szintű, később pedig megvalósítói szintű kommunikáció és együttgondolkodás. Ez gyakorlatilag a közös munkaerőigény-felmérést, közös képzési, átképzési programok indítását, közös projekttervezési gyakorlat megvalósulását jelenti.

Az IPA „Tanulás és munka" magyar–horvát határ menti együttműködésben (2007-2011)

A projekt célja egy hatékonyabb és kiegyensúlyozottabb munkaerőpiac fejlesztése a határ menti régiókban, Magyarországon és Horvátországban, az oktatási és más intézmények között létrejövő együttműködés kialakításával. A projekt a célcsoport számára olyan programokat biztosít (pályaválasztási rendezvények, cserediák program, hátrányos helyzetű fiatalok pályaválasztási tábora), amelyek a jövőbeni munkaerő-piaci pozíciójuk erősödését segítik. A határon átnyúló közös munka során a képzési, pályaválasztási rendszerek és módszerek legjobb gyakorlatainak cseréje, a tanintézetek közötti együttműködések kialakítása, a hálózatépítés is közvetlenül megjelenik. A projekt közvetlen célcsoportja a magyar és horvát iskolarendszerben tanuló, pályaválasztás előtt

álló fiatalok. A program különböző elemei ezen célcsoport pályaválasztását segítik elő, az iskolák és a munkaügyi szervezet közötti együttműködés kialakításával, a rendezvényekkel és a legjobb gyakorlatok átvételével, a két országban alkalmazott egyedi módszerek átadásával. A célcsoporton belül a hátrányos helyzetű fiatalok kiemelt haszonélvezői a projektnek.

Az együttműködések átfogó értékelése

A magyar–horvát munkaerő-piaci együttműködések, ha nem is mérhető, számszerűsíthető azok hatása a munkanélküliség alakulására, mindenképpen fontos lépést jelentenek akár a pályaválasztási tanácsadás, akár a képzés vagy a konkrét munkavégzés révén a jövedelemszerző tevékenység bővítése irányába.

A gyógynövény-gyűjtő-termelő-feldolgozó-értékesítő hálózattal kapcsolatban alapvető és logikus feltevés volt, hogy a rendszer akkor működőképes, ha van, aki informálja a gyűjtőket az igényekről. A piaci információk szükségessége miatt szervezték meg azt az integrátori hálózatot, amely a nagykereskedői szintet jelenti, és amely a feldolgozóüzem és a termelő közé lép be. A program tükörprogramként működött, míg Magyarországon az Ormánságban, Horvátországban ettől különválasztva, de hasonlóan valósították meg.

A magyar oldalon a Schmidt und Co. Gyógy- és Fűszernövény Kereskedelmi Kft. baksai gyógynövényüzeme családi vállalkozásként 1997 óta foglalkozik gyógy- és fűszernövények termesztésével, gyűjtésével, felvásárlásával, elsődleges feldolgozásával, kereskedelmével. Az ormánsági terület kiválasztása a munkaerő-piaci szempontokon túl több aspektusból is előnyös. A vadon előforduló több mint száz gyógy- és fűszernövény nem szennyezett, ugyanakkor jó termőhelyi adottságokkal rendelkező területről származik. A munkaerő-igényes gyűjtő tevékenységre – ahol egyébként más munkalehetőség nincs – óriási igény mutatkozik. A feldolgozás a hazai népgyógyászat tapasztalatait és a legújabb szakirodalmi forrásmunkákat felhasználó kutató-fejlesztő tevékenységgel egészül ki a Pécsi Tudományegyetem Növénytani és Farmakognóziai Tanszékeinek részvételével. A továbbfejlődés lehetősége is adott, a térségben szárítók üzembe helyezésével, ha jelentős jövedelemtermelés nem is érhető el, megtakarítás és életminőség-javulás mindenképp. Az együttműködés ebben a szakaszban a tapasztalatok átadásában öltött testet.

A megvalósítás során számos eltérés volt megfigyelhető a határ két oldalán. A különbségek történelmi és kulturális okokra is visszavezethetőek, amelyek a sikerességet is alapvetően befolyásolták. Horvátországban a mezőgazdaság szocialista átalakítása során nem volt olyan erős az iparosítási kényszerrel párosuló termelőszövetkezeti átalakítás, így a családi gazdaságok kialakulásának a feltételei is adottak voltak. Ugyanakkor a földművelés nagyobb mértékű megbecsülése, a rugalmasabb szabályozási háttér miatt a horvát oldalon a program is sikeresebb lehetett, az intenzíven beinduló önszerveződés klaszter létrehozására is irányult, amelynek célja többek között feldolgozó-, szárító-, sajtológépek üzembe helyezése. Az őstermelőkkel kapcsolatos szabályozás, valamint a magyar munkaerő-piaci szervezet akkor aktuálissá váló területi átszervezéséből adódó változások az integrátori hálózat szakmai, tanácsadói koordinálására irányuló tervek elé akadályokat gördítettek. A magyar program sikeressége az eredeti célkitűzések szempontjából is megkérdőjelezhető. Ezek a célok ormánsági munkanélküliek tömegeinek hosszú távú, bár relatíve szerény jövedelemszerző tevékenységének biztosítására irányultak. Ma már inkább csak gyógynövény-termeléssel foglalkoznak. A sikeresebb programhoz minden bizonnyal

hosszabb időtartamú, időbeni csúszásoktól mentes projektre lett volna szükség, így a képzések sem a téli időszakra estek volna. A tevékenység jövedelemtermelő képességét az is erőteljesen befolyásolja, hogy a növényeket egy-másfél évtizede változatlan áron vásárolják fel.

A szakmai együttműködésre, a pályaválasztási rendezvények szervezésére, valamint a közös tananyagfejlesztésre irányuló programok ugyanakkor mindkét oldal számára maradéktalanul sikeresnek mondhatók. Ezen programok közvetett munkaerő-piaci hatásai sem mérhetőek, ugyanakkor az egy év alatt a rendezvényeket látogató 15 000 regisztrált részvevői létszám magáért beszél. A *Pannonian Tourism* programban az egyeztetések előtti magyar elképzelés egy, a Dráva-menti térség turisztikai vonzerejének fokozását, a fogadóképességet bővítő komplex turisztikai termékcsomag kialakítására irányult, azonban, mivel a horvát oldalon számos családi kisüzem foglalkozik vendéglátással, illetve kapcsolja össze a háztáji termelést a szállásadással, a közös célkitűzés a falusi vendéglátáshoz kapcsolódó tananyagfejlesztés lett. A jól hasznosítható, előadásokat, illusztrációkat is tartalmazó, interneten is elérhető tananyag Magyarországon az OKJ-s képzés mellett kiegészítésként használható.

Következtetések

Összességében elmondható, hogy az együttműködési programok anyagi forrásigényes elemei addig működtek, amíg azokat finanszírozták. Ezen esetekben a programok zárása egyben azok fenntartását is megakadályozta. A nem finanszírozás-igényes programok, amennyiben helyi igény is mutatkozott – tehát nem hibás feltevésen alapultak, illetve alapvető változások nem következtek be –, hosszú távon fenntarthatónak bizonyultak. A fentieken túl a határon átnyúló programok megvalósítását nehezítették a jogi, szabályozási háttér nehézségei, a szemléletbeli problémák, az egyes tevékenységekhez fűződő hagyományok hiánya, valamint a projektek időbeni csúszásai is. A fenntarthatóságot nehezítő további tényező még az egymásnak feszülő érdekek miatt a programokban megjelenő üzleti, forprofit relációk partnerséggé konvertálása.

Ugyanakkor a horvát–magyar együttműködés minden esetben kiválóan, zökkenőmentesen működött, amely annak is köszönhető, hogy a kooperáló térségek hasonló munkaerő-piaci problémákkal, hasonló módszerekkel küzdenek, még a projektbeszámolók, értékelések is hasonló eredményre jutottak. A horvát partnerek minden esetben rugalmasságról tettek bizonyságot, kreatív hozzáállásuk talán a kevesebb adminisztratív korlátnak és jogszabályi béklyónak, így egy rugalmasabb munkaerő-piaci szervezeti háttérnek is köszönhető. A kapcsolatok, együttműködések fenntartása, bővítése tehát Horvátország európai uniós csatlakozását követően is indokolt, akik saját útjukat járva, de a magyar uniós tapasztalatokat is átvéve stabilizálhatják leghátrányosabb térségeik munkaerő-piaci helyzetét.

Irodalom

Jessop, B. (1995). *Regional Economic Blocs, Cross-Border Cooperation, and Local Economic Strategies in Post-Socialism: Politics, Policies and Prospects. American Behavioral Scientist* 38 (5): 674-715.

Perkmann, M. (2003). Cross-Border Regions in Europe: Significance and Drivers of Regional Cross-Border Co-Operation. *European Urban and Regional Studies* 10: 153-171.

Dokic, I. et al. (2006). Croatian experiences in establishing new modes of governance through the EU Neighbourhood Programme Slovenia-Hungary-Croatia. *World Planning Schools Congress 2006*, *Mexico City*.

Sodupe, K. (1999). The European Union and Interregional Cooperation. *Regional and Federal Studies* 9 (1).

Rechnitzer, J. (1999). Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: Nárai, M. & Rechnitzer, J. (szerk.): *Elválaszt és összeköt - a határ.* Pécs – Győr: MTA RKK.

Rechnitzer, J. (2001). A határ menti regionális együttműködés sajátosságai és a fejlesztés lehetséges irányai. *Pro Minoritate* (Nyár).

Tésits, R. & Alpek, B. L. (2012). *Labour market needs assessment of the Hungarian-Croatian border region.* Pécs: Dél-Dunántúli Regionális Forrásközpont Szolgáltató Nonprofit Kft.

Napelemes rendszerek, mint a területfejlesztés motorjai – egy társadalomtudományi értelmezés

Photovoltaic Systems as Actuators of Regional Development – a Social Understanding[1]

VARJÚ VIKTOR

Összefoglalás

Ha a helyi társadalom befogadásának feltételeit nézzük, azt látjuk, hogy egy innováció integrálásának bizonyos akadályai vannak. Jelen tanulmány a fotovoltaikus rendszerek, mint innováció helyi társadalomba történő integrálódásának feltételeit vizsgálja. Empirikus kutatás alapján a cikk azt mutatja be, hogy a helyi társadalom szereplőinek milyen szerepe van ebben. A tanulmány arra jut, hogy a helyi döntéshozók és vezetők szerepe fontos az innováció terjedésében, a hátrányos helyzetű térségekben különösen.

Kulcsszavak: *napelemes rendszerek – fogadó társadalom – fejletlen régió*

Abstract

The integration of innovations has certain barriers as far as the receiving conditions in a local society are regarded. The paper focuses on the conditions of use of PV systems as innovations. Based on empirical research, the paper reveals how the different stakeholders of the local society become aware of innovations. As a conclusion, the spread of innovations greatly depends on the decision-makers and leaders of a society, especially in disadvantaged regions.

Keywords: *photovoltaic systems – receiving society – underdeveloped region*

Bevezetés

Az EU 2020-ig tartó stratégiai célkitűzései között szerepel az energiahatékonyság 20%-os, illetve a teljes energiafogyasztásban a megújuló energia részarányának 20%-ra történő növelése. Magyarország ebben a kívántnál kisebb szerepet vállalt, ennek ellenére, vagy inkább pont ezért a megújuló energia felhasználási körülményeinek vizsgálata kardinális kérdés. A megújuló energia használatának feltételeit a földrajzi mellett elsősorban közgazdasági és technológiai oldalról szokták vizsgálni. A társadalmi feltételek, illetve ennek a többi tényezővel kapcsolatos vizsgálata gyakran háttérbe szorul.

Az *IPA REGPHOSYS*[2] kutatás keretében azt kívánjuk feltárni, hogy milyen komplex tényezőrendszer az, amely befolyásolja a megújuló energiák, köztük a napelemes rendszerek elterjedését. Jelen tanulmány (az első kutatási eredmények alapján) röviden felvillantja azokat a tényezőket és összefüggéseket, amelyek a helyi közösségbe integrálódó innovációt befolyásolják.

[1] A tanulmány az IPA HUHR REGPHOSYS (HUHR/1101/2.1.3./0002) projekt keretében készült.

[2] www.regphosys.eu

Elméleti keretfeltételek

A megújuló energia termelésének technikai, technológiai feltételei egyre nagyobb ütemben fejlődnek, egyre hatékonyabb és olcsóbb megoldásokat kínálva. A megújuló energiaforrások használatát ma elsősorban gazdaságossági, megtérülési szempontból elemzik, a döntéshozók (lett légyen az mikro vagy makro közösség) a hagyományos közgazdaságtani megfontolások alapján döntenek. A keretfeltételek és a közgazdaságtani hozzáállás azonban változik. A napenergiát (a szélenergia mellett) egyre inkább az ún. legkisebb költség elvű[3] opciónak tekintik a rurális térségek gazdasági és közösségi fejlesztésében, amely elektromos, tiszta energia termelése mellett helyi munkalehetőséget és helyi fejlesztési lehetőséget biztosít. (Foster et al., 2010)

Az ökológiai közgazdaságtanból a megújuló energiaipari szektorra hagyományozható szakpolitikai megfontolás kulcsa az elővigyázatosság elve. Ez azt jelenti, hogy a környezet-gazdaságtannal szemben az ökológiai közgazdaságtan megkérdőjelezi a természet pénzbeli értékelését, valamint szakítva a konzervatív, neoklasszikus közgazdaságtani megközelítésekkel, elutasítja a pillanatnyi költség-haszon elemzésen alapuló döntéshozatalt is. Ebben a tekintetben az ökológiai közgazdaságtan elveti az olyan „puha" „fenntarthatósági" szakpolitikai eszközöket, mint például az emisszió-kereskedelmi rendszer. Ezek alapján a megújuló energiával kapcsolatos törekvéseknek, ha azok az ökológiai gazdaságtanon kíván alapulni, meglehetősen nehéz feladatuk lesz a hagyományos gondolkodással és értékítélettel szemben.

Az ökológiai közgazdaságtan megújuló energiaszektorra való hatásának egyik kardinális alapelve még a globális kereskedelem visszaszorítása, a regionális termelés előtérbe helyezése. Gowdy (2004) azzal érvel, hogy a környezetszennyezés mellett alapvető problémája a kereskedelem[4] széleskörűvé válásának a társadalmi különbségek növekedése. Az elosztás a kereskedelem fokozódása révén egy szűk elit réteg kezébe kerül. (Gowdy, 2004) Kétségtelen, hogy a megújuló energetikai piac jelenlegi helyzetében ez nem kiküszöbölhető, és az elit lobbiereje (függetlenül attól, hogy kormányzati, meta-kormányzati, intézményi vagy piaci szereplőkről beszélünk) közvetett módon a társadalmi kiegyenlítődést nem segíti. Ha azonban a műszaki innovációs potenciál megerősödik a régióban, valamint a megújuló energiatermelés eszközigény-gyártásának egy része a régióba csoportosítható, úgy a kereskedelmi és piaci magatartás negatív hatása is csökkenthető.

Egy másik fontos befolyásoló tényező, amely (nemcsak) az innovációjára hat, a társadalmi beágyazódás. Polányi (1976) szubsztantív, gazdaságszociológiai jellegű megközelítése szerint a *gazdasági* viselkedés a *társadalom*ba beágyazott, annak alapvető befolyásoló szerepe van. A gazdaságszociológián túlmutatva a közgazdaságtan elméleti irodalmában a regionális innovációs rendszerek (társadalmi) beágyazottsága is hangsúlyosan jelenik meg. (Vas & Bajmócy, 2012) Az innovációs rendszerek működésének, hatásainak megértéséhez ma mainstream kutatási irányvonal a gazdasági élet, és benne az innovációs jelenségek intézményeinek vizsgálata. Az intézményi vizsgálatokon belül megkülönböztetnek formális intézményeket, ahol például a jogi, gazdasági szabályokat elemzik, valamint informális intézményeket, amely alatt egy adott társadalmi berendezkedés szabályait értik. (North, 1990) E kettősséget Bodor (2013) kemény

[3] A least-cost vagy legkisebb költség elvű tervezés lényege, hogy nem csak a költség-haszon elemzéseknél szokásos tényezőket veszik figyelembe, hanem minden megoldás figyelembevételével a legkisebb költségű megoldást választja a tervező.
[4] Akár az elektromos energiáról, akár az azokat előállító berendezésekről beszélünk.

formális intézményeknek, vagy „nem társadalmi tényezőknek", illetve puha-informális intézményeknek, vagy „társadalmi tényezőknek" nevezi. (Bodor, 2013, p. 129) Míg az intézményi kutatások jellemzően az elsőre helyezik a hangsúlyt, a társadalmi tényezőkkel kapcsolatos, ám annál fontosabb vizsgálatokra viszonylag kevés elemzés fókuszál. A tanulmány, amely többek között cégvezetőkkel és innovációs szakemberekkel készült interjúkra épül, azt írja, hogy „*a szakemberek diskurzusában*" „*az innovációs folyamatokat körülvevő, tágan értelmezett táraadalmi környezet nem kap hangaúlyoa szerepet* – így vélhetőleg az innovációs „cselekvésekben" sem*. Az amúgy meglehetőaen negatívan megítélt innovációa rendazer működéai problémáit aokkal inkább azervezeti, irányítáai, finanazírozáai azabályozáai anomáliákra vezetik viaaza."* (Bodor, 2013, p. 140)

A megújuló energiák (mint innováció) használatának alapvető feltétele az adott társadalom befogadóképessége. A társadalmi befogadást a fentieken túl az egyének, és a lokális társadalom formális, választott, valamint informális vezetői is befolyásolják.

A kutatási térség, a kutatás módszere

A jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás a *Magyar – Horvát IPA Határon Átnyúló Együttműködéai Program* térségét[5] vizsgálja, azon belül Baranya, valamint Osječko-baranjska megyékre, azok elmaradott térségeire fókuszál. A kutatás célja feltárni és elemezni a térség napelemes energiatermelési rendszerének komplex földrajzi (társadalmi, gazdasági, környezeti) feltételeit, majd a horvát partner mérési eredményeinek felhasználásával az energiatermelő rendszerek környezeti, gazdasági és társadalmi hasznait, lehetőségeit.

Az említett térség a határ mindkét oldalán történetileg periferikus helyzetű, azt gyenge gazdasági teljesítmény jellemzi. Az államszocializmus időszaka alatt a Jugoszláv állammal történő szembenállás miatt (a Tito éra idején) a térségben a fejlesztések is háttérbe szorultak, gyakran az eredeti fejlesztési terveket máshol valósították meg (pl. a Mohácsra tervezett, majd Dunaújvárosban megvalósított vasmű). Az 1990-es évek geopolitikai helyzete, a polgárháború időszaka szintén nem kedvezett a térség szociális-gazdasági helyzetének. Az *IPA* programterület egy főre jutó GDP értékei hasonlóan hátrányos helyzetet mutatnak. Horvátországban 73% (2006), Magyarországon 72% (2007) az egy főre jutó GDP aránya az országos átlagokhoz képest a nemzeti statisztikai hivatalok adatai alapján, amely arány azóta sem javult.

A térség magyar oldala aprófalvas, a népesség eloszlása is egyenetlen. A településeket elöregedő demográfiai struktúra jellemzi, a népesség drasztikusan csökken, de csökken a lakosság képzettségi szintje is (az elvándorlások következtében), amely az adaptációs lehetőségeket csorbítja. A roma lakosság nagy aránya, életmódbeli és kulturális különbsége, valamint a számottevő munkanélküliség, továbbá a bevételek, alkalmi munkák gyérülése a térséget még hátrányosabb helyzetbe taszítja. (Hajdú, 2003; Virág, 2010) Az EU 2007-13-as tervezési periódusának hatása alig mérhető, a támogatások nagy része a városi térségekbe koncentrálódik, emellett országos szinten a támogatások egy főre vetített aránya, és összvolumene az egyik legalacsonyabb. (Finta, 2013) A közlekedési infrastruktúra gyengesége a földrajzi és makroregionális helyzettel magyarázható. A térséget nem érintik az európai megakorridorok. (Erdősi, 2003)

Részben a fent említett történeti okok miatt azonban a természeti környezet jó állapotban maradt meg. A Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság létrehozása (1996), valamint a

[5] http://www.hu-hr-ipa.com/hu/programterulet

Kopački-rit, amely ramsari terület, a természetvédelmi tevékenységet, bemutatóhelyeiken keresztül pedig a környezettudatos oktatást erősíti. A 2000-es években elinduló államközi természetvédelmi kezdeményezések – amelyek csak lassan haladnak előre – vélhetőleg tovább javítják az együttműködést.

Ha megnézzük a természetföldrajzi feltételeket, elmondható, hogy Magyarország kedvező helyzetben van. Magyarországon az átlagos éves napsütéses órák száma 1800-2100 között szóródik, a déli országrészben (különösen Sellye és Szeged környékén) elérheti a 2500 órát is. (Göőz, 2013)[6] A hőmérsékleti viszonyok tovább kedveznek a napenergia felhasználásának, mivel a délebbi területekhez viszonyított alacsonyabb átlaghőmérséklet miatt a napelemek teljesítménye nagyobb. (Foster, et al., 2010)

A kutatás első, jelen fázisában a másodlagos források feldolgozása, és esettanulmányok készítése mellett félig strukturált interjúk készültek a megújuló energiát használó szereplőkkel, önkormányzatokkal, cégekkel, elektromos energiát termelő erőművekkel, feltárva a megújuló energiaforrások használatának legfőbb akadályait.

Az első eredmények és összegzés

Trainer (1995) cikkében megfogalmazza azt a ma is irányadó megállapítást, hogy a megújuló energia nem tudja helyettesíteni teljes mértékben napjaink nagyarányú energiafogyasztását. Ahhoz, hogy a megújuló energia szerepe számottevő legyen, az átlagosnál alacsonyabb egy főre jutó energiafogyasztásra, lényegesen alacsonyabb életminőségre és nulla gazdasági növekedésre van szükség. (Trainer, 1995) Paradox módon ezek a feltételek rendelkezésre állnak a vizsgált térségben, így a lehetőség a teljes mértékben megújuló energiára való átállásra adott.

Ha röviden áttekintjük a napelemes rendszerek magyarországi intézményi keretfeltételeit, akkor azt látjuk, hogy e miliő nem kedvező. Annak ellenére, hogy a földrajzi feltételek optimálisak, hiszen a napsütéses órák száma már kellően magas, az intézményi háttér nem támogató. Amíg Magyarországon a menetrendadási kötelezettség fél MW felett terheli az üzemeltetőt, addig ez az érték Szlovákiában 4 MW. A magyar zöldáram átvételi ára jellemzően fele vagy harmada a környező országokénak, így a magyarországi beruházások pályázati támogatás nélküli megvalósulása a befektetőket nem vonzza, nem segítve ezzel Magyarország projektvezérelt társadalmi létből fejlesztési-igény vezérelt társadalmi létbe történő átmenetét.

Ugyanakkor az egyik legdinamikusabban fejlődő, a legnagyobb arányban napenergiát használó országban, Németországban a támogatás szerepe alapvető. A német siker egyik biztosítéka a megújuló energetikai fejlesztések állami támogatása, a másik a megújuló energetikára épülő hazai ipar fejlettsége, a folyamatos K+F biztosítása, a német technológia és a német gyártók versenyképessége, de mindenekelőtt a német energia-árszabás, ami a betáplált energiáért dupla annyi eurót fizet, mint a fogyasztói ár. (Tóth, 2010; Mezei, 2013)

Amíg Németországban egy kiserőmű engedélyeztetési eljárása néhány hét alatt lezajlik, addig ez Magyarországon a túlbürokratizált rendszer miatt könnyen eléri a két évet.[7] A környezetpolitikai és fejlesztéspolitikai intézményrendszer centralizáltsága, határidőket

[6] Valamint: http://re.jrc.cec.eu.int/pvgis.
[7] Egy interjúalany által elmondottak alapján.

nem tisztelő, bürokratikus működése (Varjú, 2011) a megvalósítás helyi szintjén is tetten érhető.

A rendszerváltozást követően ugyan javultak a környezetvédelem szervezeti, intézményesült, valamint civil keretfeltételei és rendszerei, az 1990-es években azonban a környezetvédelem és problematikája egyértelműen visszaszorult. (Szirmai, 1999) Ennek oka a társadalmi-gazdasági átalakulás volt. A helyi szintet vizsgálva elmondható, hogy az egyéni jövedelmi, egzisztenciális állapotban bekövetkezett változások elirányították a figyelmet a környezeti kérdésekről.

A kutatásból látható, hogy a fenntarthatóság elemei nem egyforma súllyal jelennek meg az önkormányzatok feladat-orientáltságában. A jogszabályok és a társadalmi elvárás által mozgatott társadalmi elemekhez fűződő viszony erőteljes. Az önkormányzatok gazdasági fenntarthatósága rövid időn belül könnyen összeomolhat. Ugyanakkor a települések a helyi, hosszabb távon fenntartható gazdaságfejlesztésére alapvetően aktív figyelmet fordítanak, az eszközkészlet azonban eltérő. (Mezei, 2008) A természeti környezet fenntarthatósága, a környezetvédelmi tevékenység jellemzően háttérbe szorul. Ha meg is jelenik, azt nem a környezettudatosság, hanem a gazdasági érdekek motiválják. A környezetvédelmi beruházások közül gyakorlatilag csak azok valósultak meg eddig, amelyeket az ISPA/Kohéziós Alap (KA) (szennyvízkezeléssel és hulladékgazdálkodással kapcsolatos beruházások), vagy megújuló energetikai beruházások pályázata támogatott, valamint jogszabályi kötelezettség írt elő.

Alapvető megállapításként kezelhető az, hogy egy település fejlődése alapvetően függ a döntéshozók, településvezetők, helyi szereplők érdekhálózatától, személyi kompetenciájától. „A személyes befolyásrendszerek mögött a nagyobb településeken mindig bonyolult szervezeti bázis húzódik." (Pálné Kovács, 2008, p. 93) „Minél kisebb egy falu, boldogulása annál szorosabb függésben van az önkormányzattól, a polgármester képességeitől, személyes ambícióitól." (Faludi, 1995, p. 380) Minél alacsonyabb szintre megyünk, az individuum, az egység szerepe annál markánsabb. Ennél fogva környezetpolitikai szempontból a helyi szint aktív, cselekvő szerepe megkerülhetetlen.

A kutatás során végzett interjúk a települési vezetők alapvető szerepét támasztják alá. Mind Bóly, mind Véménd, mind pedig Orfű polgármestere az önkormányzati megújuló energetikai beruházások meghatározó szereplője volt, képviselő testületükkel el tudták fogadtatni az új irányt. Az is elmondható azonban, hogy a döntéseket a gazdasági racionalitás vezérelte, a környezetvédelmi megfontolás a döntésekben nem, vagy csak alig jelent meg. A későbbiekben a környezetvédelmi szempontot, mint marketing eszközt alkalmazták. Véleményünk szerint ez azonban nem elítélendő, hiszen a gazdasági racionalitás mellett a környezetvédelem propagálása spin-off hatásként való megjelenésének oktató, nevelő funkciója kihasználható.

Ha az energetikában az információs struktúrák zavarosak és áttekinthetetlenek, akkor az hatással van a döntéshozatali folyamatra is. A megalapozatlan, átgondolatlan, pillanatnyi érdekek alapján meghozott döntések nyomán torz energiaszerkezet és nyilvánosság jöhet létre. Az Energiaklub kutatási elemzéseiben azt állapítja meg, hogy a társadalmi nyilvánosság számos esetben csorbát szenvedett, a transzparencia korlátozva valósul meg, melynek oka, hogy az energetikában az adatszolgáltatási kultúra még kevéssé fejlett, valamint a hazai jogszabályi környezet anomáliái sem segítik a hatékonyságot. Az elemzés azt is felszínre hozza, hogy a jogalkalmazói gyakorlat is súlyosan csorbítja a környezeti demokrácia érvényesülési lehetőségeit. (Antal, 2012)

Az interjúalanyok is alátámasztották a fentieket. A beruházások jórészt esetlegesek, egy-egy kiíráshoz köthetőek (a támogatási rendszer nem szisztematikus, mint ahogyan Németországban). Elmondásuk szerint a megújuló energetikával kapcsolatos transzparencia szintje alacsony, ugyanakkor az intézményi rendszer meglehetősen átpolitizált. Az objektivitás, valamint a szakértői tudás megjelenése korlátozott, kívánni valót hagy maga után (1. táblázat).

1. táblázat. A „Hogyan értékelné Magyarországon a megújuló energiával kapcsolatos hozzáállást az alábbiak szempontjából?" kérdésre adott válaszok jellemző eloszlása az interjúk alapján (2013)

	Magas	Közepes	*Alacsony*
Átpolitizáltság	X		
Objektivitás (szakértői tudás)		X	
Transzparencia szintje			X

Összegzésként elmondható, hogy a kedvező földrajzi körülmények, az elmúlt években drasztikusan olcsóbbá váló technológia ellenére a térség társadalmi-gazdasági helyzete nem biztosít kellő fogadókészséget az innováció elterjedésére. A magyar kényszerpálya, a pályázat-vezérelt társadalmi hozzáállás, amely a nem szisztematikus és kiszámítható támogatási rendszerrel párosul, továbbá a bürokratikus intézményi rendszer a lehetőségeket tovább gyengíti. A megvalósítást, a pozitív példákat jelenleg a személyes kompetencia, a helyi közösség vezetőjének személye, vagy a kitartó piaci szereplő adja csak. Elmondható, hogy a magyar megújuló energia-beruházások, ezzel együtt a fejlődés lehetőségének legfőbb akadályai elsősorban a társadalmi sajátosságokban keresendőek.

A kutatás a továbbiakban lakossági megkérdezés értékelésén keresztül kívánja finomítani a társadalmi tényezőkkel kapcsolatosan megfogalmazottakat.

Irodalom

Antal, A. (2012). Környezeti demokrácia az energetikában (pp. 153-168). In: Pánovics, A. & Glied, V. (szerk.). *…Cselekedj lokálisan! Társadalmi részvétel környezeti ügyekben.* Pécs: Publikon Kiadó.

Bodor, Á. (2013). "Mivel van baj?" – A társadalmi kontextus megjelenése az innovációs szakemberek problémaérzékelésében (pp. 127-142). In: Gál, Z. (szerk.). *Innovációbarát kormányzás Magyarországon.* Pécs: MTA KRTK RKI.

Erdősi, F. (2003). Transport in South Transdanubia (pp. 27-37). In: Hajdú, Z. & Pálné Kovács I. (eds.). *Portrait of South Transdanubia: A region in transition*. Pécs: Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies.

Finta, I. (2013). Az aprófalvak fejlesztési igényei és a nemzeti szintű fejlesztési tervek által nyújtott lehetőségek (pp. 315-330). In. Kovács, K. & Váradi M. M. (szerk.). *Hátrányban vidéken.* Budapest: Argumentum Kiadó.

Faludi, E. (1995). Aprófalvak együttműködési formái Baranyában (pp. 380-384). In: Kovács, T. (szerk.). *III. Falukonferencia. A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. Pécs: MTA RKK.

Foster, R., Ghassemi, M. & Cota, A. (2010). *Solar Energy. Renewable Energy and the Environment.* Boca Raton: CRC Press.

Gowdy, J. (2004). Kereskedelem, méltányosság és a regionális ökológiai fenntarthatóság (pp. 433-455). In: Pataki, Gy. & Takács-Sánta, A. (szerk.). *Természet és Gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény.* Budapest: Typotex Kiadó.

Göőz, L. (2013). The feasibility of micro-regional autonomous energy systems. In. Bokor, L., Csapó, J., Szelesi, T. & Wilhelm Z. (eds.). *Locality and the energy resources.* Shrewsbury: Frugeo.

Hajdú, Z. (2003). The settlement network (pp. 27-37). In: Hajdú, Z., Pálné Kovács, I. (eds.). *Portrait of South Transdanubia: A region in transition.* Pécs: Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies.

Mezei, C. (2008). The Role of Hungarian Local Governments in Local Economic Development. *Discussion Papers* 63.

Mezei, C. (2013). A fotovoltatikus rendszerek telepítési lehetőségeinek vizsgálata. Pécs: MTA KRTK RKI, kézirat.

North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pálné Kovács, I. (2008). *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus.

Polányi, K. (1976). *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Szirmai, V. (1999). *A környezeti érdekek Magyarországon.* Budapest: Pallas Stúdió.

Tóth, N. (szerk.). (2010). *Nyerni a napenergiával! Német példák – magyar önkormányzatoknak*. Energiaklub. http://energiaklub.hu/sites/default/files/nyerni_a_napenergiaval_kiadvany_1.pdf (Letöltve: 2013. 07. 10.)

Trainer, F. E. (1995). Can renewable energy sources sustain affluent society? *Energy Policy* 23*:*1009-1026.

Varjú, V. (2011). A fejlesztéspolitikába integrált környezeti politika. *Társadalomkutatás* 29 (4): 444-459.

Vas, Zs. & Bajmócy, Z. (2012). Az innovációs rendszerek 25 éve. *Közgazdasági Szemle* 11: 1233-1256.

Virág, T. (2010). *Kirekesztve: falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Az ökotérképezés módszerének szemléletformáló és motiváló hatásai

Awareness-raising and motivating effects of eco-mapping method

HOHMANN BALÁZS

Összefoglalás

Jelen tanulmány szervezetek környezeti teljesítményének, kezelésének és fejlesztésének egyik vizuális módszerével foglalkozik, részletesen tárgyalja az ökotérképezés módszertanát, bevezetésének lehetőségeit és feltételeit. A munka rámutat, hogy a módszer nemcsak a szervezeti környezeti tevékenység kialakítására és meghonosítására alkalmas, hanem megfelelő bevezetés mellett jelentős szerepet játszik a szervezeti kultúrában, a munkatársak szemléletének alakításában és motivációjuk erősítésében.

Kulcsszavak: *szervezeti környezetvédelem – szervezeti kultúra – szemléletformálás – környezetmenedzsment*

Abstract

This study deals with one of the visual methods for managing and improving the environmental performance of organizations. It presents the methodology of eco-mapping in detail, as well as the opportunities and conditions for its introduction. The study points out that this method is not only suitable for designing and implementing the environmental activities of an organization but, when properly introduced, it can also play a crucial role in organizational culture, in shaping employees' attitudes as well as in strengthening their motivation.

Keywords: *organizational environmental protection – organizational culture – raising awareness – environmental management*

Bevezetés

Kétségtelen, hogy napjainkban Magyarországon, Európában és a világon jelentős változások kapujában állunk, amely az ember és az általa alkotott közösségek, s így szervezetek valamint a környezet kapcsolatának újraértelmezésén alapul. Napjaink egyik legnagyobb problémája a természeti környezet teljesítőképességének – alighanem globális szintű – feszegetése. A problémákra az ember és környezetének kapcsolatát harmonizáló innovációs folyamatoknak kell válaszolnia, ha el szeretnénk kerülni a természeti erőforrások kiapadásából, a természetes élőhelyek tönkretételéből adódó globális életszínvonal csökkenés folyamatát. A jelenlegi társadalom és gazdaság összes folyamatának újragondolásával, s az ökológiai rendszerekhez illesztésével lehet hatékonyan és tartósan megoldást találni a gondokra. A változást alapvetően a társadalom és gazdaság három legfontosabb szereplőjének – számos más tényező és szereplő figyelembevételével – elérésével lehet előidézni: az *államot*, mint központi döntés- és normaalkotó szervet, a *lakosságot* és a *gazdasági szféra szervezeteit* kell gyakorlataik, munkafolyamataik újragondolására sarkallni.

Jelen kutatás szervezetek, gazdasági szereplők oldaláról közelíti meg a változási folyamatot, azon célkitűzéssel, hogy az ökotérképezés környezeti teljesítményértékelő eszközének vizsgálatával és alkalmazásával – amely a mikro-, kis- és középvállalkozások és hasonló nagyságrendű szervezetek környezetvédelmi tevékenységét és verseny-

képességét egyaránt optimalizálja – hatékony módszert adjon a szervezetek kezébe, hogy egyszerre fejleszthessék szervezeti kultúrájukat és környezeti teljesítményüket.

Szakirodalmi áttekintés

A gyakorlati értelemben vett környezettudatos vállalatirányítási és környezeti teljesítményértékelési módszerekről az 1970-es évek végétől beszélhetünk, a Winter modell megjelenésével. (Winter, 1997, p. 240) A szerző saját vállalata vezetése közben ráébredt, hogy a profit és a versenyképesség akkor maximalizálható a szervezetnél, ha a vállalat irányítása során figyelembe veszi dolgozói, a környező területek és lakosság, valamint a tágabb környezet szempontjait, igényeit is. Ennek megfelelően dolgozói motivációs rendszert, környezeti tanácsadó szolgálatot és környezetvédelmi innovációt alkalmazott szervezeténél.

A modell a környezet figyelembevétele, takarékos használata mellett figyelmet szentel a vállalat versenyképességének, így kerülve el a jelenlegi gazdasági környezet figyelmen kívül hagyása miatt bekövetkező bukást, a pénzügyileg fenntarthatatlan fejlődést, az *ökotázs* (Tóth, 2002, p. 242) kategóriáját. E fogalom át is vezet minket a környezettudatos vállalatirányítás modern felfogásába, mely szerint a versenyképesség, a dolgozói motiváció és a környezetvédelem egyaránt fontos kell, hogy legyen egy szervezet életében.

A szervezetek környezetvédelmi tevékenysége és gazdasági eredményessége, versenyképessége némiképp a mérleg két oldalát adják, mint az alábbi ábránkon is nyomon követhető:

1. ábra. Motiváció és tettek a környezetvédelem szolgálatában

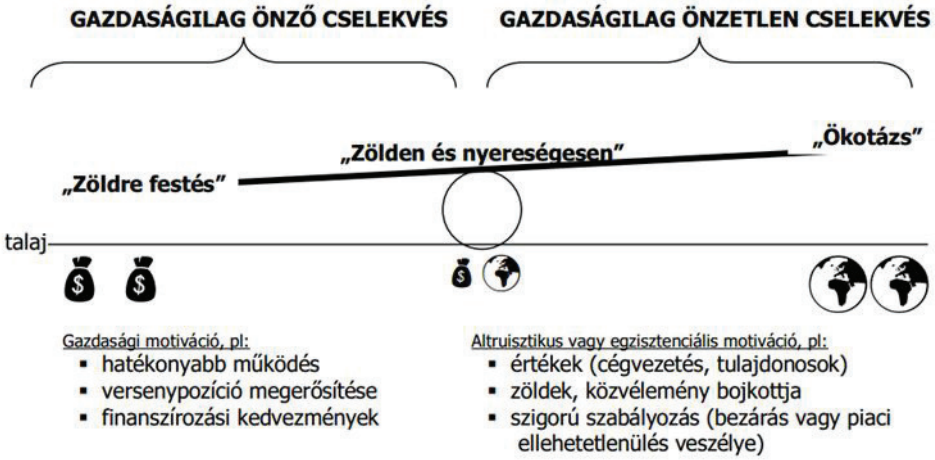

Forrás: Tóth, 2002, p. 33

Ha a szervezet célja csupán az, hogy a zöldítés publikálásán keresztül újabb piacokat hódítson meg, akkor a fenntarthatóság elé a szervezeti célok hierarchiájában a rövidtávú pénzügyi haszon lép. Hosszútávon azonban ez nem lehet sikeres, mert a „zöldre festés" jelenségét hamar észlelik a környezetbarát termékekre érzékeny fogyasztók, s emiatt tömegesen és rövid idő alatt hagyják el a szervezet hűséges vevőinek táborát. Ha azonban a fenntarthatóság értékei nyernek minden további szempontot felülíró hatalmat a szervezet irányításában, akkor a mai gazdasági rendszer keretein között, rövid- vagy

középtávon várható bukásra – mégpedig a pénzügyi fenntarthatatlanság és a piaci versenyképesség elvesztése miatt – lehet számítani. E végpontok helyett inkább a társadalmilag, környezetileg, illetve üzletileg és szervezetileg is előnyös döntéseket kell keresni és bevezetni. (Tóth, 2007, p. 104)

Ezen és ehhez hasonló gondolatmenetek meghonosodása mellett megfigyelhető a környezetvédelmi terület paradigmaváltása is. Míg a környezetvédelem kezdeti időszakában a környezetbe kikerülő szennyezések hathatós megakadályozására törekedett, addig az utóbbi évtizedekben jelentős szemléletbeli elmozdulások voltak tapasztalhatóak a proaktív – tehát a szervezeti életbe épülő, dolgozóktól is aktív részvételt igénylő – környezetvédelem, az életciklus alapú termékkiválasztás, a tisztább termelés és a gondos bánásmód felé. E szemléletmódok ugyanis nem, vagy csak kisebb mértékben értelmezik a környezetvédelmi tevékenységet és ennek feltételeit, erőforrásait *„szükséges rossznak"*, melyek az erre a területre fordított kiadásokon keresztül csökkentik a szervezet bevételét, drágítják az előállítást. Ehelyett a környezetvédelem működésbe való integrálásával, s így e terület szervezeten belüli legitimálásával foglalkoznak.

A fentiekben foglaltak egyik irányaként alakult ki a környezeti térképezés módszere. Az eredeti módszert 1998-ban vázolta fel Heinz-Werner Engel, egy belga ökotanácsadó, a Belgiumban és az Európai Unió területén levő kis- és középvállalkozások környezeti teljesítményének optimalizálására. (Engel, 1998, p.16) Eredeti elképzelése alapján egy önállóan használható szervezeti eszközt szeretett volna kifejleszteni, mely a szervezeteket környezeti intézkedések megtételére sarkallja. Ez az elképzelés teljes egészében nem valósult meg, mert a tapasztalatok alapján a szervezetek igénylik külső tanácsadó jelenlétét és segítségét. Magyarországon a KÖVET, Európában és a világon az INEM hálózata terjesztette el a módszert. Az eszköz végül 2006-ig tartó folyamatos fejlesztés eredményeként (Engel, 2006, p. 12) átültetésre kerül a külföldi (Koroljova & Voronova, 2007) és magyar irodalomba (Engel, 2006, p. 20), a Zöld iroda kezdeményezésbe (Antal & Vadovics 2005, p. 235) és a dél-dunántúli gyakorlatba (Máthé, Havasi & Herner 2006, p. 48).

Egyes szerzők a módszert szervezetek környezeti irányultságú intézkedésének és tevékenységének, a környezeti teljesítmény kezelésének kezdőlépéseként tartják számon, s így nagy hangsúlyt helyeznek a dolgozói motiváció növelésében betöltött szerepére. (Edwards, Smith & Büchs, 2010, p. 20) Ezen művek megfontolásait és a gyakorlati tapasztalatokat (Peker, Şenyigit & Gökkus, 2010) összesítve, saját módszertani módosításaimat, kutatási eredményeimet érvényesítve foglalom össze az ökotérképezés módszertanát.

Módszerek és eszközök

A kutatást a környezeti térképezés elemzésével, fejlesztésével és alkalmazásával valósítottam meg, mely vizsgálat kiterjedt az ökotérképezés szervezeti életre kifejtett hatásaira is.

Az ökotérképezés folyamatát a különböző szerzők gyakorlatának megfelelően négy fázisra bontva foglalhatjuk össze: a folyamat előkészítő résszel kezdődik, melyet az ökotérképes felmérés követ. A felmérés központi eleme az *ökotérkép*, amely a szervezet telephelyének felülnézeti, vázlatos rajza, melyen bejelölésre kerülnek hét tényező – települési környezet, víz, levegő, talaj és tárolás, energia, hulladék és kockázatok – szempontjai alapján a problémás, a jó gyakorlatot megvalósító és az adott tényező

szempontjából releváns területek. Ezt követően a különböző kiértékelő módszerek segítségével átfogó képet kaphatunk szervezetek környezeti teljesítményéről, melynek segítségével megalkotható az intézkedéseket tartalmazó *munkaprogram*, melynek megvalósítása a magasabb szintű környezetvédelemre sarkall. A környezeti térképezés egyes részfolyamatait az alábbi ábrán követhetjük nyomon.

2. ábra - Az ökotérképezés folyamata

A folyamat elökészítése	Vezetői értekezlet
	Kapcsolattartó kiválasztása
	Dolgozói kérdőív
Ökotérképezés	Települési környezet
	Víz
	Talaj és tárolás
	Levegő
	Energia
	Hulladék
	Kockázatok
Kiértékelés	Dolgozói értékelések
	Anyag- és energiamérleg
	Ökotérképes értékelés
	Hulladékcsillag
	Ökocsillag
	Munkaprogram
A folyamat zárása	Vezetői megbeszélés
Megvalósítás	

Forrás: saját szerkesztés

A kutatást alapvetően két fázisra oszthatjuk: a módszertani fejlesztés és a gyakorlati alkalmazhatóság vizsgálatára.

A *módszertani fejlesztés* során az eszköz már meglevő sajátosságainak felülvizsgálata, a szervezetek igényeihez és lehetőségeihez való igazítása történt meg. Alapvető fontosságú, hogy a mikroszervezetek igényeihez illeszkedő legyen a kapcsolatfelvétel, a felmérés és a kiértékelés folyamata, hiszen csak így várható el a szervezetektől a megfelelő részvétel, s a várt motivációnövekedés, a proaktív környezetvédelem szervezeti kultúrába történő illesztése. Ebben a fázisban fejlesztésre kerültek a kapcsolatfelvételi dokumentumok, melyek az egyes szervezetek megnyerését szolgálják, s így kulcsfontosságúak a módszer terjedésében, valamint a dolgozói szempontokat vizsgáló kérdőíves rendszer, amely így szemléletessé, egyszerűvé, jól követhetővé vált. Emellett a felmérési eredményeket rögzítő jegyzőkönyvek feldolgozási módszeressége, szemléletessége, alkalmazhatósága került fejlesztésre. A szervezetek hulladékgazdálkodását vizsgáló hulladékcsillag módszer hulladék-fajtánkénti pontskálái, valamint a szervezetek általános környezeti teljesítményét mérő ökocsillag pontozása és megjelenítése is átalakításra került.

A *gyakorlati alkalmazhatóság* vizsgálata során a módszertani fejlesztés eredményeit szervezetek vonatkozásában vizsgáltam. A vizsgálat célja annak tesztelése volt, hogy az ökotérképezés módszere, valamint a módszertani fejlesztés újdonságai mennyire állják meg helyüket az alkalmazás során, milyen hatást fejtenek ki a szervezeti kultúra, illetve a dolgozók környezetvédelmi irányultsága és motivációja terén. Az alkalmazhatóság vizsgálata a DESZKTOP program keretében valósult meg, ennek keretében 32 szervezetet vizsgáltam, melyeket két csoportba sorolhatunk: non-profit elven működő társadalmi és

önkormányzati szervezetek (28 szervezet), illetve mikro- és kisvállalkozások csoportja (4 szervezet). A non-profit csoportba tartozó szervezetek legfőbb motivációja a programba lépés során működésük felmérése mellett környezeti hatásaik átfogó vizsgálata volt. A felmérésben résztvevő – nyomdászati-nyomdaipari, számítástechnikai, valamint építőipari kereskedelmi – mikro- és kisvállalkozásokat ezzel szemben inkább a környezeti megtakarítások eredményeképpen keletkező költségcsökkenésük motiválta.

Eredmények

A környezeti térképezéssel összekötött felmérésen a szervezetek jó eredménnyel szerepeltek. A szervezetek képviselői, kapcsolattartói és munkatársai nyitottak voltak, s minden szükséges információt közreadtak a felmérés sikeressége érdekében. Előfordult azonban, hogy egyes szervezetek dolgozói nem értették meg a felmérés célját, s emiatt kevésbé voltak készek az információk átadására. Ettől függetlenül, a felmérés teljes körűen és sikeresen lezajlott. A felmérés tapasztalatai alapján elmondható, hogy a környezeti térképezés módszere mind a non-profit csoport, mind pedig vállalkozások tekintetében teljes körűen alkalmazható volt, s a felmérési fázis módszertanának fejlesztései segítették a felmérés gyors és átfogó végrehajtását.

A dolgozói – kérdőíven felmért – értékelések korreláltak az ökotérképes felmérés során megállapított információkkal. Ez alapvető fontosságú, hiszen a dolgozók ismerik leginkább szervezetük működését, s ha véleményük egyezik a felmérés során felvett összefüggésekkel, akkor az a felmérési adatok megbízhatóságát, pontosságát jelzi.

A szervezetek hulladékgazdálkodását vizsgáló hulladékcsillag minősítés értékelési kategóriáit a szervezetek alkalmazottjai is könnyen használták, s nagy segítséget nyújtott a hulladékképződés megelőzésének és a hulladék helyes kezelésének kialakítására tett intézkedések tervezésében és bevezetésében.

3. ábra. Hulladékcsillag értékelés

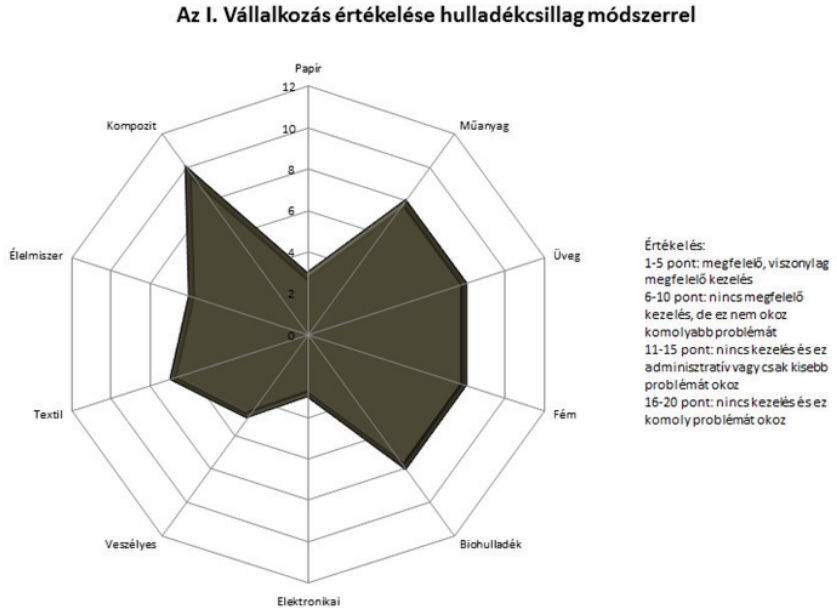

Forrás: saját szerkesztés Engel (2006, p. 16) alapján

Az átfogó minősítést adó ökocsillag vizsgálati módszer 7 kiemelt területének 49 vizsgálati paramétere megfelelő objektivitás mellett mérte a szervezetek környezeti teljesítményét, s a módszertani fejlesztés során elmélyített rendszer jól teljesített a gyakorlatban. Az egyes szervezetek alapvetően jól teljesítettek ezek felmérése során, azonban egyes jól elkülöníthető területeken intézkedések szükségesek a jobb teljesítmény eléréséhez.

4. ábra. Ökocsillag minősítés

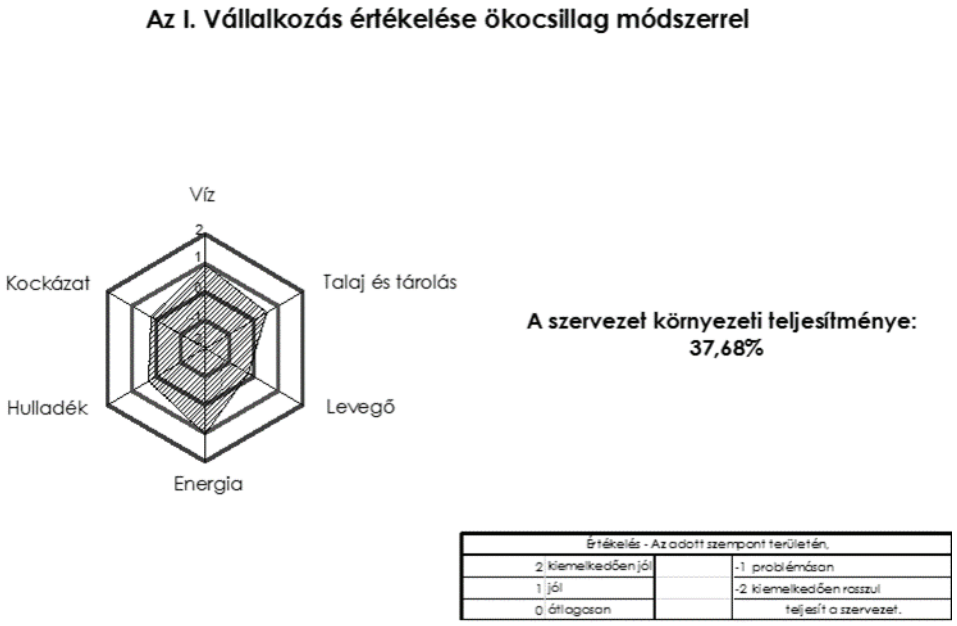

Forrás: saját szerkesztés Máthé, Havasi & Herner (2006, p. 48) alapján

Meg kell jegyezni, hogy a jellemzően vizuális környezeti teljesítményértékelő eszközök – a hulladékcsillag, az ökocsillag, valamint a dolgozói kérdőívek – kimutatásai nagyban segítették a szervezetek alkalmazotti motivációját, s a környezetvédelem területén kifejtett tevékenységek tudatosságát, hatékonyságát és teljességét. A dolgozók, szinte az összes szervezetnél, a felmérést és tanácsadást követő – jellemzően fél éves – kísérleti periódusban könnyebben átlátták a szervezetük által kitűzött környezeti célokat, megértették, hogy együttműködésük kulcsfontosságú a munkaprogram megvalósítása során. Visszajelzéseik alapján megfelelő mennyiségű és minőségű információt kaptak a szervezet környezetvédelmi tevékenységről, amely saját motivációjukra, környezettudatosságukra is nagy hatással volt.

Összefoglalás

A szakirodalmi áttekintés és módszertani elemzés, a felmérési és kiértékelési feladatok és tapasztalatok alapján kutatásom az alábbi eredményeket érte el:

Hozzájárult a hazai környezeti teljesítményértékelés, különösen a környezeti térképezés kutatási irodalmának bővítéséhez, egyedi szempontokkal és megoldásokkal fejlesztette az ökotérképezés módszertanát.

Számos olyan tényezőt, ismeretet hozott napvilágra, amely segítheti az MKKV-k és hasonló nagyságrendű szervezetek önálló ökotérképezési projektjeit. Így fejlesztette a környezeti térképezés előkészítési, felmérési, kiértékelési és utókövetési fázisát, a gyűjtött adatok, tapasztalatok, és ezek értelmezése forrásként szolgálhatnak az MKKV-szektort érintő döntések megalapozásához, és irányt mutathatnak ezen szervezetek számára.

A vizsgált szervezetek esetében a környezeti teljesítmény tudatos, tervezett fejlesztését eredményezte, így hozzájárult a magas szintű környezetvédelem és a gondos bánásmód meghonosításához, környezeti megtakarítások megtételéhez.

A továbbiakban a megszerzett ismeretek segítségével mikro-, kis- és középvállalkozások, valamint hasonló nagyságrendű szervezetek további felmérése indokolt, hogy a gyakorlati tapasztalatok szerzésével és kiértékelésével teljes körűen értékelhetővé váljon az ökotérképezés módszere, s a környezeti térképezés hatékonyan segítse ezen szervezetek működését, környezetvédelmi szempontú fejlődését.

Irodalom

Antal, O. & Vadovics, E. (2005). *Zöld iroda kézikönyv.* Budapest: KÖVET-INEM Hungária.

Edwards, R., Smith, G. & Büchs, M. (2010). *Mainstreaming the environment? The third sector and environmental performance management.* Southampton: Third Sector Research Centre.

Engel, H.-W. (1998). *Eco-Mapping* (I. kiadás). Hamburg: INEM.

Engel, H.-W. (2006). *Ecomapping – What is Ecomapping?* Brussels: INEM.

Engel, H.-W. (2006). *Ökotérképezés (II. kiadás)*. Budapest: KÖVET-INEM Hungária.

Koroljova, A. & Voronova, V. (2007). Eco-mapping as a basis for environmental management system integration at small and medium enterprises. *Management of Environmental Quality: An International Journal* 18 (5): 542 – 555.

Máthé, P., Havasi, P. & Herner, K. (2006). *Az EcolAND projekt tapasztalatai a Dél-dunántúlon*. Pécs: DDRFÜ Kht.

Peker, I., Şenyigit, E. & Gökkus, Ö. (2010). Eco-mapping: A New Approach for Reduction of Environmental Effects. *Erciyes University Journal of Science and Technology* 26 (3): 258-269.

Tóth, G. (2002). *Vállalatok környezeti teljesítményének értékelése. Doktori értekezés*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.

Tóth, G. (2007). *Valóban felelős vállalatirányítás*. Budapest: KÖVET-INEM Hungária.

Winter, G. (1997). *Zölden és nyereségesen*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft.

Globális migráció és az Egészséges Falvak mozgalom

Global migration and the Healthy Villages movement

SZILÁRD ISTVÁN – BARÁTH ÁRPÁD – MAREK ERIKA – KATZ ZOLTÁN

Összefoglalás

Az Európai Unió (EU) lakosságának már közel 7%-a migráns, és további évi 1 millió érkezik az Unió határain kívülről. Ezek nagy százaléka mezőgazdasági munkában vesz részt (pl. Olaszország), és falvakban települ le. Sikeres integrációjukban az egészségügynek meghatározó szerepe van. Képzett szakemberek szükségesek, hogy ezt az érzékeny, de lényegi folyamatot, a migráns populációnak a többségi társadalomba való sikeres integrációját – különös tekintettel a falusi közösségekre – elő tudják segíteni. A Pécsi Tudományegyetem (PTE) Általános Orvostudományi Kar (ÁOK) migrációs-egészségügyi programjai erre kívánnak megoldást adni. (http://www.mighealth-unipecs.eu/)

Kulcsszavak: *migráció – integráció – multikulturália közösség – egészségfejlesztés – emberi erőforrásképzés*

Abstract

Nearly 7% of the total population of the EU is migrants; and each year another one million is arriving from non-EU countries. A high proportion of the migrants work in agriculture (e. g., in Italy) and they are settled down in villages. Health care plays a decisive role in their successful integration. There is a need for specially trained experts who can facilitate this delicate but essential process – the successful integration of the migrant population into the majority society, with special emphasis on rural communities. The University of Pécs, Medical School Migrant Health Programs aim to address this challenge. (http://www.mighealth-unipecs.eu/)

Keywords: *migration – integration – multicultural communities – health promotion – human resource capacity building*

Egészségfejlesztés és az Egészséges Falvak mozgalom

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 1986-ban elfogadott *Ottawai Kartájában* **(**WHO, 1986, p. 1) fogalmazta meg az egészségfejlesztési mozgalom alapelveit. Habár igaz, hogy az egészség az egyének szintjén mutatkozik meg, fizikai és lelki jóllétünk egyrészt függ a környezetünktől, másrészt pedig szükségletünktől, hogy *aktívan* részt vegyünk saját, genetikailag meghatározott egészségi lehetőségeink teljességének megvalósításában. Mind az egyénnek, mind a közösségnek erre kellene törekednie. Pusztán az egészség egy adott szintjének 'lehetőségével' rendelkezni nem elég. (Például a mozgási vagy keringési szervrendszerek megfelelő fejlődéséhez azok edzése szükséges, noha a fejlődés elérhető maximális szintje genetikailag kódolt.)

Ez az új stratégiai nézőpont az 'egészségfejlesztés' fogalmának megalkotásához vezetett. Az egészségfejlesztés inkább zajló folyamatnak, mintsem valami statikus dolognak tekintendő. A folyamat képessé teszi az embereket, hogy aktívan közreműködjenek saját egészségük fejlesztésében és megőrzésében.

Ebben már mint alapelv szerepelt az egészséget támogató környezet megteremtése, és ebben a közösség egészének felelőssége. Maga a koncepció öt fő alapelv köré épült:

- az egészséget szolgáló közpolitikák kialakítása;
- támogató környezet kialakítása;
- a közösségi cselekvés erősítése;
- az egyéni képességek fejlesztése;
- az egészségügyi ellátás átszervezése.

Ennek talaján olyan nemzetközi mozgalmak indultak el, mint az *'Egészséges Városok'* (WHO, 1986, p. 2), majd később, ehhez csatlakozva, az *'Egészséges Falvak'* (WHO, 2002, p. 3). Ez aztán olyan kisebb, de meghatározó struktúrákat is magában foglalt, mint az *'Egészséges Iskolák'* (WHO, 2005, p. 4) mozgalma. Itt érdemes megjegyezni, hogy Pécs – az akkori szocialista blokkon belül egyedüliként – már 1986-ban csatlakozott ehhez a kezdeményezéshez. Azonban hamarosan kiderült, hogy a modell elsősorban a fejlett társadalmak körülményei közt működik, kulturálisan aránylag homogén környezetben. A kezdetek tapasztalataiból kiindulva 2005-ben Bangkokban a WHO ezért ennek egy aktualizáltabb változatát fogadta el: *Charter for Health Promotion in a Globalized World*. (WHO, 2005, p. 5) Ebben a multikulturális környezet és az azonos esély figyelembevétele mellett konkrét célként – többek között – a megvalósításhoz szükséges emberi erőforrás képzéssel történő biztosítása is megjelenik a következő prioritásokkal: „Szakemberképzés az egészségfejlesztést támogató politikának és gyakorlatának a megvalósítására, beleértve a kutatásokat, a tudásátadást és az egészséggel kapcsolatos műveltség (health literacy) fejlesztését." (*Bangkok Charter*)

Ehhez kapcsolódott 2006-ban az International Association for Rural Health and Medicine (IARM) *Lodi Deklarációja* (IAAMRH, 2006, p. 6), mely felhívás a városi ellátási körzetektől messze fekvő területek lakossága számára szükséges alap-, köz- és foglalkozás-egészségügyi ellátás megteremtésének fontosságára hívta fel a figyelmet.

A WHO az egészségfejlesztési stratégia köré építette az *Egészséget Mindenkinek 2000-re* (*Health for All by the Year 2000*) programját, melyben konkrét célokat fogalmazott meg. Ezek döntő többsége azonban sajnos nem teljesült. A kudarcért nem csak anyagi-, de szemléleti/politikai és szakmai/emberi erőforráshiány is egyaránt felelős. Ezért a Finn EU elnökség alatt 2006-ban fogalmazódott meg az új stratégia: a *Health in All Policy* (*HIAP*) (European Observatory and MoH, Finland, 2006, p. 7) Ennek fő stratégiai célja, hogy az 'egészséghez kapcsolódó jog és érték' szektorokon átívelően legyen jelen a döntéshozatalban és azok megvalósításában. Az egészséggel kapcsolatos egyenlő jogok, kötelezettségek és esélyek érvényre juttatása hatalmas potenciált jelent az egész társadalom egészségének javításában.

Globális migráció és egészségügyi hatásai

A migrációs mutatók folyamatos, egyre növekvő trendet jeleznek. 2010-ben már az Európai Unió lakosságának 6,5%-a, azaz 32,5 millió bevándorló, ebből 20,2 millió (~4%) 3. világbeli országból származott. (Vasileva, 2011, p. 8) Ezért nem véletlen, hogy a WHO új *HIAP* stratégiájának kialakítása, melyben az 'egyenlő esély' elve meghatározó, egybeesett azzal, hogy az EU különböző fórumain a globális migrációhoz kapcsolódó egészségügyi kihívásoknak egyre komolyabb figyelmet szenteltek. Ebben nem csak az egészségügyi/ közegészségügyi kockázattal számolnak, hanem azzal a gazdasági szükséglettel is, amit a migráns munkavállalók jelentenek az EU fogyatkozó létszámú

munkaerőpiaca számára. Az Európai Bizottság jelentése (EC Green paper (COM2004 811 final)) előrevetíti, hogy a migráns munkaerő jelenlegi beáramlási szintje mellett is (regisztráltan az évi egy milliót közelíti), 20 éves távlatban az EU gazdasága súlyos munkaerő gonddal fog küzdeni: 2030-ban a jelenleg betöltött munkahelyek közül 20 millió maradhat üresen.

Az EU szintű állásfoglalásokból itt csak néhányat említünk:

- 2007 szeptemberében az Unió Portugál Elnöksége által rendezett konferencia nyitotta meg a sort: *Egészség és Migráció: Jobb egészség mindenki számára egy befogadó társadalomban* (*Health and Migration in the EU: Better health for all in an inclusive society*).
- 2007 novemberében az Európa Tanács egészségügyi miniszterei is elfogadtak egy állásfoglalást (*Bratislava Declaration on health, human rights and migration*). Ez a dokumentum az Emberi Jogok Kartája alapján hív fel a migránsok egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésének biztosítására.
- 2008-ban az Egészségügyi Világszervezet 61. közgyűlése is elfogadta az *Állásfoglalás a Migránsok Egészségéről* (*61. World Health Assembly on Health of Migrants*) című dokumentumot. Ebben külön kiemeli a 'migráns szenzitív' elnevezésű szenzitív ellátás kialakításának, és az ehhez szükséges szakemberképzésnek a fontosságát.
- 2008 szeptemberében alapította meg az Európa Tanács is a kérdéssel foglalkozó szakértő bizottságát (Council of Europe Committee of Experts on Mobility, Migration and Access to Health Care).
- Ennek a bizottságnak a jelentését 2011 novemberében az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága elfogadta, melynek nyomán megfogalmazást nyert a *Recommendation of the Committee of Ministers to member states on mobility, migration and access to health care.* Ebben a dokumentumban a migránsok egészségügyi ellátása, az erre felkészült szakemberek biztosítása kiemelt helyen szerepel.

Az 'egyenlő esély' stratégia, amikor célkörében a multikulturális, sokvallású közösségek állnak, nem csak migránsokra, de etnikai kisebbségekre is fókuszál. Ez egybeesik a *Roma Integráció Évtizede* (*Decade of Roma Integration*) stratégia törekvéseivel is. (OSF, 2005, p. 9)

A mai társadalmakban élő romák egészségére vonatkozó legújabb kutatások, és az elmúlt 10-15 év egészségügyi gyakorlata nyilvánvalóvá tett két kiemelkedő sajátosságot, amely a roma népességre – országhatárokra való tekintet nélkül – jellemző, s amelyet gyakran mellőz, hacsak nem durván semmibe vesz a többségi társadalom. Az egyik ilyen sajátosság annak felismerése, hogy a hagyományos roma egészségkultúra nem csupán a modern társadalmak egyik legősibb, önfenntartó egészségkultúrája, hanem összetevői (hiedelmeik, és az egészséggel kapcsolatos viselkedéses minták) szintén pozitívak és összeilleszthetők az egészségfejlesztés számos kortárs elgondolásával.

Az egészségügy és a szociális ellátás berkeiben a kulturális kompetencia a következő képességeket jelenti:

- felismerni az egyén vagy közösség egészségét befolyásoló kulturális tényezőket;
- felismerni és megnevezni mindazon szociokulturális, családi, lélektani, gazdasági, környezeti, jogi, politikai és egyházi körülményeket, amelyek a közös

tudáson és sztereotípiákon túli szinten hatást gyakorolhatnak egész népességekre;

- közösségi kezdeményezéssel cselekedni és változtatni körülményeken a közegéazaégügyi ellátáa éa életminőaég javítáaának érdekében. (HRSA, 2001, p. 10)

A Pécsi Tudományegyetem törekvései a multikulturális kompetenciával rendelkező szakemberek képzésére

1) IPA – Horvát – Magyar Kooperációa Program

Az Európai Bizottaág által támogatott *Hungary – Croatia IPA Cross-border Cooperation Programme* keretében a PTE és az Eszéki Egyetem közös szakmai csapata két olyan oktatási programot dolgozott ki, melyek

- a különösen sérülékeny csoportok (migránsok, etnikai kisebbségek) multikulturális, sokvallású közösségen belüli egyéni és közösség szintű ellátásának, gondozásának,
- az Európai Unión belüli egészségügyi ellátás szervezési kérdéseinek, valamint
- a határon átnyúló egészségügyi ellátás lehetőségeinek

az egészségügyi képzésben való hangsúlyosabb megjelenítését és a határ két oldalán történő oktatás ezen a területen történő harmonizációját szolgálja, elősegítve egyben Horvátország sikeres EU csatlakozását is.

A sikeresen befejeződött projekt keretében a következő oktatási programokat dolgoztuk ki, és ennek első, graduális része már a 2013-14-es tanév programjába is bekerült:

a.) 28 oktatási órából álló, egyszemeszteres választható alapképzési modul a jövő orvosai, egészségügyi dolgozói, vezetői számára;
b.) 6 fő- (szemeszterenként 3) és 6 altémát lefedő, 6 modulból álló, kétszemeszteres posztgraduális képzés a jelenlegi és leendő egészségügyi vezetők és orvosok számára.

Az oktatási program célja, hogy az egészségüggyel és az ezekhez kapcsolódó szolgáltatásokkal foglalkozó érdekelt feleket olyan szerepvállalásra készítse fel, mely összhangban az Egészségügyi Világszervezet *HIAP* stratégiája által kitűzött céllal, etnikai és vallási különbözőségtől függetlenül teremt egyenlő esélyt – az adott lehetőségek keretein belül – az egyéni és közösségi szintű mentális-szociális-gazdasági jólétre.

Ennek megfelelően a szakképzés és a felsőoktatás résztvevőin kívül a leginkább érdekelt horvát és magyar felek a következők (bár az érdekeltségi kör nem korlátozódik csupán rájuk): a köz- és magán egészségügyi rendszer és szolgáltatás vezetői, koordinátorai, orvosai, ápolói, adminisztrátorai, egészségbiztosítási szakértők, egészségügyi informatikai szakértők, a migráns egészségügyi rendszerek működésében közreműködő, valamint etikai és jogi ügyeikben jártas menedzserek és orvosok, orvostudományi karok vezetői és hallgatói.

2) Migrációs-egészségügyi mesterképzési program

A PTE ÁOK által vezetett konzorcium 2010-ben elnyerte az Európai Bizottság *ERASMUS – Lifelong Learning* programja keretében meghirdetett kurrikulum fejlesztési támogatását, a *MSc in Migrant Health: Addressing New Challenges in Europe – CHANCE* című pályázatával. A PTE mellett a konzorcium tagjai: a Danube University Krems, a Pavol Jozef

Šafárik University in Košice, a Medizinische Universität Graz, az Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald és a University of East Anglia. Társult partnerként az EURIPA (European Rural and Isolated Practitioners Association) is részt vesz a projektben.

A négy félévea, hat oktatáai modulra épülő képzéai program egyik fontoa komponenae a migrációhoz éa migránaokhoz kapcaolódó azociália éa magatartáai kérdéaek tárgyaláaa, beleértve a multikulturalitáaból éa a valláai aokféleaégből adódó tényezők egyéni éa közöaaégi azintű azociálpazichológiai hatáaát.

A program elkéazült, jelenleg az akkreditációja folyik. Reményeink azerint 2014-ben mind a magyar, mind az angol nyelvű meaterképzéa elindul.

Reméljük, hogy a PTE ÁOK új képzéai programjaival olyan azakembereket bocaát majd pályára, akik a faluai közöaaégek azámára ia aikereaaé fogják tenni a migránaok éa etnikai kiaebbaégek integrációját, a kölcaönöa – egéazaégfejleaztéa azempontjából alapvető – win-win alapelvet megvalóaítva.

Irodalom

Baráth, Á. & Szilárd, I. et al. (eda.) (2007). *Building Healthy Roma Communities. Training Manual*. Brussels: IOM.

HRSA – Health Resources and Service Administration (2001). Cultural competence works: Using cultural competence to improve the quality of health care for diverse populations and add value to managed care arrangements. Washington, D. C.: U.S. Department of Health and Human Services. http://www.hrsa.gov./cmc

Vasileva, K. (2011). Population and social conditions – Statistics in focus. *EUROSTAT* 34.

http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/

http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/environment-and-health/urban-health/activities/healthy-cities

http://www.who.int/water_sanitation_health/hygiene/settings/healthvillages/en/

http ://www.who.int/school_youth_health/gshi/en/

http://www.who.int/healthpromotion/conferences/6gchp/bangkok_charter/en/

http://www.iaamrh.org/lodideclaration.pdf

http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/109146/E89260.pdf

http://www.soros.ro/en/program.php?program=6

Egy kistelepülési egészségmodell – Települési egészségterv

Healthy Village Programme – Community Health Planning

SZŐKE KATALIN – FÜZESI ZSUZSANNA

Összefoglalás

A közöaaégi (közaégi éa kiavároai) egéazaégterv program Magyarorazágon tizenöt évre tekint viaaza. A civil kezdeményezéa néhány év múltán a kormányzati politika azintjére került, éa jelenleg az Új Széchenyi Terv egéazaégfejleaztéai programjának integrána réazét képezi. Az önkormányzatok kulcaazerepet játazanak az egéazaégtervek elkéazítéaében. Az egéazaéget támogató helyi közpolitika kialakítáaa, valamint az egéazaégtervek fenntarthatóaága a helyi közöaaég tagjainak azélea körű bevonáaán, a helyi erőforráaokra éa kompetenciákra épülő programok megtervezéaén éa megvalóaítáaán alapazik.

Kulcsszavak: *közösség – helyi egészségpolitika – életminőség – egészségterv*

Abstract

The community (small settlements) health planning program in Hungary has a 15-year history. In a few years, the NGO initiative reached the level of national health policy, and now it is an integral part of the New Széchenyi Plan Health Promotion Program. Local governments play a key role in the preparation of health plans. Local health policy, as well as the sustainability of health plans is built on the broad participation of local community members and on the implementation of the programs based on local resources and competencies.

Keywords: *community – local health policy – quality of life – health plan*

Bevezetés

Az elmúlt évtized kormányzati egészségstratégiáiban nagy hangsúlyt kap az egészséget támogató környezet kialakításának ösztönzése. Az ún. közösségi színtér programok előzményei Magyarországon egyrészt a WHO kezdeményezéseihez, másrészt a Fact Intézet szakértői csoportja által kidolgozott programhoz és módszertanhoz, a Települési Egészségtervhez nyúlnak vissza. A program a Soros Alapítvány anyagi támogatásával az ezredfordulón átívelően, öt éven keresztül juttatott új módszerekhez és forráshoz számos kistelepülést. A települési egészségterv közösségi részvételre és ágazatok együttműködésére épülő tervezési folyamat, melynek hosszú távú célja az adott településen élő emberek egészségi állapotának javítása az élet minőségét befolyásoló tényezők változtatásán keresztül; rövid távú célja pedig, hogy változásokat indítson el az autonóm módon szerveződő, korlátozott forrásokkal rendelkező közösségek életében.

A Soros Alapítvány további szándéka az volt, hogy a programok tervezése és megvalósítása során olyan gyakorlat alakuljon ki, amely a közösség tagjainak e folyamatba való bevonását, a beleszólás és az aktív közreműködés lehetőségét biztosítja, ugyanakkor a közösség szellemi és anyagi erőforrásainak bevonásával növeli a problémák belátható időn belül történő megoldásának esélyeit.

A pályáztatás módszere

A pályázat a településektől újszerű gondolkodást és cselekvést igényelt. A programoknak a közösség – maguk meghatározta – problémáira reális, azaz helyi szinten, helyi kompetenciával megvalósítható megoldásokat kellett kínálnia. Ez mind a tervezés, mind a megvalósítás során a helyi társadalom széleskörű összefogását igényelte.

A pályázati kiírás – szakítva azzal a pályáztatási gyakorlattal, mely előírja, mire lehet pályázni, és mit kell ennek érdekében tenni – olyan terveket várt, ahol az önkormányzatok, az intézmények, a civil szervezetek a helyi lakosok bevonásával veszik számba a lakosság életminőségét kedvezőtlenül befolyásoló körülményeket, mérik fel a lakossági szükségleteket, s ezekre a megállapításokra támaszkodva dolgoznak ki konkrét cselekvési programokat. A pályázatot kiírók feltételül szabták, hogy a programoknak széles lakossági rétegeket kell elérniük, közösségi összefogással kell megvalósulniuk, és a támogatás megszűnését követően is fenntarthatóknak kell lenniük. Az egyik legfontosabb elv, hogy a programok elsősorban a közösségre koncentráljanak, s a közösségen keresztül gyakoroljanak hatást az egyénre. A Települési Egészségterv Program nemcsak a pályázóktól kívánt meg teljesen új szemléletet és gyakorlatot, hanem a pályáztatótól is. A program vezetői arra törekedtek, hogy az ország bármely területén lévő település azonos eséllyel pályázhasson támogatásra, s ehhez minden segítséget megadjanak. A települések képviselői írásbeli meghívást kaptak a pályázatban való részvételre, és ún. felkészítő tréningeken vehettek részt. Írásos módszertani útmutató segítette őket a munkában, és telefonos konzultációra volt lehetőség a pályázat megírását megelőző időszakban. A pályázók részletes írásos értékelést kaptak benyújtott pályázatukról, s a megvalósítás során hírlevél tájékoztatta őket a program eredményeiről.

Tények, számok

A Programban 1998 és 2003 között a háromezer községi jogállású település és kisváros közül csaknem 500 település állított össze egészségtervet, hogy a benyújtott egészségterv keretében helyi cselekvési programokat valósítson meg. Önkormányzatok, intézmények, civil szervezetek vezetői a lakosok bevonásával készítették el településüket jellemző, az ott élők életminőségét befolyásoló tényezők komplex leírását, tervezték meg rövid és hosszú távú stratégiai programjaikat. A program tapasztalatai (és az elkészített egészségkép, stratégia, cselekvési tervek) alapján további pályázatok, együttműködési tervek születtek. Ezek alapján a legnépszerűbb programtípusoknak a következők bizonyultak: szabadidős programok (játszótér építése, játszó-pihenő park, sportpálya, tanösvény létrehozása, környezetszépítési akciók); mozgással, sporttal kapcsolatos programok; az egészségi állapotra, a településen élők egészségmagatartásának befolyásolására irányuló programok. A közösségteremtés szempontjából is értékes, és többnyire támogatható programok születtek a települések többségében; a helyi kulturális élet megteremtésére, javítására irányuló törekvések mentén színjátszó körök, tánccsoportok, kézműves és zenei szakkörök alakultak. Számos program tett kísérletet a táplálkozási szokások megváltoztatására, közös főzések rendezésére, tankonyha, kialakítására. A programban résztvevő települések képviselői az egészségtervek pozitívumaiként a következőket sorolták fel: közösségformáló erő a településen élők között, önállóság, tervszerű gondolkodás, a program komplexitása, szemléletváltozás a lakók életmódjában, környezettudatosságában, átfogó kép megismerése a településről az egészségkép révén, civil szervezetek, intézmények közötti együttműködés javulása, a kulcsemberek megtalálása, a közösségért végzett önkéntes munka felértékelődése, a helyi erőforrások felhasználása, valamint anyagi forrás a településnek.

Civil kezdeményezéstől a nemzeti fejlesztéspolitikáig

A Soros program befejeződése szerencsére nem jelentette az egészségterv kezdeményezés végét. Az Egészségügyi Minisztérium háttérintézete, az Országos Egészségfejlesztési Intézet (OEFI) „átvette" a programot és 2003-2006 között évente pályázatot hirdettek. A pályázók köre szűkült, mert civil szervezetek már nem kaphattak lehetőséget a pályázat koordinálására; csak önkormányzatok és kistérségi társulások pályázhattak. 2005-ben az Egészséges Településekért Alapítvány indított közösségi alapú települési egészségterv programot, majd a Béres Alapítvány döntött arról, hogy az 5-10 ezer fős települések számára pályázatot hirdet az előzőekben ismertetett módszertan alapján. A civil törekvésekkel párhuzamosan az elmúlt két évtizedben a kormányzati politikában is megjelent a közösségi szükségletekre épülő, egészség-központú, multiszektorális egészségpolitika kialakításának igénye. A Nemzeti Népegészségügyi Program (2003) az „*Egészséget támogató társadalmi környezet kialakítása*" című fejezetében elsőként emeli ki a települési szintet, mint közösségi színteret. A dokumentum szerint „az egészség megjelenítése a településfejlesztési tervekben, és helyi egészségtervek készítése alkalmas eszközök arra, hogy az önkormányzatok a rendelkezésükre álló forrásokat az egészség érdekében is mozgósítsák". Nem véletlen, hogy az Európai Uniós finanszírozású Új Széchenyi Terv Társadalmi Megújulás Operatív Programjában (TÁMOP) meghirdetett „*Egészségre nevelő és szemléletformáló életmódprogramok*"[1] pályázatnak fontos eleme a települési, munkahelyi egészségtervek elkészítése. A TÁMOP népegészségügyi programjai sorában e programcsoport a legnagyobb támogatási keretet kapta.

Összegzés

Minden új közpolitikai program elindítása természetszerűleg a változásról szól. Az a kistelepülési egészségfejlesztési modell, amelyet ezen írás bemutat, az eredeti koncepció és több éves gyakorlat mentén sok kistelepülésen a helyi egészségpolitika formáló erejévé vált.

Ahhoz, hogy a települések évről-évre frissítsék egészségtervüket, vagyis az egészségterv stratégiai tervezési folyamata újra ismétlődjön, a pályázati források elnyerésének lehetősége fontos motivációs eszköz. Amennyiben a komplex egészségtervezési folyamatot a szereplők csak az ismételten megnyíló pályázati finanszírozással tudják fenntartani, felmerül a kérdés, érdemes-e újabb és újabb támogató szereplőnek – legyen az az állam vagy bármely filantróp szervezet – „mesterségesen" meghosszabbítani a támogatási ciklust. Az európai uniós programok keretében megnyílt források újratermelhetik e függést, s mivel annak bürokratikus folyamata jelentősen leszűkíti a lakossági részvételt, ezzel éppen a fenntarthatóság legfontosabb eleme szűnhet meg.

A közeljövő nagy kérdése az, hogy a kötött pályáztatási rendszerben milyen helyet és hangsúlyt kaphatnak az alulról jövő közösségi kezdeményezések, valamint a programok milyen mértékben tudnak beágyazódni a közösség életébe és fennmaradni további külső források nélkül. A TÁMOP projektekbe bevont népegészségügyi szakemberek támogató munkájával a helyi partnerségi együttműködések ugyan egy időre lendületet kaphatnak, azonban az egészségtervek készítésének és fenntartásának letéteményesei a települések polgárai maradnak.

[1] 2009 júliusában kiírták a TÁMOP 6.1.2. pályázatokat. A pályázat jelentős része egészségterv elkészítésére irányul.

Irodalom

Füzesi, Zs. & Tistyán, L. (2001). Tervezhető egészség? *Egészségügyi Menedzsment* 2 (1): 19-22.

Fehér, I. & Szőke K. (2003). A települési egészségterv megvalósítási stratégiája (pp. 22-23). In: *Települési életminőség*. Budapest: A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Kar Közigazgatás-szervezési és Urbanisztikai Tanszék jegyzete.

Füzesi, Zs. & Tistyán L. (2004). *Egészségfejlesztés és közösségfejlesztés a színtereken*. Egészségfejlesztési Módszertani Füzetek. (Sorozatszerk.: Kishegyi, J. & Makara, P.)

Füzesi, Zs., Tistyán, L. & Szőke K. (2008). Egy társadalmi modell: közösségekre alapozott egészségtervek az életminőség javítására (pp. 168-175). In: Kopp Mária (szerk.). *Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban.* Budapest: Semmelweis Kiadó.

Hunter, D. J. (2010). What makes people healthy and what makes them ill? (pp. 11-15) In: Campbell, F. (ed.). *The social determinants of health and the role of local government*. London: I&DEA.

Lencsés, G. & Szőke, K. (2009). *Közösségi alapú egészségterv*. Budapest: Egészséges Településekért Alapítvány.

Orosz, É. (2001). *Félúton vagy tévúton. Egészségügyünk félmúltja és az egészségpolitika alternatívái*. Budapest: Egészséges Magyarországért Egyesület.

Stahl, T., Wismar, M., Ollila, E., Lahtinen, E. & Leppo, K. (eds.) (2006). *Health in All Policies. Prospects and Potentials*. Finland: Ministry of Social Affairs and Health.

Kreatív technikák és terápiák a pszichiátriai betegek közösségi alapú ellátásaiban

Creative techniques and therapies in the community care of persons with mental disorders

ENDRE SZILVIA

Összefoglalás

A rehabilitáció fő célja, hogy a krónikus mentális betegséggel élő személyek is önálló életet élhessenek, melyhez hozzátartozik a saját otthon, megfelelő oktatás, az értelmes munka, a szociális és intim kapcsolatok és a társadalmi életben való teljes részvétel. Ezen egyének többsége azonban optimális farmakoterápia mellett is reziduális tünetekkel, kognitív deficittel, pszicho-szociális problémákkal küzd. Az intézményi formák hatékonysága csökken azáltal, hogy a kliens a kezelés, ellátás alatt szociális környezetéből kiemelődik, ezáltal csak Ő maga kerül „kezelés alá", a vele kapcsolatban álló személyek nem. Fontos lenne, hogy a krónikus pszichiátriai betegséggel élő egyének segítséget kapjanak a mindennapi élet során felmerülő problémák kezelésében, megoldásában, megtanulják leküzdeni a számukra megoldhatatlannak tűnő problémákat, képessé váljanak kezelni a stresszhelyzeteket. A kreatív technikák és terápiák fontos részei a prevenciónak és rehabilitációnak, és növelik a társadalomba való visszailleszkedés esélyét. A kreativitás, mint alapvető emberi igény, az önkifejezés és az önreflexió forrása. A kreatív foglalkozások jól illeszkednek a kognitív csoportterápiák folyamataihoz, erősítve egymás pozitív hatásait. A kreativitás jelentheti azt a játékosságot, hogy elhatárolódunk a napi rutintól és a megszokott kognitív mintáktól.

Kulcsszavak: *krónikus pszichiátriai betegség – kreativitás – rehabilitáció – közösségi alapú pszichiátriai ellátások*

Abstract

The main goal of rehabilitation is to enable patients with chronic mental disorders to live an autonomous life in their own homes, receiving proper education, being involved in meaningful work, in social and intimate relationships, and fully participate in all other aspects of social life. Most of these persons, however, struggle with residual symptoms, cognitive deficits and psychosocial problems. Effectiveness of institutional therapies is reduced if the clients receive treatment only but the social environment does not. Introducing a complex, integrated approach into social care, involving families and concerned others as potential resources could bring more benefits. Clients should be enabled to solve everyday problems, manage stress and learn everyday skills. Creative techniques and therapies are important in relapse prevention and rehabilitation, and increase social recognition in the environment. Creativity as a basic human need is a source for self-expression and self-reflection. These therapies complement structured group therapies, inducing positive synergies. Creativity means play – in the process of play we distance ourselves from daily routines and our usual cognitive patterns.

Keywords: *chronic mental disorders – creativity – rehabilitation – community care of persons with mental disorders*

Az elmúlt évtizedekben a pszichiátriai ellátás terén paradigmaváltásnak vagyunk tanúi. Ez hatással van a társadalom betegséggel kapcsolatos szemléletére, a társadalmi környezetre és az ellátás mindennapjaira. (Harangozó, 2006) Hazánkban az elaő elmegyógyintézetek a XIX. azázad máaodik felében jöttek létre, majd a két világháború között ehhez kapcaolódva kialakult a caaládi ápoláai rendszer, mely több azempontból megelőlegezte a közöaaégi ellátáai formákat. A beteget caaládi környezetben, a lakóhelyi közöaaégben (anyagi ellenazolgáltatáa fejében), azükaég eaetén orvosi ellátáa biztoaításával kezelték, viszont sokszor került sor anyagi viaazaéléaekre. A huszadik azázad „modern" eljáráai az orvos azerepére helyezték a hangaúlyt; az 1950-es években Magyarorazágon „ideológiai" alapon törekedtek a devianciák minden formája, így a mentália zavarok felazámoláaára is. (Gomory, Erdőa & Kelemen, 2006)

Az említett korszakra jellemző a pazichiátria éa a neurológia öaazemoaáaa, ami hazánkban azzal járt, hogy a mentália betegek aegítéae nálunk kizárólag medikália keretek között történhetett, míg nyugatabbra a klinikai azociália munka ugráaazerű fejlődéanek indulhatott. Amerikában éa Nyugat-Európában a hatvanas években kibontakozó táraadalmi mozgalmak hatáaára hazánkban is beköazöntött az intézményeaítéa korszaka, s ez a váltáa a magyar azociálpazichiátria megerőaödéaéhez, mozgalom-jellegének kibontakozáaához vezetett. Napjainkban a azociálpazichiátriai, pazichoterápiáa megközelítéa mellett nagyon előtérbe kerültek a gyógyazerea terápiák. (Bugarszki, 2003)

A nemzetközi szakirodalomban a hazánkban közöaaégi ellátáanak nevezett azolgáltatáat rendszerint esetmenedzsment (case management) néven említik. Ennek egyik legismertebb úttörője Leonard Stein volt, aki ACT (assertive community treatment) néven hozta létre programját az Egyeaült Államokban. Stein megközelítéaében a legnagyobb feliameréanek az tekinthető, hogy a pszichotikus kríziaek apró élethelyzetekből állnak öaaze. (Sz. Makó & Kerekes, 2013) Meglátáaa szerint a relapszusokhoz (viaazaeaéaekhez) hozzájárulnak a hétköznapokban felmerülő stresszhelyzetek éa az azok mentén kialakuló kudarcélmények, feazültaégek. Amennyiben aikerül ezeket a stresszhelyzeteket caökkenteni, ritkulhat a relapszusok gyakoriaága, esetleg meg is azűnhetnek, ezáltal pedig caökkenhet a kórházakban töltött napok azáma. A megközelítéa elaőaorban azt célozza meg, hogy az ellátáat igénybe vevők képeaaé váljanak az általuk válaaztott környezetben élni anélkül, hogy mindennapi nehézaégeik miatt folyamatosan viaazakerülnének a kórházba. Annak ellenére, hogy pazichiátriai betegaégről van azó, a hétköznapokban felmerülő nehézaégekkel való megküzdéa nem medikália feladat, hanem a azociália munka eazköztárával lehetaéges: kéazaégfejleaztéaael, új probléma-megoldáai eazközök elaajátítáaának aegítéaével (pl. beváaárláa, csekkek feladáaa, munkavállaláa aegítéae). (Bugarszki, 2006)

Ezért fontoa lenne, hogy a krónikua pazichiátriai betegaéggel élő azemélyek aegítaéget kapjanak a mindennapi élet aorán felmerülő problémák kezeléaében, megoldáaában, megtanulják leküzdeni a azámukra megoldhatatlannak tűnő problémákat, képeaaé váljanak kezelni a atreaazhelyzeteket. Továbbá amennyiben lehetaégea, képeaaé váljanak a caaládtagok, barátok éa a azakemberek aegítaégével a mindennapi életvitelhez azükaégea kéazaégeket megtartani, illetve fejleazteni, úgy, hogy a betegaég relapazuaának, az egyén azociália funkcióinak éa életminőaégének mutatói javuljanak. Az integrált közöaaégi alapú ellátáaok célcaoportja azok a krónikua pazichiátriai betegaéggel élő egyének, akik remiaazióban vagy a betegaégük aktív azakaazának lezajláaát követő állapotban vannak. Az integrált közöaaégi alapú ellátáaok a kéazaégfejleaztéare éa az eaetmenedzaeléare helyezik a hangaúlyt. A reazocializáció caak a közöaaégben lehet eredményea, az itt végzett rehabilitációa munka caökkenti a atigmatizációt motiválja a beteget éa megtartja a caaládot. (Bódy, 2012)

Hazánkban jelenleg a pazichiátriai betegek közöaaégi, illetve nappali ellátáaának azolgáltatáai kereteit, a azolgáltatáa tartalmát éa az ellátáat igénylők körét az *1993. évi III. törvény a azociália igazgatáaról éa azociália ellátáaokról*, míg a azolgáltatáat nyújtókra vonatkozó képeaítéai előíráaokat az *1/2000 SzCsM rendelet* azabályozza.

A közöaaégi pazichiátriai azemlélet nem a kórházból a közöaaégbe való fokozatos átmenetet kívánja biztoaítani a beteg azámára, hanem a gondozáa éa rehabilitáció minden lehetaégea formáját a közöaaégi keretek között, a közöaaég integrált tagjaként, a beteg otthonában, vagy annak közelében törekazik megvalóaítani.

A pazichiátriai rehabilitáció vezérelve, hogy a krónikua mentália betegaéggel élő emberek ia autonóm életet élheaaenek, melyhez hozzátartozik a aaját otthon, a megfelelő oktatáa, az „értelmea" munka, a azociália éa intim kapcaolatok, valamint a táraadalmi életben való teljea jogú réazvétel lehetőaége. A krónikua pazichiátriai betegaéggel élő azemélyek többaége azonban optimália farmakoterápia mellett ia reziduália tünetekkel, kognitív deficittel, pszicho-azociália problémákkal küzd. Az intézményi formák hatékonyaága caökken azáltal, hogy a kliena a kezeléa, ellátáa alatt azociália környezetéből kiemelődik, ezáltal caak Ő maga kerül „kezeléa alá", a vele kapcaolatban álló azemélyek, hozzátartozói, támogató kapcaolatai nem. A rehabilitáció hatékonyaágát komplex, integrált módon, a kliens családjával, közvetlen környezetével lehet növelni alapszolgáltatási szinten (pszichiátriai közösségi ellátása, pszichiátriai betegek nappali ellátása) azokra az erőkre építve, melyek a pszichiátriai betegséggel élő egyén és környezete meglévő, nem felszínen lévő forrásai. (Harangozó, 2006)

A farmako- és pszichoterápia mellett bizonyítottan jó hatással van a betegek gyógyulási folyamatára és rehabilitációjára a kreatív alkotás folyamata, illetve a létrehozott produktumok környezet által való elismerése. Az alkotási vágy alapvető emberi tulajdonság, és a kreatív- vagy művészetterápia feladata, hogy ezt a képességet a pszichiátriai betegséggel élő egyénekben újraélessze, lehetőséget biztosítson az alkotásokon keresztül az önkifejezésre. A kreatív foglalkozások jól illeszkednek a kognitív csoportpszichoterápia strukturált folyamataihoz, és teret biztosítanak az érzelmi önkifejezéshez, erősítve egymás pozitív hatását. (Kovács & Váradi, 2012)

Az integratív közösségi ellátás keretin belül alkalmazott kreatív technikák/terápiák: képzőművészet-terápia, irodalmi csoport, mozgáscsoport, zene csoport. A kreativitás alkotóelemeihez sorolható az originalitás, azaz az eredeti gondolkodás, de a játékosság is, mely során nem a szokásos rutin szerint, hanem kicsit másképp látjuk, éljük meg érzéseinket, gondolatainkat. A szoros társas kapcsolatok (barátok, család) jelenléte nagyban elősegíti a sikeres kreativitás társadalmilag is elismert megjelenését.

Képzőművészet-terápiás csoport (szabad és irányított alkotások)

A képzőművészet eszközeit régóta használják pszichiátriai betegek gyógyításában, az alkotó tevékenység terápiás hatással bír a mentális problémákkal élőkre. A „befelé tekintés a lényeg", a kliensek elmerülnek gondolataikban, önmagukkal foglalkoznak. Az alkotásban való elmélyülést és a nyugalom megteremtését relaxációs zene segíti elő. Fontos lehet az olyan betegek számára, akik az élet más területén nem képesek produktumot nyújtani, akik a verbális csoportokhoz nem szívesen vagy nehezítetten kapcsolódnak. A foglalkozások célzottan irányulnak a lelki egyensúly megteremtésére, a külvilág és a belső világ közötti kölcsönhatás, „lelki anyagcsere" megteremtésére. (Antalfai, 2007)

A képzőművészet-terápia a belső lelki tartalmak nonverbális, a képzőművészet eszközeivel történő kifejezésmódja. A belső tudati tartalmakat megrajzolják, megfestik. Az alkotási folyamat maga stresszoldó, önkifejezési formákat nyújtó, traumafeldolgozó, lélekrendező hatású. Az elkészült alkotás segítségével, a belső képekkel való szembenézés során lehetővé válik a nehezen elérhető érzelmek, gesztusok, intuíciók előhívása. A létrejött alkotás tükör-funkciója: visszatekint az alkotóra, tudatosít, önismeretfejlesztő hatású. Elősegíti a tudatos és a tudattalan közötti kapcsolat megteremtését. Kielégíti a szépség, harmónia, igazság, jóság iránti igényt, kiemel a hétköznapokból. Teret enged, és lehetőséget teremt a kreativitásnak és az önkifejezés iránti igényünknek. Az alkotó jellegű kreativitás jelentős mértékben épül a játékra, játékosságra. A művészi tevékenység éppen a játékosságánál fogva önjutalmazó hatású. Az önjutalmazás pedig fontos szerepet tölt be több pszichés betegség gyógyulásában.

Mozgás csoport

Célja a pszichiátriai betegek megváltozott kommunikációs, metakommunikációs készségének fejlesztése. További cél, hogy a mozgás által jöjjön létre érzelmi kommunikáció, és megfelelő viszonyulás a társadalomhoz. Minden alkalom kezdéseként elhangzik a következő mondat: „Ma megpróbálunk szavak nélkül együtt lenni.”. A mozgásos feladatok olyan szintre hozzák a megváltozott észleléseket, élményváltozásokat, amely már lehetővé teszi a mindennapi tevékenységek elvégzését. A feladatokban hangsúlyos elem az egymásra való szavak nélküli odafigyelés és reagálás, az érintések szerepe, egymás irányítása, a másokra való ráhagyatkozás élményének megtapasztalása. A non-verbális készségek intenzív használatával elősegíthető a személyiség re-integrálása, a valóság és az én közötti határok meghúzása, az én és a külvilág pontosabb elkülönítése. A foglalkozás alatt a csoportvezetők beszélnek, irányítják a csoportot, majd csoport levezetése után mindenkinek lehetősége adódik elmondani, hogy van, milyen érzések aktiválódtak benne. (Merényi, 1991)

Irodalmi csoport (irodalmi alkotásokon keresztül saját élmények, érzések megélése, önálló irodalmi alkotások facilitálása, egymásra való reflektálás tanulása)

Az irodalmi kör során rövidebb irodalmi alkotások vagy hosszabb terjedelmű művek részleteinek felolvasására kerül sor – esetleg írók-költők életrajzával kiegészítve –, amiből minden jelenlevő kiveszi a részét. A felolvasás után az elhangzottak érzelmi-indulati feldolgozására kerül sor. Az irodalmi csoport céljai lehetnek többek között a mentális problémák gyógyítása, a személyiségfejlesztés, az önismeret, a szociális képességek fejlesztése, a közösségépítés, esetleg a rekreáció. Az alapelgondolás, hogy egy olvasmány segítséget nyújthat abban, hogy külső szemszögből láthassa a résztvevő problémáit, példát vagy épp ellenpéldát ismerjen meg rájuk, és következmények nélkül gondolhasson át megoldásokat. A szépirodalmi szövegek sokszor hétköznapi, emberi problémákat fogalmaznak meg művészi kifejezésformában. A már meglévő szövegekről a csoport részvevőinek általában könnyebb beszélgetni, hiszen így saját véleményüket fejthetik ki. A résztvevőknek mindvégig kontrolljuk van a folyamat felett, mivel lehetőségük van megválasztani a lelki feltárulkozásnak azt a szintjét, ami még biztonságos számukra. Ugyanazon szöveggel kapcsolatban számtalan – akár egymásnak ellentmondó – vélemény is kialakulhat a résztvevők között, így a módszer kiválóan fejleszti az egymás iránti toleranciát, mások véleményének tiszteletét, illetve az ambivalencia elviselését. (Bartos, 1999)

Zene csoport (receptív zeneterápia, a zene segítségével a saját és egymás érzéseinek megélése, értelmezése)

A csoport vezetője annak érdekében használja a zenét vagy zenei elemeket (hang, ritmus, dallam, harmónia), hogy elősegítse a kommunikációt, kapcsolatokat, tanulást, kifejezést, mobilizációt. Ezek mellett terápiás hatást gyakorol fizikai, emocionális, mentális, szociális és kognitív területeken. A zene csoport célja, hogy az egyén lehetőségeit feltérképezze, a sérült funkcióit helyreállítsa, így jobb intrapszichés és interperszonális integrációt tegyen lehetővé, s egyben azt, hogy a személy életminősége javuljon. Továbbá fejleszti a kapcsolatteremtési képességet, a mentális és kognitív képességeket, az empátiás képességet és a szociális érzékenységet. A nem verbális kommunikációra és a kreatív kifejezésre helyezi a hangsúlyt, bizalmat ösztönző és biztonságos környezetet nyújt, lehetőséget teremt az érzelmek kifejezésére és felvállalására. A zenét vagy a zenei elemeket eszközként használja. A zeneterápia lényege az indukált tudatállapot-változás, melyben a beteg kilép az addigi szűk, maladaptív érzelmi- és tudatállapotából. (Baráth, 1996)

Az élménycentrikus csoportok különböző művészeti technikák segítségével elősegítik, hogy a résztvevők a művészet eszközein keresztül élményeiket kifejezhessék, és az élmények elemzésén, megértésén keresztül önismeretet szerezhessenek. Ezeknek a technikáknak a végrehajtásához nincs szükség előképzettségre, mert nem egy művészi alkotás létrehozása az elsődleges cél, hanem az alkotás folyamata során átélt érzelmek, gondolatok és a belső tartalmak megjelenése. Az alkotási folyamat és a kommunikációs folyamat kontextusában új értelmet kap a meghallgatott, vagy az egyszerű instrumentumokkal létrehozott zene, az esetleg ügyetlen, akadozó pantomim vagy tánc, a rajz vagy a festmény, esetleg a kerámia vagy a szobor. Színek és formák kapcsolódnak szavakhoz, viselkedésmódokhoz, emberi történetekhez, melynek során a klasszikustól a modernig terjedően megnyilvánul a művészet is, néha nagyon plasztikusan, máskor minimalista, szimbolikus vagy absztrakt módon. (Buda, é. n.)

Irodalom

Antalfai, M. (2007). Gyógyítás és egészségfejlesztés önkifejezéssel. In: Demetrovics, Zs., Kökönyei, Gy., & Oláh, A. (szerk.). *Személyiség lélektantól az egészségpszichológiáig. Tanulmányok Kulcsár Zsuzsanna tiszteletére.* Budapest: Trefort Kiadó.

Baráth, Á. (1996). A zene és költészet „gyógyító" hatásai. Egy komplex „művészet-terápiás" kísérlet vázlata és eredményei. *Pszichoterápia* 5 (2): 177-182.

Bartos, É. (szerk.) (1999). *Segített a könyv, a mese. Vallomások életről, irodalomról, olvasásról.* Budapest: Magyar Olvasástársaság.

Bódy, É. (2012). Közösségi ellátás keretei. In: Váradi, E. (szerk.). *Pszichiátriai gondozási kézikönyv.* Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Bugarszki, Zs. (2003). A szociális munka új lehetőségei a pszichiátriai betegek ellátásában. *Esély* 1: 67-86.

Bugarszki, Zs. (2006). A közösségi pszichiátriai ellátásról. Néhány gondolat egy új szolgáltatásról. *Esély* 1: 67-73.

Buda, B. (é. n.). *Művészetterápia. 2. rész.* http://www.budabela.hu/ tanulmanyok.html Letöltve: 2013. június 13.

Gomory, T., Erdős, M. & Kelemen, G. (2006). Kényszer vagy együttműködés? Vitatott kérdések a közösségi pszichiátriai ellátás gyakorlatában. *Szociális Munka* 5: 101-129.

Harangozó, J. (2006). Bizonyítékokon alapuló pszichoszociális intervenciókkal való közösségi pszichiátriai gondozás és rehabilitáció. In: Trixle,r M. & Tényi, T. (szerk.). *A szkizofrénia pszichoterápiája*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Kovács, Z. A. & Váradi, E. (2012). Rehabilitációs szemlélet a pszichiátriai gondozásban: bio-behaviour módszerek és a kognitív rehabilitáció távlatai. In: Váradi, E. (szerk.). *Pszichiátriai gondozási kézikönyv.* Budapest: Oriold és Társai Kiadó.

Merényi, M. (1991). Mozgásművészet pszichoterápia. In: Bíró, S. & Juhász, S. (szerk.). *Nonverbális pszichoterápiák*. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság.

Sz. Makó, H. & Kerekes, Zs. (2013). Pszichiátriai szakellátás és mentálhigiéné. In: Kiss, E. Cs. (szerk.). *Mentálhigiéné és segítő hivatás: fejezetek az elmélet és a gyakorlat területeiről*. Pécs: Pro Pannonia.

A perifériára szorult emberek egészségképe, egészségmagatartása

Health representations and health behaviour among marginalized persons

NÁRAI MÁRTA

Összefoglalás

Jelen tanulmány a Felelő(s) közösségek c. konferencián elhangzott előadás írott változata, és egy 2012-ben Győrben, hajléktalan személyek körében végzett empirikus kutatás szubjektív egészségi állapotra és egészségmagatartásra vonatkozó legfontosabb eredményeit mutatja be.

Összességében elmondható, hogy a megkérdezettek többsége küzd valamilyen betegséggel, egészségproblémával, melyek döntően a hajléktalanná válás után alakultak ki, jelentős hányadukra kockázati magatartás a jellemző, csupán kis részükről mondható el, hogy egészségi állapotához tudatosan viszonyul.

Kulcsszavak: *hajléktalanság – perifériára szorulás – szubjektív egészségkép – betegségteher – egészségmagatartás*

Abstract

The current study is a conference paper presenting major results of an empiric research on subjective health states and health behaviour among homeless persons in Győr in 2012. As a conclusion, the majority of the respondents have certain health problems, which began after becoming homeless. A significant ratio in the sample is characterized by risk behaviour and only some of them are health-conscious.

Keywords: *homelessness – marginalized persons – subjective health representation – illness – health behaviour*

Jelen tanulmány az ez év (2013) májusában a *Felelő(s) közösségek* című konferencián elhangzott előadás írott változata, és egy 2012-ben Győrben, hajléktalan emberek körében végzett empirikus kutatás néhány eredményét mutatja be. A kutatás a TÁMOP 5.3.3-11/2-2011-0010 „Az utcán élő hajléktalan személyek társadalmi visszailleszkedésének, foglalkoztathatóságának elősegítése, sikeres munkaerő-piaci integrációjának megalapozása" program támogatásával megvalósuló, a győri Hajléktalanokat Segítő Szolgálat *„Tágas városom kis lakásra cserélem"* projektjének keretein belül, e projekt sikeres megvalósulásához háttérinformációkat szolgáltatandó került lebonyolításra. A felmérés célja annak feltárása volt, hogy milyen akadályozó tényezők és problémák merülhetnek fel a társadalmi visszailleszkedés elősegítése során, illetve milyen munkaerő-piaci, társadalmi és egyéni humán tényezőkre (korábbi tapasztalatok, megszerzett készségek, egyéni motivációk) lehet alapozni, építeni a fejlesztési tervek során. A szerző a kutatást végző team tagja volt.

A kérdezőbiztosokkal lebonyolított kérdőíves felmérés során egy 100 fős mintával dolgoztunk, mellyel a város hajléktalan populációjának ötödét értük el a vizsgálat alkalmával. A kutatás egyik hangsúlyos elemét jelentette a szubjektív egészségi állapot, illetve a szenvedélybetegségben való érintettség feltárása, ami mellett fontosnak tartottuk megismerni a hajléktalanok egészségtudatosságát, egészségmagatartását is, hiszen az egészségi állapot mellett ez nagymértékben hatással van re-integrációjukra,

annak eredményességére, akár munkaerőpiacra való visszavezetésük, akár önálló lakhatásuk megoldásáról legyen szó. Felmérések szerint társadalmi visszailleszkedésük legjelentősebb akadályát éppen a rossz egészségi állapot, illetve szenvedélybetegségben való érintettségük jelenti. Ennek pozitív irányú befolyásolása azonban csak akkor lehetséges, ha ismerjük az egészséggel kapcsolatos magatartásukra irányuló motivációkat.

Az egészségi állapot, illetve egészséggel kapcsolatos magatartásunk kedvező irányú befolyásolása a nem periférián lévő emberek esetében is nagyon összetett feladat, hiszen az egészséget számos befolyásoló tényező bonyolult hierarchikus kapcsolatrendszere határozza meg. (Vitrai & Vokó, 2002; A DETERMINE története, 2010; Az egészségi egyenlőtlenségek csökkentése, 2010) Számos olyan tényező van, amelyek nem közvetlenül determinálják az egészséget, de közvetetten mégis erőteljes hatást gyakorolnak életminőségünkre, ezáltal fizikai és mentális egészségi állapotunkra, illetve az egészséggel kapcsolatos gondolkodásunkra, magatartásunkra. (Vitrai & Mihalicza, 2006) A szélesebb társadalmi környezet állapota, illetve történései, folyamatai is mind befolyásoló erővel, hatással bírnak. Lényeges tehát az egészség holisztikus és multidiszciplináris volta: a testi, lelki, szellemi és társadalmi szempontok elválaszthatatlanok egymástól. (Gritz, 2006, p. 3)

A hajléktalanná vált emberek esetében számos eleme sérül ennek a rendszernek, és önmagában is az egészséget jelentős mértékben veszélyeztető tényezővé válik. Egy ilyen folyamatban teljességgel érthető, ha a hajléktalanlétbe került/kényszerült emberek fizikai és mentális egészsége megromlik, illetve az egészséget veszélyeztető kockázati magatartások megszaporodnak.

Az egészség értékként való tudatosítása a hajléktan emberek esetében különösen fontos tehát, hiszen megfelelő egészségi állapotuk megtartására, megőrzésére, javítására irányuló felelős magatartásuk a társadalomba való visszailleszkedésük záloga (lehet). Amennyiben értékként és erőforrásként tekintenek saját egészségükre, az egészségtudatosság, az egészséget megőrző, megtartó életmód is könnyebben érhető el peremre szorult létük során.

Egészségi állapotukra vonatkozó gondolataik, szubjektív érzületeik (egészségképük), illetve az egészségük rombolására vagy megtartására, javítására irányuló motivációik, magatartásuk megismerése hozzásegítheti ahhoz a szakembereket, hogy hatékonyabban tudják segíteni a perifériára szorult emberek társadalmi visszailleszkedését, sikeres munkaerő-piaci és lakhatási integrációjának megalapozását azáltal, hogy célzottabban, személyre szabottan tudják meghatározni, milyen egészségtámogató beavatkozásokra van szükség.

A kutatás eredményei

A minta alapjellemzői

A kutatás egészségképre, kockázati és egészségmagatartásra vonatkozó legfontosabb eredményeinek és megállapításainak bemutatása előtt szükségesnek tartjuk a kérdőívet kitöltők szocio-demográfiai jellemzőire vonatkozó alapinformációk ismertetését.

A megkérdezettekre jellemző

- a férfi dominancia – a kérdőívet kitöltők többsége férfi (78%)
- a középkorosztályi jelleg – a két legnagyobb korcsoportot a negyvenes és az ötvenes korosztály jelenti (63%), az átlagéletkor 49 év

- az alacsony iskolai végzettség – 86%-uknak legfeljebb szakmunkás végzettsége van
- a párkapcsolati hiány – jellemző az egyedülálló vagy elvált státusz, mindössze 17%-uk él tartósabb párkapcsolatban
- a megélhetési problémák: a megélhetési bevételek jelentősen szóródnak, de többségüknél csak egy szűkebb alsó jövedelemsávon belül (0–100 000 forint); átlagosan nettó 25–30 ezer forintból gazdálkodnak egy hónapban
- meghatározó az időtényező: kétharmaduk első alkalommal hajléktalan, egyharmaduk viszont már többször (tipikusan 2-3 alkalommal) átélte ezt a létet; átlagosan 4,8 éve élnek hajléktalanként. (Csizmadia et al., 2013)

A minta alapjellemzőit az ismert alapsokasági paraméterekkel összevetve valószínűsíthető, hogy mintánk jól reprezentálja a teljes győri hajléktalan populációt.

A megkérdezettek szubjektív egészségképe, egészségmagatartása

A kérdőívet kitöltő hajléktalanok valamivel több, mint fele (53%) egészségi állapotát a mért hatos skálán pozitívnak minősítette, ugyanakkor a megkérdezettek tizede jelezte azt, hogy egészségi állapota nagyon rossz, kritikus, további egyharmaduk is inkább negatívan értékeli egészségét. A nagyon rossz/kritikus egészségi állapotúak döntő többsége az 50 évnél idősebbek, illetve a hajléktalanszállón élő válaszadóink közül kerültek ki. A nők rosszabb egészségi állapotban vannak, mint a férfiak, valamint az is elmondható, hogy a kevesebb, mint egy éve hajléktalanok érzékelhetően jobbnak minősítik egészségi állapotukat, mint a több éve, akár csak 1–2 éve hajléktalanlétben élő társaik.

A szubjektív egészségkép összhangban van a betegségteherrel (szignifikáns, közepes kapcsolat mutatható ki), összességében elmondható, hogy a megkérdezettek többsége (61%-a) egy vagy több betegséggel, egészségproblémával küzd, melyek döntően a hajléktalanná válás után alakultak ki. Az érintettek kétötöde, az összes megkérdezett negyede halmozottan terhelt egészséggel kapcsolatos problémákkal, súlyos betegségterhet 'cipel', melyek egy része olyan, amely lehetetlenné teszi pl. a munka világába való visszavezetést, illetve mindenképpen megváltozott munkaképességűként való re-integrációjukat teszi csak lehetővé (pl. epilepszia, szívműtét, rokkantság, vakság, gerincsérv). A leggyakrabban említett betegségek (mozgásszervi panaszok [31%], keringési rendszer betegségei [28%]) tükrében viszont elmondható, hogy a betegségek jelentős része megfelelő életmóddal, illetve prevencióval – szűrővizsgálatok, rendszeres orvosi ellenőrzés – kivédhető, megelőzhető lenne.

Az érintettséget tekintve elmondható, hogy a nők jóval nagyobb hányada küzd egészségproblémákkal, betegségekkel, mint a férfiak, s az életkor is predesztináló tényező, valamint a hajléktalanságban eltöltött évek száma is emeli az egészségproblémákban való érintettséget. E triviálisnak tűnő megállapítás mellett azonban fontos annak a ténynek a kihangsúlyozása, hogy e téren a legmeghatározóbb különbséget a kevesebb, mint 1 éve hajléktalanok és a már legalább 1-2 éve hajléktalanságban élők között tapasztalhatjuk; alig néhány hónap hajléktalanságban eltöltött lét már elegendő idő ahhoz, hogy a mentális és/vagy fizikai állapot jelentős mértékben romoljon. Ez megerősíti a szakirodalomban, illetve a szakmai gyakorlatban széles körben elfogadott nézetet, hogy minél előbb, lehetőleg az első évben meg kellene történnie a visszailleszkedésnek, visszaillesztésnek.

A szenvedélybetegségekben való érintettséget az alkoholfogyasztás, a drogfogyasztás, a dohányzás, valamint a szerencsejáték gyakoriságára és/vagy mennyiségére utaló

magatartásokat tartalmazó állításokkal indirekt módon próbáltuk mérni. A kábítószer-fogyasztás minimális mértékben van jelen a vizsgált populációnál, és alacsony arányt képvisel a szerencsejátékot/kártyajátékot űzők tábora is, a drogfogyasztás és a játékszenvedély kapcsán tehát kijelenthetjük, hogy mintánkban ezek nem képeznek függőségi tényezőt. Ugyanakkor nagyon magas a dohányzók aránya, a kérdőívet kitöltő hajléktalanok szinte fele láncdohányosnak tekinthető, ami jelentős egészségkárosító magatartást jelent.

A vizsgált körben leginkább jelenlévő függőségi tényező – a dohányzás mellett – az alkohol, a kérdőívet kitöltők 44%-ára részben vagy teljesen igaz, hogy nem múlik el úgy nap, hogy ne innának alkoholt, ami az egészségi állapot megőrzése, javítása szempontjából jelentős kockázati magatartást jelent. 12% azoknak az aránya, akik oly mértékben rabjai az italnak, hogy gyakorlatilag minden pénzüket italra költik, étel helyett is inkább azt vásárolnak. A válaszok alapján arra következtethetünk, hogy a megkérdezetteknek összességében minimum ötöde biztosan szenvedélybeteg, ők azok, akik rendszeresen, hetente többször, akár naponta lerészegednek, alkohol miatt bódult állapotba kerülnek. Az alkoholtól való ily mértékű függőség komoly gátját jelenti a visszailleszkedésnek.

Az alkoholfogyasztás motivációinak megértéséhez megpróbáltuk feltárni annak legfőbb okait. A válaszok egyrészt azt tükrözik, hogy mintegy túlélési stratégia részeként működik, az alkohol hatása alatt átmenetileg elfelejtik helyzetüket, problémáikat, másrészt feszültségoldóként funkcionál (ellazít, megnyugtat), amely szintén az elviselhetetlennek látszót teszi elviselhetővé. Megfontolandó azonban, hogy az ivás ilyen típusú indoklásai gyakran nem annyira magyarázatok, mint inkább az ivásproblémát elhárító mechanizmusként működő racionalizációk. A fentieken túlmenően van közösségi dimenziója is az ivásnak, hiszen a válaszok között hasonló mértékben jelenik meg okként a másokkal való közös időtöltés, a sorstársakkal való együttlét.

A fájdalomteher, az önellátás, a munkavégzés, a társas kapcsolatok, valamint az önérvényesítés dimenziójában próbáltuk mérni azt, hogy az egészségproblémák és/vagy az alkoholfüggőség hogyan befolyásolják a mindennapi életet, mennyire jelentenek akadályozottságot, korlátozottságot. Legkevésbé az önellátásra, leginkább a társas kapcsolatok alakulására nyomja rá bélyegét a megromlott egészségi állapot/szenvedélybetegség. Eredményeink azt mutatják, hogy a hajléktalanlétben élők kb. ötöde komoly korlátozottsággal küzd mindennapi tevékenységeit illetően, s korlátozottságai kumulálódnak, érintik a munkavégzést, a társas kapcsolatokat, a hivatalos ügyek intézését, sőt 8% esetében az önellátást is. Esetükben a re-integráció sikeressége mindenképpen kétséges, nagyon komoly fejlesztő munkát igényel.

Az egészséggel kapcsolatos magatartás mélyebb feltárása érdekében kíváncsiak voltunk arra, hogy mitől várnák egészségi állapotuk javulását, illetve mit tesznek ők maguk egészségük megőrzése, javítása érdekében, hiszen a szenvedélybetegségekben való érintettséget feltáró kérdésünk eredményei azt mutatták, hogy a hajléktalanok jelentős részére mind a dohányzás, mind az alkoholfogyasztás esetében kockázati magatartás a jellemző.

Egészségi állapotuk javulásának feltételét válaszadóink alapvetően nem saját magatartásukban, hanem a következő három dologban látják:

- megfelelő lakhatáshoz jutás
- munkaerő-piaci jelenlét – állandó jövedelmet biztosító munkához jutás
- családi kapcsolatok javulása.

Válaszadóink 10% feletti, illetve akörüli hányada említette a kockázati magatartáson való változtatást – elsősorban a dohányzás csökkentését, valamint a megfelelő egészségügyi ellátáshoz, elsősorban a szükséges gyógyszerekhez/gyógykezelésekhez való hozzájutást.

Felmerül a kérdés, hogy vajon ténylegesen mit tesznek maguk a megkérdezettek egészségi állapotuk megőrzése/javítása érdekében? A válaszokból úgy tűnik, hogy többségükre nem igazán jellemző az egészségtudatosság – ezt mutatták az alkoholfogyasztási és dohányzási szokások is –, legjellemzőbb válasz (53% jelölte) az „igénybe veszem a hajléktalan ellátás nyújtotta lehetőségeket" (pl. lakhatás, étkezés, tisztálkodás), s többek számára ennyiben kimerül egészségük iránti felelősségük. Lényegesen alacsonyabb arányban vannak azok, akik a következőket említették: megpróbál a lehetőségekhez mérten egészségesen táplálkozni (34%), a szükséges gyógyszereket rendesen beszedi (31%), a szükséges gyógykezeléseket igénybe veszi (13%), rendszeresen jár orvoshoz (15%). Ezek mindenképpen alacsony arányok ahhoz képest, hogy a megkérdezettek többsége (61%) szenved valamilyen betegségtől, melyek jelentős részénél feltételezzük a rendszeres orvosi kontroll, illetve a gyógyszerszedés szükségességét.

A megkérdezetteknek ugyanakkor van egy kisebb hányada, akik egészségük megőrzése, javítása érdekében egyáltalán nem fogyasztanak alkoholt (13%), nem dohányoznak (10%), illetve, akik kockázati magatartásukon javítottak (akár kényszer hatására, pl. nem tudják megvenni az italt/cigarettát) azáltal, hogy jelentősen csökkentették az elszívott cigaretták számát (19%), és/vagy kevesebb alkoholt fogyasztanak, mint korábban (11%). Azokból, akik nem kényszerűségből csökkentik dohányzásukat és/vagy alkoholfogyasztásukat, kirajzolódik azoknak a köre, akik között a perifériára sodródva is fellelhető az egészséghez tudatosabban viszonyulók kicsinyke tábora.

Felmérésünk eredményei rávilágítanak arra, hogy a társadalomba való visszaintegrálás során nagyon fontos feladat hárul az egészség erőforrásként való tudatosítására, az egészség megtartására irányuló motivációk erősítésére, amibe beletartozik a kockázati magatartások, egészségkárosító viselkedésmódok visszaszorítása csakúgy, mint megfelelő megküzdési stratégiák, feszültségoldó technikák megismertetése, elsajátíttatása, továbbá az orvosi ellátás/rendszeres orvosi ellenőrzés, a szükséges gyógykezelések igénybevétele, szűrővizsgálatokon való részvétel fontosságának tudatosítása is.

Irodalom

Csizmadia, Z., Kóbor, K., Nárai, M. & Peisser-Puli, E. (2013). *Hajléktalan emberek szükségleteinek felmérése Győrben*. *Kutatási jelentés.* Győr: Széchenyi István Egyetem.

A DETERMINE története (2010). *Az egészség-méltányosságot elősegítő kezdeményezések az Európai Unióban.* A DETERMINE Konzorcium zárójelentése.

Az egészségi egyenlőtlenségek csökkentése (2010). Egészségfejlesztési módszertani füzetek. Budapest: Országos Egészségfejlesztési Intézet.

Gritz, A. (2006). Az egészségfejlesztés kompetenciái a 21. században (pp. 1-15). In: Gritz, A. & Sipos K. (szerk.). *Egészségfejlesztés szöveggyűjtemény*. Budapest: Semmelweis Egyetem. http://tf.hu/wp-content/uploads/2009/07/epsz07.pdf

Vitrai, J. & Mihalicza, P. (2006). Egészségi állapot (pp. 138-150). In: Kolosi, T., Tóth, I. Gy. & Vukovich, Gy. (szerk.). *Társadalmi riport 2006*. Budapest: TÁRKI.

Vitrai, J. & Vokó, Z. (2002). Egy korszerű szemléleten alapuló egészségmodell. *Családorvosi Fórum* 10: 39-41.

Volunteering: best practice models in the international arena

Önkéntesség: jó gyakorlatok a nemzetközi térben. Egy nemzetközi program példája

LUCA CSIKÓS

Abstract

In 1983, the European Parliament defined voluntary work as an unpaid activity based on one's own decision. Further, voluntary work has to be "socially relevant", which means that it can be performed in the following sectors: environment, welfare, education and health. In recent decades, voluntary work has become not just a personal hobby or social expectation but also way of personal development (modern versus traditional volunteering). Positive impacts of volunteering have been studied extensively and favourable effects on both the volunteers and the beneficiaries have been identified. The European Union has launched its own program, called European Voluntary Service, which provides a framework for young adults Europe-wide. In this work I will focus on social and personal benefits of international volunteering.

Keywords: *international volunteering – civil society – Youth in Action – European Voluntary Service – EVS*

Összefoglalás

Az Európai Parlament 1983-ban az önkéntességet egy olyan tevékenységként definiálta, melyet az egyén szabad akaratából, anyagi ellenszolgáltatás, fizetség nélkül végez, illetve mások, a társadalom javát szolgálja a következő szférákban: környezetvédelem, szociális szektor, oktatás és egészségügyi ellátás. Az utóbbi évtizedekben az önkéntes munka már nem csak személyes időtöltés vagy társadalmi elvárás, hanem sajátos módja az egyéni, személyes fejlődésnek (modern kontra tradicionális önkéntesség). Számos tanulmány, kutatás rámutatott az önkéntesség pozitív, kedvező hatásaira, mind az önkéntesre, mind a helyi közösségre nézve. Az Európai Unió létrehozta saját önkéntes programját, az Európai Önkéntes Szolgálatot, mely Európa-szerte nyújtja az önkéntes munka lehetőségét fiatal felnőttek számára. Tanulmányom az nemzetközi önkéntesség társadalomra és egyénre gyakorolt hatását, előnyeit vizsgálja.

Kulcsszavak: *nemzetközi önkéntesség – civil társadalom – Fiatalok Lendületben – Európai Önkéntes Szolgálat – EVS*

Introduction

The volunteer *"is a person who commits himself of his own free will, without profit motive in an organized action, to the service of the community."* (Beigbeder, 1991, p. 103) The volunteer is a person who offers her help by her own decision, and s/he does not receive any salary or does not financially profit from this activity. Professionals usually help them by coordinating their job. (Gosztonyi, 1998, p. 100) In 1983, the European Parliament defined voluntary work as follows: First and foremost, voluntary work is unpaid and has to be based on an own decision of the participant, therefore it cannot be an obligation. In addition, voluntary work has to be "socially relevant", which means that it is performed

in the following sectors: environment, welfare, education, corporation and development. (Falk, 1992, p. 25)

What is the volunteer's motivation? Why do they work if they do not receive any payment or profit financially from this activity? According to Beigbeder the volunteers "need to help others, to feel useful and needed." In this situation, the volunteer has a chance to choose the organization and activity that s/he is most interested in. Beigbeder has collected the potential motivations that volunteer work may be based on. (Beigbeder, 1991, p. 106)

Figure 1. Who is the volunteer?

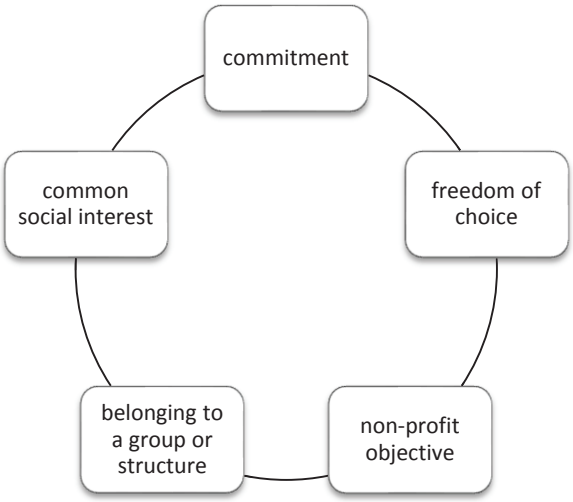

Source: Beigbeder, 1991, p. 103.

Figure 2. Motivation of the volunteer

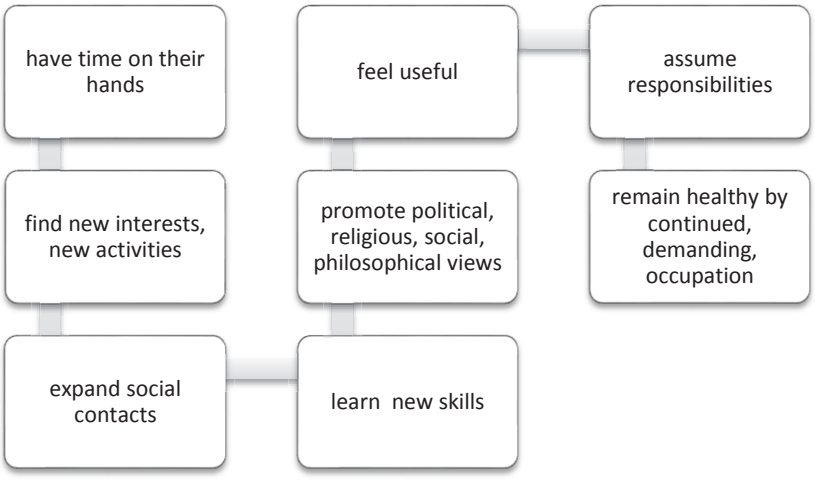

Source: Beigbeder 1991, p. 106.

Motivations of *international volunteers* are probably a bit different: in this case the volunteers have to leave their own environment and culture, with the sole purpose of volunteering. This decisive step possibly includes some distinctive personal features:

Figure 3. Motivation of the international volunteer

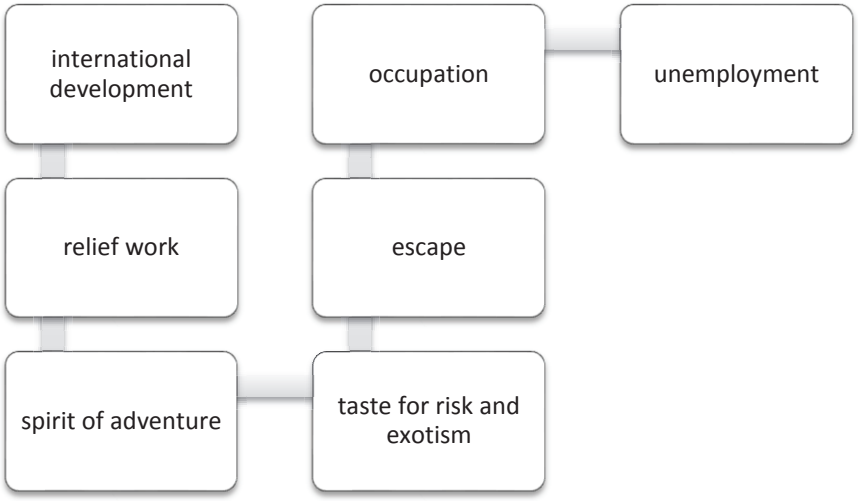

Source: Beigbeder, 1991, p. 106.

The "Youth in Action Program" in the European Union

Every society has created formal structures and informal ways of providing help. From this point of view the concept of spending our time, giving our knowledge and skills without being paid is not a modern idea.

From 2002 to 2006 the European Union operated a program called Youth Program. Because of the success of this program, the European Parliament and the European Council accepted a document in 2006, establishing "Youth in Action Program", which is a successor to the previous one. The budget of the program was 855 million Euros for the period between 2003 and 2007. The program was meant to improve European citizenship, develop internal mobility and – in some cases even outside the European Union - give a chance for young people aged between 15-28 and 13-30 (depending on the given subprograms, respectively) to participate in several kinds of mobility programs with varied durations, highlighting the following priorities: European citizenship, participation of young people, cultural diversity, inclusion, and various annual priorities. The following countries were eligible for participation: "*EU Member States, Iceland, Liechtenstein, Norway, Turkey, the EU neighbors (Eastern Europe and Caucasus, the Mediterranean region, South-East Europe) and other partner countries in the world."* (Youth in Action, 2010)

The Youth in Action contains five kinds of subprograms: "Youth for Europe, European Voluntary Service (EVS), Youth in the World, Youth Support Systems and Support for European Co-operation in the Youth field". Basically, all of the programs aim to encourage

young people to participate in different projects, organized by NGOs, which work in the field of youth work.

The European Voluntary Service (EVS), unlike other subprograms, provides a unique opportunity for young adults to spend long-term voluntary placements abroad. In 2009 as a social worker student I have joined the program as an EVS volunteer helper, and I spent six month in Croatia, working with sexual workers and drug users.

A pilot study on EVS volunteers

In 2011 the European Union has made its own evaluation survey on Youth in Action, asking EVS volunteers, sending and host organizations about their experiences. According to that research, 91% of the participants claimed that their participation in Youth in Action has increased their foreign language skills, 75% of the young adults asserted that they could improve their skills and abilities to find and identify their future opportunities both in their personal and their professional life, and 73% of them said that "they felt more European". 92% of the youth workers agreed that they could gain different skills which they couldn't have acquired without the program. (Youth Volunteering, 2012)

After returning from my EVS service I have decided to conduct a pilot study among EVS volunteers on their experiences – as part of my thesis work. In this paper I summarize my findings and explore both the negative and the positive impacts of international volunteering by describing what it is like to be an EVS volunteer.

I asked 20 ex-EVS volunteers about their experiences, problems with integration, re-integration, and the level of "internationalism", by which I mean how they have been influenced by doing international humanitarian work and whether they plan to continue it. Was the EVS volunteer activity the first international activity for them?

I introduced only one criterion when selecting the sample. Volunteers who answered my questions were ex-EVS volunteers and had to have a completed EVS project, what means they had not quit before their project was finished. I sent the questionnaires via e-mail and there I had my first surprise. The volunteers started to forward my mail (without my asking them) to other ex-EVS volunteers to help my research, so a spontaneous snowball method was formed. This is by all means an extraordinary experience, as usually fewer and not more persons answer an e-mail questionnaire than the number of persons included in the original sample. Finally 25 completed questionnaires have arrived in my mailbox. It could be the topic of another research to find out why strangers answered my call without any obligation or gains. My hypothesis for this second possible study, which would have been beyond the given frameworks, is that volunteering is a result of a personality trait rather than an activity.

My research hypotheses:

- EVS helps improve participants' professional skills. Personal experiences of international humanitarian activity are more accentuated than professional ones.
- International volunteers live together in one location, therefore they may have difficulties in integrating in the local community.

- Reintegration into the own society after the EVS project may present some difficulties for the volunteer.
- After being an EVS volunteer, living abroad becomes a future perspective of the participants.

Figure 4. The structure of the questionnaire

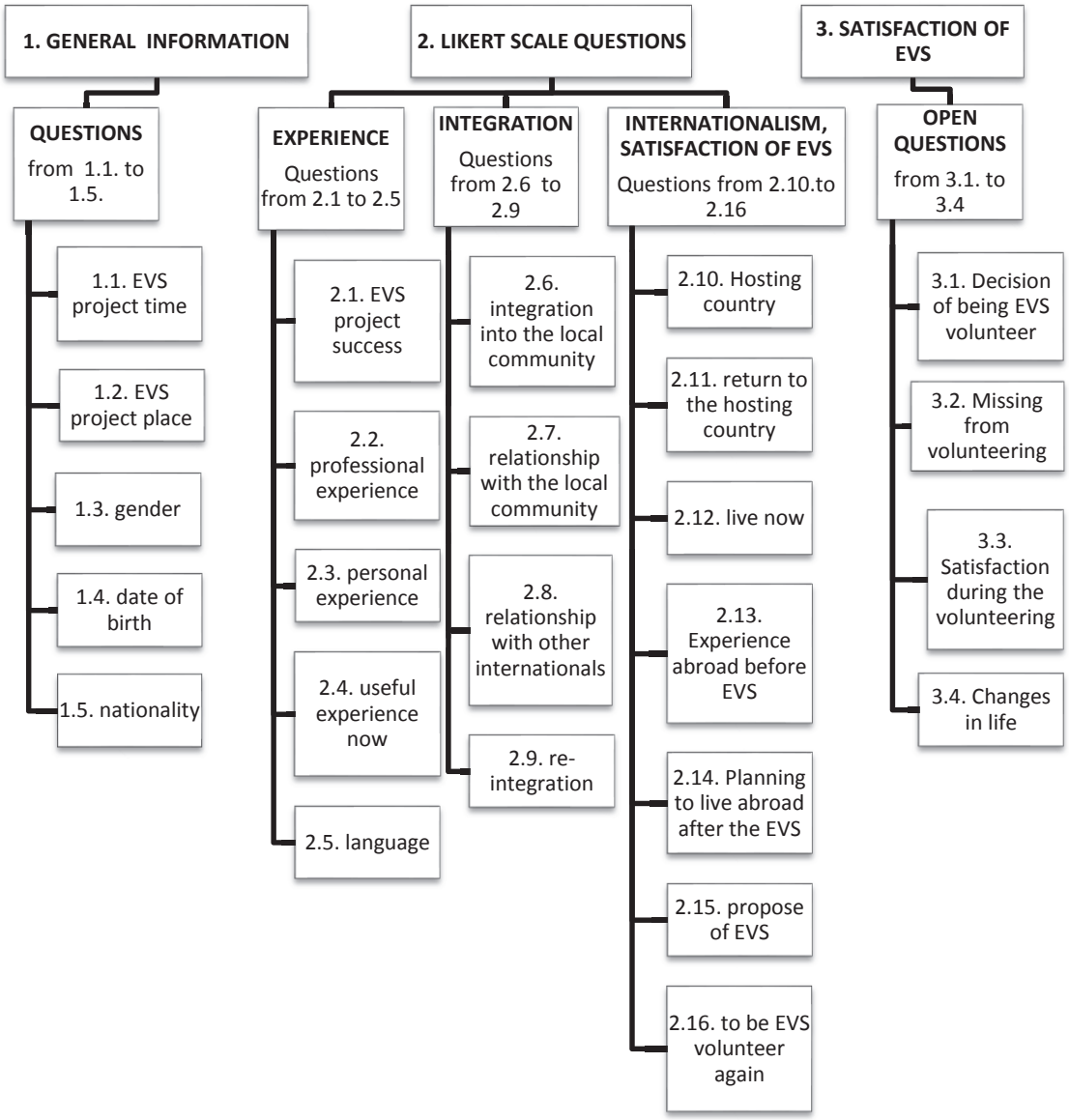

Results

Results, questions from 2.1 to 2.16

- My hypothesis about the different importance of the professional and personal experiences has been confirmed by the respondents.
- Only two of the volunteers assume that their EVS project was unsuccessful; all the others answered that their project were more or less successful.
- Eight of the volunteers answered that they didn't get that professional experiences what they had expected, but all of them agreed or strongly agreed that they had received the personal experience that they had expected from their service.
- Five of the volunteers more or less agreed; the others agreed or strongly agreed with the statement that they benefitted from their EVS experiences in their current life.
- Fifteen volunteers were able to learn the language of the hosting country and they could improve their language skills during their stay.
- Twenty volunteers felt that they had been able to integrate into the local society, and had developed good relationships (friends, colleagues…etc.), with the local people and internationals as well.
- Sixteen volunteers had some problems with reintegration into their own community; one of the volunteers chose to live in her EVS country after her service.
- Except one person, every volunteer would propose the program to other future participants and would accept being an EVS volunteer again.
- Twenty-two volunteers are planning to return to their hosting country, and sixteen of the volunteers would choose the same hosting country again.

Second part of the questionnaire (questions from 3.1 to 3.4)

- I wanted to explore how volunteers connected to their hosting country. My hypothesis was that by being international volunteer, the participant would develop a new way of "internationalist" thinking. Living in another country after completing their EVS project becomes easier for them and represents a more attractive perspective or plan. Twenty of the volunteers were planning to live or work in another country (some of them in their hosting country; one person is still living in her hosting country) Fourteen volunteers had already lived abroad before their EVS project started.

3.1. Why did you decide to be an EVS volunteer? What were your aims?

Key words from the answers:

- challenge myself,
- find my way,
- being independent,
- discover other cultures,
- discover the world,
- improve my professional skills,
- study other languages,
- meet with other people,
- get new experiences,
- new way of life,
- do something different and special

Some participants mentioned that they had had a gap year in their university studies to become an EVS volunteer. One person wanted to discover her cultural roots. Some participants mentioned (who live in Western Europe and performed their EVS projects in Middle, and South East Europe) that they wanted to "live somewhere else". These people wrote that they had "re-construed the map of Europe" in their minds.

3.2. What are the things that you were missing from your volunteering experience?

Key words from the answers:

- missing family, friends,
- problems with the hosting organization /unqualified colleges, no experience of international volunteers, weren't able to host EVS volunteers/
- no practical help,
- chaos of the project,
- no clear missions, aims, explanations,
- more professionalism,
- feeling needless,
- too much free time, no job to do,
- poor accommodation,
- unqualified language teachers,
- not enough pocket money,
- don't have mentor,
- better integrations strategy,

One volunteer mentioned that she had made a mistake by taking 9 months instead of 12 months. Another person concluded: *"I missed to have friendly and understanding colleagues."* One had problems with privacy: *"You can never be alone if you're surrounded by Italians."*

3.3. What are things that were most satisfying during your volunteering?

Key words from the answers:

- people, social life, culture, history, politics,
- local community, way of life,
- adaptable helpful organization,
- meet different people /how easy to get friends/,
- rich culture of the hosting country,
- learning language,
- using creativity,
- friends, other EVS volunteers,
- share experiences with other EVS volunteers,
- EVS trainings, intercultural learning,
- Traveling

A literal quote from a volunteer: *"We did great things, we have left our fingerprints on the local cultural life."*

3.4. What are the things that have been changed in your life by having lived abroad? E. g., your thinking, your relationships… etc.?

Key words from the answers:

- way of thinking, way of life,
- easier talking with foreigners

- more self-confident, open-minded
- have more information of the world
- eternal, lifelong friends
- professional skills
- break some stereotypes
- learn the language
- more flexible, tolerant, understanding, patient
- autonomy

Some literal quotes:

- *"I'm the richest person in the world with my experiences."*
- *"My articles about EVS project and Macedonia have been published in a few magazines in my home country."*
- *"Oh, and I decided I wanted to learn Hungarian as well now."*
- *"It`s difficult for me to stay in one place for longer."*
- *"Adapt myself to unexpected situations, to other ways of working, of thinking, to cultural and personal differences."*
- *"It changed my philosophy of life in a way, because I learnt that when things don't go the way we wanted or we expected them to go, there is often something good or even better that what we had expected coming. It made me more relaxed about the future, more optimistic. It helped me to see the positive things in a complicated situation."*
- *"What I have learnt in this experience abroad was about myself, what I need, who I am, who I want to be, what I want to learn, what I want to do etc etc."*
- *"I realized that I can live by myself that earlier I couldn't even imagine."*
- *"I understand and accept new cultures better."*
- *"I'm currently majoring in Serbian, the language of my host country, at university, something I never even considered before."*
- *"I feel that I became better person."*
- *"I'm looking differently at the European map."*
- *"… much I need to work on something useful… with other aims than money."*
- *"I'm more open to different cultures and ways of thinking."*
- *"I understood my own limits and other people limits, what can I or not expect from myself / from them."*
- *"Even if people don't have a lot of money, the situation satisfies them."*
- *"The big change is that I realized that I want to live in my EVS country!"*
- *"Discovered my own weaknesses and "faults".*
- *"I have a motivation that I didn't have before, in my studies, in my life."*
- *"whatever happens, I'll be linked to this country."*
- *"I don't really know how to explain it!"*

Conclusion

There are many ways to continue my research to identify the positive and the negative aspects of international voluntary work. My aim was to explore the nature of volunteering, and contribute to existing evaluations on an actual international voluntary program. In the past century, volunteering became a movement: its impact on the society is gradually increasing and it deeply influences the lives of the volunteers involved in various projects – either on a local or on an international, global level.

Bibliography

Beigbeder, Y. (1991). The role and status of international humanitarian volunteers and organizations. http://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=pehYQqAdmMgC&oi=fnd&pg=PR14&dq=Beigbeder:+The+role+and+status+of+international+humanitarian+&ots=RnL75FMt09&sig=LHfT4Rj5Ly-sbz0k5P_yO-tpDfw#v=onepage&q=&f=false (Last visited on 03. 02. 2010.)

Falk, N. (1992). Voluntary Work and the Environment: Local Environmental Development Initiatives in Europe. http://bookshop.europa.eu/en/voluntary-work-and-the-environment-pbSY7492233/ (Last visited on 10. 08. 2013.)

Gosztonyi, G. & Pik, K. (szerk.) (1998). A szociális munka szótára. Budapest: Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete – Grafit Kiadó.

Youth in Action (2010). http://ec.europa.eu/youth/youth-in-action-programme/doc74_en.htm (Last visited on 01. 02. 2010.)

Youth Volunteering: personal challenges, social objectives. Youth in Action, mobilising the potential of young Europeans (2012). http://bookshop.europa.eu/en/youth-volunteering-pbNC3011277/ (Last visited on 10. 08. 2013.)